

ИЛИДА АЦЕСКИ

РАСПРЕДЕЛЕНИЕТО НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО
ПРОСТОРОТ НА ГРАДОТ ВО ЗАВИСНОСТ ОД
НЕКОИ СОЦИО-ЕКОНОМСКИ БЕЛЕЖИ

СКОПЈЕ,

МАЈ 1982 ГОД

МЕНТОРЪ

ПРОФ. Д-Р Т. ЧОРБЕСКИ

ИНСТИТУТ ЗА СОЦИОЛОГИЈА И ПОЛИТИЧКО ПРАВО ВО СКОПЈЕ
(постдипломски студии)

Група : УРБ.Н. СОЦИОЛОГИЈА

Магистрски труд на тема:

РАСПРЕДЕЛНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО ПРОСТОРОТ НА ГРАДОТ ВО
ЗАВИСНОСТ ОД НЕКОИ СОЦИО-ЕКОНОМСКИ БЕЛЕЖИ
(на примерот на Скопје)

Скопје , мај 1982 год.

изработил: Илија Ацески
ментор : Проф. д-р Т. Чокрески

У В С

Населението во градовите во зависност од социо-економските и професионалните карактеристики, со различен интензитет населува различни подрачја од градската територија.

Целта на овој труд е да ги согледа причините, карактерот и интензитетот на социјалната сегрегација на населението во просторот на градот. Во врска со тоа, оваа појава ќе биде согледана во галината на нејзиното исполнување во просторот на градот Скопје.

Поаѓајќи од марксистичкото гледиште, дека градот претставува одраз на општеството во просторот, а во врска со тоа и појавите на социјална сегрегација на населението, се поставуваат можни интересни прашања за развојот на градот во социјалистичкото општество.

Во трудот проследени се основните промени на социјалната структура, кои се во непосредна врска со просторната социјална диференцијација и социјалната сегрегација во градот. При тоа, се укажува на основните карактеристики во развојот на градот во капиталистичкиот општествен систем, во развојот на социјализмот во СССР по Октомвриската револуција и во развојот на градовите во нашата земја по НОБ и социјалистичката револуција.

Конкретно, за предметот на нашата анализа, во тој контекст, важно е да го истакнеме и тоа, дека процесот на просторната социјална диференцијација и сегрегација во градот Скопје е сличен со процесите во другите поголеми градови од нашата земја, но и исполнет со мноштво специфичности, кои не му се својствени на ниеден друг град.

Во методолошкиот дел од трудот, на концизен начин се дефинираат предметот, целите и основните хипотези на истражувањето.

Факторите на појавите на социјалната просторна диференцијација и сегрегација на населението во градот, во многу мал број на социолошки трудови биле предмет на анализа, особено за градовете од нашата Република, за кои скоро и да не постојат, претставуваше сериозна тешкотија, особено при дефинирањето на предметот и ^{составувањето} ~~составувањето~~ на работните хипотези.

Анализата на искусствените податоци се однесува на просторната дистрибуција на населението во зависност од економската моќ на семејството и вработените, од степенот на високата подготовка, работноста, доселеноста и автохтоноста и годините на ставање на жителите на населбите.

Во посебен дел е анализирана бесправната станбена изградба како општествена форма на социјалната сегрегација на населението во просторот на градот.

Појавите на социјалната сегрегација во просторот на градот во развојот на социјализмот се неизбежни; особено тие доаѓаат

до израз во услови на интензивна индустријализација и урбанизација. Но, тоа не значи дека не треба да се укажува на наставното влијание што тие го имаат врз севкупноста на општествените односи во градот, и да се бараат начини како да се намали интензитетот на нивното исполнување, а во перспектива и потполно да се избегнат во развојот на градот.

I дел: ОПШТО ТЕОРЕТСКИ РАМКИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Увод

Градот претставува сложен општествен феномен кој се појавил на одреден степен од развојот на човечкото општество. Урбаниот простор, во марксизмот се согледува како одраз на општествениот развој, а пред се развојот на средства^{Т.д.} (за производство; односно, карактерот на социјално-просторната структура и динамика на градот можеме да ги разбереме само преку производствените односи во материјалното производство и општествените односи во надградбата.

Појавата на социјалната диференцијација и социјална сегрегација претставува една од основните карактеристики во развојот на современиот град. Под ова, овде се подразбира /имајќи ја предвид сложеноста на појавата/ процес на групирање, концентрација и хомогенизација на населението со еднакви или слични социо-економски карактеристики /доход, степен на образование, година на старост, вработеност, година на доселување и сл./ во поедини делови /населби/ од градската територија.

Всушност, социјалната диференцијација, како процес на заострување на општествените спротивности во градската заедница, доведува до концентрација на припадници на определени социјални категории население во посебни, издвоени делови од градската територија, во зависност од некои нивни заеднички карактеристики и особини, со што се предизвикува социјална сегрегација во просторот. Во таа смисла, социјалната се-

сегрегација во просторот на градот е објатна, како продукт на општествено-економските противречности, ^{класните и социјалните разлики} кои се согледуваат пред сè во спротивностите помеѓу градот и селото, поделбата на територијата, зголемувањето на социјалните разлики, распологањето со општествено-политичката моќ и сл. појави кои нужно го следат развојот на социјализмот во неговата почетна фаза на изградба. ✓

Кога говориме за социјалната сегрегација на населението во просторот на градот, неминовно, се наметнуваат мноштво прашања кои се однесуваат на карактерот на промените на социјалната структура во нашето општество.

1/ Интересно е да се истакне и тоа, дека, поимот социјална сегрегација не е прецизно дефиниран во нашата социолошка литература, а често е употребуван кога се анализира градот. Најчесто неговото значење се поклопува со претходно наведено. /види за тоа: Ливковиќ, М-Један пример сегрегације у развоју наших градова, Социологија, 3/68, Мариновиќ, А. В.- Социјални простор града, СНИ, Загреб, 1978 год. Вујковиќ, С-Социјална диференцијација и сегрегација у нашим градовима, Лица, Сарајево, 5/72 год. Калдаревски, С-Неки показателни просторне социјалне диференцијације и социјалне сегрегације становништва Загреба, Ревизија за социологију 34/75/, Шувар, Стипе, Измеѓу засеока и мегаполиса, Загреб 1973 год. и др./

Распределбата на општествените слоеви во просторот на градот е само една од карактеристиките која го покажува нивното место во општествената организација.^{2/}

2/ Правилата на социјалната структура во социјалистичкото општество се сложени и овде се разгледуваат само дотолку, доколку се во функција на тематската определеност на овој труд. Основни поими со кои овде се служиме се општествени слоеви и општествени категории. Под општествен слој се подразбира таква неорганизирана општествена група составена од припадници кои ги карактеризира една или повеќе заеднички карактеристики /економска положба, степен на образование, општествена моќ и углед, вршење на одредена функција и сл./ /Поповиќ, М. Проблеми друштвена структура, БИГЗ, Београд 1974 год. стр. 185-237/ Друштвени слоеви и друштвена свест, Институт друштвени науки, Београд 1977 год. стр. 7-42, Класе и слоеви, Факултет за социјални науки у Загребу, 1977 год./.

Под поимот општествена категорија се подразбира мноштво припадници од населението слични по едно или повеќе својство. Во просторот на градот имаат појми на концентрација на одредени општествени категории во поедини делови од градот /пример: према година на старост, домена, социјално и територијално потекло, вработеност и сл./ Тие не се меѓусебно организирани а ги карактеризира покрај останатите заеднички особини и просторна димензија, односно тоа што живеат на еден определен простор од градот /населба, дел од населбата, пошироко подрачје од градот и сл./.

Општествените разлики меѓу општествените слоеви произлегуваат пред сè од распределбата на материјалните добра, општествената моќ и углед.^{3/}

Према тоа, пројавувањето на општествените нееднаквости, помеѓу општествените слоеви во просторот на градот, се голе-дуваат во условите и можностите што ги нуди изграденоста на просторот, а во кој се сконцентрирани еден или повеќе општествени слоеви или социјални категории кои се слични помеѓу себе.

Основни карактеристики на општествените слоеви кои се рефлектираат во појавите на социјалната сегрегација во просторот на градот се следните: местото во распределбата на општественото богатство, односот према општествено-политичката моќ и местото во професионалната поделба на трудот. Потоа, посебно значење имаат карактеристиките кои произлегуваат од општествената поделба, меѓу кои најзначајни се заедничките интереси на припадниците на еден слој, нивото на стандардот и "стилот" на живот што се манифестира на определен простор од градот. Во оваа смисла, посебна улога има и свеста за местото во општествениот систем, погледот на светот и сл.^{4/}

3/ Поповиќ, М. Проблеми друштвене структуре, Београд, 1974 год, стр. 198.

4/ ~~Преп.~~ ^{и сл.} ~~стр.~~, стр. 228, 229.

1. Некои позначајни карактеристики на социјалната и просторната структура и развојот на градот

Во оваа прилика не е можно, а сметаме дека не е ни потребно, имајќи ја во предвид тематската определеност на овој труд, да ги изложуваме сите важни аспекти на развојот и промените на општествената структура. Тоа би не одвлекло, имајќи ја во предвид сложеноста на проблемот, во непотребно изложување на различните механизми за овој општествен феномен, што овде не е предмет на анализа. Нашата основна цел овде ќе биде остварена, ако ги истакнеме сите аспекти од развојот и промените на општествената структура и да го определиме основното значење на поимите кои се од непосредна важност за согледувањето на социјалната сегрегација во просторот на градот.

Со социјалистичката револуција радикално се променија општествено-економските односи и процеси на социјалното диференцирање и групирање во просторот на градот. Тргнуваме од претпоставката дека социјалната сегрегација на општествените групи во просторот на градот е само една од карактеристиките, која говори за нивното место во општествената организација.

Ние во оваа прилика имаме во предвид само некои поважни социоекономски карактеристики /економската моќ, степенот на образованието, работеноста и сл./ а свесни сме, дека на групирањето во просторот делуваат и мноштво други карактеристики, како од

економска, така и од неекономска природа,^{5/} кои во некои случаи имаат и одлучувачко значење.^{6/}

Во нашето разгледување, самоуправната трансформација на општествените односи се разгледува како процес низ кои се остваруваат пред се позитивни тенденции, но и како процес низ кои доаѓаат до израз и некои негативности, како што се, неоправданото зголемување на социјалните разлики, концентрација на општествено-политичката моќ во рацете на неформални групи и поединци, појави на бирократизам и сл. кои одигруваат значајна улога во изразеноста на степенот на социјалната диференцијација и оттаму социјална сегрегација во просторот на градот.

5/ Повеќе етничкиот состав на населението во градот често се манифестира како појава на сегрегација во однос на етничката припадност. Кога говориме за нашите градови, меѓу кои се најдува и Скопје, оваа појава има свои корени во минатиот период, особено од I светска војна, па и меѓу двете светски војни. Градовите биле поделени на маала, во кои биле концентрирани претежно, а во некои исклучиво припадници на една етничка група. Таа појава продолжува да се манифестира и по НОБ и Социјалистичката револуција, се разбира со мален интензитет и не претставува некоја позначајна карактеристика. Најзиниот степен на изразеност зависи во голема мера од историското наследство, и од односот на бројноста на припадниците на етничките групи, како и од други причини.
✓ /Којич, Бр.-Стари балкански градови, вароши и варошице, Београд, 1976 година, стр. 32-34/

6/ Во нашето разгледување не се земени во предвид етничките, религиозните и други фактори од неекономска природа за диференцијација на населението. Инаку, сметаме дека тие имаат определено значење, бидејќи кога говориме конкретно за Скопје, во некои негови населби се забележливи такви појави.

Присуството на бирократско-технократските тенденции во општеството, се одразува и во организацијата на просторната-социјална структура, а нејзин најкарактеристичен израз е хомогенизацијата на населението во зависност од социјалните белези.^{7/}

Со укинувањето на старите експлоататорски односи, власта и управувањето со општествените процеси не преминува веднаш во рацете на широките работни маси; туку т~~а~~^а се концентрира во државниот и партискиот апарат, што доведува до неоправдано јакнење на бирократијата со што се заканува, метата да прерасне во доминантна владеечка група. Работничката класа во такви услови не е во можност да располага со вишокот на трудот и непосредно да управува со општествените работи, вклучувајќи го

7/ Не навлегуваме подлабоко во социолошкото значење на бирократијата, во нашата социологија има дијаметрално спротивставени гледишта; овде за нас е важно да ја истакнеме улогата што бирократизацијата на општествените односи ја има на планот на организацијата на градскиот простор, на неговото формирање. Всушност се работи за следното: процесот на општественото раслојување и диференцирање се рефлектира во областа на урбанизмот на неколку нивоа: 1/ Тоа доведува до појави на социјална сегрегација во просторот, бидејќи некои припадници на управно-административниот и раководе-но-стручниот слој се најдуваат во таква состојба што се во можност поради својата положба во општеството /поради акумулираната општествено-политичка и економска моќ/ да го бираат местото на домување, што најчесто се изразува во нивно издвојување, во најдобрите делови од градот. Во прилог на тоа им одат и мноштво други фактори /вредноста на станарините, вредноста на земјината рента и сл./ 2/ На планот на организацијата на целокупната просторно-физичка, и општествена структура; планирањето на просторот останува во рамките на специјализираните институции, односно би можеле да речеме дека планирањето на градот е во рацете на бирократијата, а не во рацете на граѓанинот-самоуправуваач. "Тогаш општествените групи кои имаат изразито влијание во средината на општествената моќ се стремат кон се-страна експанзија и ексклузивност. Експанзијата се храни со нови привилегии, нагонот за ексклузивност е најпривлечен во светот на урбанизмот и архитектурата"
/Живковиќ, М-цитирано дело/.

и планирањето на градот што се текот на времето ќе се одрази и во карактерот на групирањето на населението во просторот на градот, кој во првите години по Социјалистичката револуција се најде во фаза на коренити промени, предизвикани со брзото темпо на индустријализацијата и урбанизацијата. Социјалното групирање се врши, на една страна, околу професионалниот слој управувачи, кој се формира од немануелните слоеви, а на друга страна, се формира широка база на производствените слоеви, кои претставуваат конгломерат на различни групации, кои постепено меѓусебно се изедначуваат и го формираат јадрото на работничката класа, индустрискиот пролетаријат.^{8/} На планот на просторно социјалната е

8/ Индустриското производство до шеесетите години пораснало за повеќе од пет пати, а производството на средствата за работа повеќе од дваесет пати. Бројот на вработените се зголемува за повеќе од осум пати. Работничката класа сочинува 25-30% од активното население, а учеството на земјоделското население се намалува од 75% на 37%.

"Во овие услови на превирања на голема општествена подвижност, работничката класа" наблудувана во својата целина се најдува на патот од наемен однос, према променети "своински монополи, кои подоцната на самоуправувач" /Печуљкиќ, М-Промена у социјалној структури Југословенског социјалистичког друштва, во книгата "Основи науке о друштву, Рад, Београд 1976 г. стр. 560./ Припадниците на "попластените слоеви" ги сочинуваат сите оние кои поседуваат привилегија во присвојувањето на општественото богатство: припадниците на слојот на политичко-управната бирократија, најдобро платените слободни професии, дел од репродуктивната интелигенција, менаџерските врвови во претпријатијата и установите, тенкиот слој на работничката аристократија, и не мал број од оние кои живеат повеќе од инклузија, мито, корупција, отколку од легална заработка".

/Шувар, С. - Средни слојеви или средна класа у Југословенском социјалистичком друштву/

диференцијација, глобано земено, градот е поделен на централен дел, кој просторната структура ја наследил од минатиот период и кој претежно го населуваат службеници вработени во нематеријалното производство, и периферија, во која уточиште најчесто најдуваат воведојдените мигранти од село и градската сиромаштија, кои самостојно градат станбени живеалишта. Општеството не е во можност да сите да им даде соодветна помош да изградат станбени живеалишта и еден дел се оставени сами на себе тоа да го сторат. Оваа тенденција на просторна социјална диференцијација и социјална сегрегација во градскиот простор малку се променува во досегашниот развој иако, во основа се менуваат општествено-економските односи. Тоа го потврдува, и по тримесетина години од воведувањето на самоуправањето, присуството на видливи процеси на социјална диференцијација и социјална сегрегација во просторот на поголемите градови во нашата земја. Но, без разлика на тоа, овде сакаме да го потенцираме значењето што самоуправањето го има, како општествено-економски систем, за организацијата на просторот, за просторните и урбанистичко планирање, за суштината што ја содржи за промените на планот на соци²-просторната организација.

Накратко, за повоениот општествено-економски развој и промените на општествената и просторната структура и нејзиното исполнување во просторот на градовите, можеме да го речеме следното:

а/ Изградбата на социјализмот во нашата земја, поминува низ два периодни период на бирократско-статистичко управување со општествените процеси во кој доминира државна сопственост над

основните средства за производство, * со кои управува државно-партискиот слој; и период на самоуправна трансформација на општествените односи во кои власта и управувањето со општествените процеси постепено преминуваат во рацете на широките работни слоеви. Работничката класа во првиот период е во фаза на интензивно формирање, а нејзиниот највесен дел се вклучува во управувањето со општествените процеси, што дава и соодветен белег во формирањето на просторно-социјалната структура на градот.

б/ Основната претпоставка, во одредувањето на суштината на социјалната структура, е содржана во промените на начинот на производството и репродукцијата на општествениот живот. Ова од друга страна, предизвикува и промени во социјалното-просторно диференцирање и социјално групирање во градот. Во таа смисла конкретните форми на пројавувањето на социјалната структура на градот, промалетуваат од "вкупните животни услови" кои го детерминираат целокупниот развој.

"Појдовна точка во анализата претставува идејата дека промените во начинот на производството и репродукцијата на општествениот живот во основните производствени односи ги детерминираат и промените во основните типови на групирање"⁹.

9/ Печуџниќ, М., Теоретски оквир за проучување класних промена у социјализму, "Социологија" 1/2 1966 год.

Елементите на социјалната структура во услови на изградба на социјалистички самоуправни односи, се формираат под алијанше на укинувањето на државната сопственост и формирање на општествена сопственост, која преставува нов квалитет, со што се менува основата на бирократско-статистичката организација во општествено-економската сфера и се воведува нов различен квалитет на управување и раководење со општествените процеси, со што се менуваат причините, факторите за социјално-просторна диференцијација и социјално групирање во градот. Основната суштина на бирократското однесување се состои во присуството на елементи на наемен труд во општествено-економските области и недоволно присуство на демократијата во политичкото одлучување со општествените работи. Општествената моќ претежно акумулирана и присвоена од поедини групи и поединци, значително го переметува самоуправниот развој на општеството, а тоа од друга страна, покрај останатото се одразува во карактерот на социјално-просторно групирање во градот, изразено преку високиот степен на хомогенизација на населението во зависност од социјално-економските карактеристики. 10/

10/ Акумулацијата на моќта во рацете на претставниците на поедини општествени слоеви, било да е економска или политичка, се одразува и во диференцијацијата во просторот; односно, преку урбанизмот и архитектурата се санкционира општествениот статус и улог на припадниците на поедини социјални категории. Населените просторната сегрегација е израз на социјалната сегрегација /Шувар/. Всушност, се одржува тенденцијата на класно-социјалното сенарирање, разликите во класно-социјалната структура во основа ја детерминираат и достапноста на урбаните тековини. Во основа тие разлики /изразени во општествено-политичката, економската моќ-И.А./ се одразуваат во условите на доживувањето, опременоста на станот и населбата /водовод, канализација, населена инфраструктура/ на опременост на домаќинството со граѓани потрошни добра и најпосле на културниот профил на населбата и жителите. Во основа се јавуваат два начина на живот во ист градски простор. А тоа, секако, не може да соодветствува на еден хармоничен општествен развој на градот. /Шувар, С. Измеѓу засека и мегалополиста, Загреб, 1973г., стр. 177/.

в/ Општествените разлики помеѓу поедините професии, односно нивните носители, потекнуваат и од разликите во оценката на општественото значење на потребите, кои се задоволуваат со обавувањето на соодветна професионална дејност. Потоа, поради разликите во општественото значење на професијата /сложеноста на работните дејности, вклучувајќи ја и разликата помеѓу физичкиот и умствениот труд/ професионалната структура на општеството, која ја вклучува на одреден начин и поделбата на управувачка и извршувачка дејност.^{11/}

г/ Во досегашните практики се покажа, бројни истражувања тоа го потврдуваат^{12/} дека ние општествено-економскиот развој се созда-

11/ Коповиќ, И - Проблеми друштвене структуре, ВИНЗ, 1974, стр. 217, 218.

12/ За ова приближно го сартуваме вниманието на колективната студија "Друштвени слојеви и друштвена свест". Во заклучните резултати се констатира следното, што е индиректна потврда на некои наши ставови:
 "Социјалните разлики и нееднаквости помеѓу слоевите, набљудувани од сите нивни важни карактеристики, не се мали и социолошки изобитни; затоа е погрешно секое нивелирање на овие разлики, било да се припадниците на различните слоеви третираат како припадници на еден ист, класно и слојно коморен "работен народ", или на некој друг начин".../стр. 421/
 "Она што го утврдивме, тоа е фактот дека суштинските разлики во набљудуваните особини помеѓу слоевите покажуваат одредена правилност, т.е. ја карактеризираат дадената хиерархиска структура, која постои во системот на општествено-економските односи во рамките на нашето општество. Оние кои имаат повисока општествена положба, по правило имаат "повисок", т.е. подруг стил на живот, повеќе или помалку повеќе обзатени интереси, не подруг начин гледаат на нашето општество и на својата положба во него, манифестираат одредени социолошки значајни разлики во прифаќањето на постојните општествени вредности итн." /Друштвени слојеви и друштвена свест, Центар за социолошка истражувања, Београд, 1977 г., стр. 408/.

деки социјални разлики и нееднаквости во поседувањето на општествено-политичката моќ од страна на поедини социјални групации, а кои се одразија и на планот на просторно-социјалната диференцијација во градскиот простор.

Сметаме дека досегашното излагање ни дава доволно за право да го извлечеме следниот опит заклучок: дека основните причини за исполнувањето на социјалната сегрегација во просторот на градот произлегуваат од противречностите на општествено-економските промени на градското општество и пошироко. Тие противречности се содржани во присуството на значајни социјални разлики; во нерамномерната распределба на општествено-политичката моќ, во бирократизацијата на општествените односи, содржана пред се во урбанистичката практика и воопшто во планирањето и изградбата на просторот. Распределбата на населението во градскиот простор, во такви услови, доведува до поголема степен на концентрација на припадниците на одделни социјални категории /во зависност од висината на дохот, степенот, образованието/ во одделни делови /насеоби/ на градот.

2. Просторно-социјалната структура во современите градови

а/ Просторно социјалната структура на градовите во капиталистичкиот општествено-економски систем

Тргуваме од ставот дека просторната структура на градот во "крвен случај" е определена од карактеристиките на општествено-економските односи во материјалното производство и степенот на развојот на средствата за производство. Секоја општествено

економска формација создава и посебен тип на град, кој се разликува од другите типови на градови и по начинот на организацијата на просторот, социјалната структура и слично.

Кога говориме за капитализмот, како општествено-економска формација, во која приватната сопственост е доминантна, во доменот на организацијата на просторот, тоа има одлучувачко значење.

Овде немаме намера да го следиме развојот на капиталистичките градови и промените што капитализмот ги доживува во текот на својот развој, туку, да истакнеме некои основни особини на просторно-социјалната структура во градот, кои ќе ни овозможат да го согледаме проблемот во поширока целина.

Маркс и Енгелс, а покасно и Ленини, ги критикуваат големите индустриски градови, но не како појави кои се хаотични по својата суштина, како тоа го правела еден дел од нивните современици. Потоа, тие не го проучувале градот посебно, туку, во склопот на вкупните процеси во општеството. За градот, тие повеќе, пати се осврнувале, фрагментарно и непотполно, освен во делото на Ф.Енгелс "Подобрибата на работничката класа во Англија" каде е посветено значитно поголемо внимание за проблемите на градовите во Англија и Шкотска во првата половина од XIX век. На едно место Енгелс ќе рече дека, "цивилизацијата, додуша нам ни оставила во големите градови, такво наследство што неговото отклокување ќе не чини многу време и труд. Али тоа мора да биде отстрането и ќе биде отстрането, макар тоа и да биде долготраен процес".^{13/}

Капиталистичкиот град за нив е творевина на еден општествено-економски систем, кој има своја законитост на развој и промена. "Градот за нив е само посебен вид на општиот проблем, а неговата идна форма се поврзува со настанокот на бескласното општество!"^{14/} Градот за работникот е само адекватно место каде се одигрува неговото потполно деградирање на човечко /слободно и творечко/ суштество, но и како место /средина/ во која човекот мора да стави крај на сите неправди на овој свет, односно да постане слободно суштество. "Хоризонтот на градот е позадина на која се оцртува целокупната Марксозна историска и политичка мисла."^{15/}

Марксовата критика на градот во буржуазното општество е доследна, и поаѓа од ставот дека, градот е само производ на одредени економски околности и односи во општеството, односно, резултат на односот на капиталот и трудот, каде трудот, ~~на се~~ претставува ништо, а капиталот претставува се. Затоа и проблемите на градот не се проблеми сами за себе, како многумина "критичари" на капиталистичкото општество ги претставуваа во Марксово време, а и ги претставуваат и денес, без подлабоко да навлезат во суштината на општествените односи.^{16/}

14/ Шос, Франсоаз-Урбанизам, утопија, стварност "Агора" Графичка книга - Бгд. 1978 год. стр. 18

15/ Исто, стр. 16

16/ "Зачудувачка е констатацијата дека, со исклучок на Маркс и Енгелс, исти умови кои со таква умешност ги поврзуваат недостатоците на индустрискиот град со мноштво економски и политички услови на тоа време, не се доследни на логиката на својата анализа. Тие одибиваат овие негативности ги согледаат како опачина на едно ново уредување, нова просторна организација на градот, воспоставена со индустриската револуција и капиталистичкиот економски развој. Тие не согледуваат дека исчезнувањето на одредено градско уредување подразбира настанување на едно друго уредување. Со една чудна недоследност, се раѓа концептот на хаос/Шос Франсоаз, цит. дело, стр. 8/. Свој автор смета дека ова гледање продолжува да се исполкува и во XX век, др. В. Граниус, го опишува Њујорк како "хаос без план", Мајфорд каде "не-план на град"

Во големниот град и "потрабата за свеж воздух претставува да биде потреба за работникот. Човекот одново се населува во пештери, кои што сега се отруени од задушливиот збив на цивилизацијата, во однос према кои тој се чувствува неуверено, како спрема туѓа сила што може секој ден да му се истргне и од кои можат секој ден да го исфрлат, ако не ја плати станарината. Работникот мара да ги плаќа тие куќи на смртта".¹⁷

Основните човекови потреби во големниот град добиваат животинска форма, и се јавува само неговиот како да се преживее..." Човекот се враќа кон пештерското живеалиште, но се враќа кон него во стугена, непријателска форма. Дивјакот во својата пештера - тој елемент на природата што слободно му се прецупта за негово користење и заштита - се чувствува не повеќе, туѓо или, поточно речено не помалку дома, одолго рибата во вода. Но внабеното живеалиште на сиромашниот му е непријателско..."^{18/}

Енгелс во своите трудови посебно го истакнува значењето на поделбата на трудот, односно значењето на големата поделба на село и град. Развојот на идниот град, по извршувањето на социјалистичката револуција, во голема мера ќе зависи како ќе се реши противречноста помеѓу градот и селото, која е карактери-

17/ Маркс-Енгелс, Од раните трудови, "Култура", Скопје, 1969, стр. 323

18/ Исто, стр. 332

стика на целокупната досегашна историја.^{19/} Просторната структура на градот во голема мера денес и зависи од изразеноста на оваа противречност во изградбата на социјалистичкото општество. Енгелс посебно ја анализира просторната сегрегација на општествените класи во поголемите градови на Англија и Шкотска. Во големите градови се формираат еден или повеќе лоши квартали во кои се "гуши и стиска работничката класа". Навистина, сиромаштијата живее, констатира Енгелс, во затворените улици покрај самите палати на богатите, али, обично нејзе и се доделува засебен крај, каде, тaa далеку од погледите на среќните класи мора да живее како знае и умее.

Енгелс го анализира целокупниот живот на работничката класа во градовите. Тој се интересира и за урбанистичките квалитети на населбата, распоредот на куќите, улиците и населбите, хигиенските услови и загаденоста на водата и воздухот. Во работничките населби, констатира Енгелс, куќите се населени од подрумот до кровот, нечисти се однадвор и однатре, "и би се рекло дека во нив ни еден човек не би сакал да живее".

19/ Укинувањето на спротивноста помеѓу градот и селото не е ни помалку ни повеќе - утопија отколку укинувањето на спротивностите помеѓу капиталистите и наемните работници. Тоа поставува секој ден се повеќе практично барање на индустријското и земјоделското производство. Не е утопија ако тврдиме дека луѓето потполно ќе се ослободат од своите окови, создадени во минатото, дури тогаш кога ќе биде укината спротивноста помеѓу градот и селото; Утопијата настапува само тогаш ако некој се обиде да поаѓајќи од "постојните услови" пропишува форма во кој треба да се разреши оваа или некоја друга противречност на постојното општество".
/Енгелс - Устанбеное питање, Избрана дела у два тома, том I, Београд, 1949 г. стр. 605.

Анализирајќи ја просторната распределеност на одделните класи во Манчестер, Енгелс го потенцира високиот степен на социјална просторна диференцијација и сегрегација "Работничките квартави се строго одвоени од кварталите на средните класи." 20/

Крупната и средната буржуазија се населени во работничките квартави, во раскошни куќи, со големи градини, на свеж и здрав планински воздух, во прекрасни и конфорни станови. Во работничките квартави пак, од друга страна, "не може ни да се замисли како куќите се нафрлени без ред, збиени, така што и стварно се една вра друга." 21/

Целината на градскиот простор е така организирана и лицемерно создадена, тоа е својствено за сите градови, што лоните квартави, каде живеат најсиромашните, човек воопшто не може да ги забележи, освен ако е со намера да помине низ нив.

Енгелс ги истакнува класните фактори како најважни за поставокот за важните населби, како и формирањето на целината на градската територија. Да наведеме уште еден цитат од Енгелс, кој се однесува за градовите на XIX век, но, исто така може да важи и за денешните современи градови.

"Во најмалиот дел од слободниот простор изградена е куќа, секој непотребен излез е заградуван; со развитокот на индустријата се зголемува и цената на земјата, и колку повеќе таа се зголемува, толку повеќе на неа се градело без разлика на здравјето и удобноста на жителите, туку, едноставно се имало предвид се

20/ Делта, Том 4, стр. 147

21/ Иако исто, исто стр. 147

поголемаа заработувачка - ни една барака не е толку лоша во секој момент не би се нашол некој скромна кој ќе може да плати повеќе! 22/

Помина повеќе од еден век од кога Маркс и Енгелс ги изнесуваа своите погледи; надворешниот изглед на градот денес, /се однесува пред се високо развиените земји/ ако го споредиме со оној од XIX век, е сосема поинаков, барем што се однесува до архитектонско-градежната структура, степенот на изграденоста, организацијата на физички просторниот елемент и сл. Едно остана заедничко за градот од XIX век и градот од XX век во буржоаското општество, а тоа се причините кои го формираат. Остана, нешто модифицирана, улогата на приватната сопственост во формирањето и организацијата на просторните елементи, останала основите на односот капитал-труд, односно класните фактори на формирањето на просторот, а се тоа и основите на класната диференцијација и сегрегација во просторот. Современиот развој на градот покажа дека, приватната сопственост над средствата за производство, законито раѓа стихична и нерационална урбанизација, и висок степен на сегрегација врз класна основа. Современите исхранувања на градот кои се повикуваат на марксизмот ја истакнуваат примарната улога на приватната сопственост во развојот на градот. Расцепканоста на урбаната територија на безброј приватни парцели и почитување на светоста на приватната сопственост, битно влијаат врз создавањето на градежното земјиште

како неделава целина за урбаниот развнток. 23/

Просторот постанува петрошно добро како и секоја друга стока, за него важат законите на стоковното ^{производство} производство. "Како што денес трговците со недвижен имот - до вчера тоа без луѓето кои земјата ја делат на парцели-не се грижат за населението да обезбедат животна средина стварно прилагодена на живните потреби; капиталистите кои го освојуваат животниот простор како средство за производство, не се грижат да го репродуцираат одржуваат и подобруваат, туку обратно, се трудат што е можно повеќе да го искористат, и тоа по најниска цена. Тоа доста брзо доведува до преисселеност, натрупување со урбани објекти, што ја смакува живната економска ефикасност. Оттаму произлегува и нужноста од државна интервенција, да би се обезбедила извесна социјализација на употребата на урбаниот простор, способувајќи ја неговата репродукција како средство на општествено-то производство. 24/

Просторно-социјалната структура на градот во потполност е определена од големината на профитот, кој владеечката класа го добива врз основа на сопственоста на земјата и средствата за производство. Урбанистичките решенија се донесуваат врз основа на економските критериуми, а вистинските човекови потреби се оставаат на последно место.

23/ Стефановиќ, Душан - Урбанизација - Прилог истражувању меѓузависног развоја станаовништва делатности и животне средине луѓи у савременом свету, ЦАИПС, Београд, 1973 год. стр. 74 и 75.

24/ Претесел, Едмон - Град у коме је немогуће живети. "Марксизам у свету" 7/77 стр. 185

Анализирајќи го развојот на француските градови во II половина на XIX век и почетокот на овој век, А. Лефевр, разликува повеќе периоди, посебно од гледиштето на просторно-еколошката структура. "Најпрво, период специфично османовски²⁶, втората половина на XIX век; али и почетокот на XX век; побуржуаризирање на историскиот град, истерување и сегрегација на работниците. Али, по I светска војна се шират предградјата со индивидуални куќи, од поодамна припремани, кои имплементираат пристап на работниците кон сопственоста; и збиена функционализација на живеалиштето. Најпосле, по II светска војна, државата ја зема иницијативата "големите блокови" градови сателити, званичен урбанизам. Можеби денес се влегле во еден друг период, карактеристичен по враќањето на иницијативата наречена "приватна" иницијатива на банките и претприемачите, се разбира, овие периоди се испреплетуваат и класифицираат само приближно".^{25/}

Улогата на државата во управувањето со општествените работи, нејзината интервенција во областа на урбанизмот, во организацијата на просторот, станува мошне значајна. Тоа, Таа и понатаму ги штити интересите на владеечките класи, изнајдувајќи начини за продолжување на нивното владеење.

Просторот како и секое произведено добро станува објект на присвојување, од различни спротивставени групи во општеството, кои имаат своја етика, естетика, идеологија. Градот е средина каде интересите на класите се спротивставуваат.

25/ Лефевр, А - Радничка класа и простор, Марксизам у свету, 7/77, стр. 161.

Просторот престанал да биде неутрален, географски, геоме-
триски. "Инструменталниот простор најпрво дозволува општа
сегрегација, функција и место. Контрастите помеѓу предградија
та со индивидуални куќи и "големите блокови" - помеѓу цен-
трите кои се одржуваат, кои се спротивставуваат на дегра-
дацијата, кои се консолидираат како центри на одлуки, и
дезурбанизирани периферии - ги бодат очите. ^{26/}

Лефвер смета, дека секој начин на производство создал еден
тип на град низ кој се изразува на непосреден начин. Владее-
чките класи секогаш произведуваат некој посебен простор. Во
услови на доминација на државата, која на глобално ниво ги
брани интересите на владеечката класа, се води една поли-
тика на организација на просторот која поаѓа од претпостав-
ката дека тој е "празна и хомогена средина во која се сие-
стуваат предметите, луѓето, машините, индустриските про-
стори. ^{27/}

Оваа политика е само продолжување на начинот на изградбата
/формирањето, организацијата на просторот/ врз нови начела,
но суштината битно не е променета; ашто деhumanизацијата
на општеството и човековиот труд станува уште постворена
и поголема. Современиот град својата основа на развој ја
содржи во потполната модернизација, технизација и бирокра-
тизација на глобалното општество. ^{28/}

26/ ~~Истор.~~ ^{Истор.} стр. 160

27/ ~~Истор.~~ ^{Истор.} стр. 174

28/ Манфорд, Д - Град у историји, Напријед Загреб, 1968 и
Шубер, С - Именогу засекога и Мегалополиса, Загреб,
1973 год.

Гигантизмот на современиот град е содржан во извлекувањето на големите профити од страна на владеечките групи. Индустрискиот град е целосно производ на западната цивилизација "која својот целокупен просперитет во текот на неколкуте последни столетија го засновала врз експанзијата на искористувањето на земјинето и воопшто на сите природни ресурси, на индустриската експанзија и на популационата експанзија, но секоја од нив носела рационални и разорни црти!" 29/

Денес, иако работникот е ослободен од тешкотите на физичкиот труд, во производствениот процес, пред се, како во периодот на почетоките на индустриската револуција, и од изопаченоста на градот /град по форма изопачен по содржина/ сепак некои истражувачи на градот сметаат, дека автоматизацијата и модернизацијата градот го направиле подосаден од било кога и да е. Промените на градот во капитализмот се согледуваат и во другите области од општествениот живот, промените на улогата на семејството, и воопшто меѓусебните односи на луѓето. "По-скапувањето на земјината сопственост и паричното стопанство го зајакнале индивидуализмот, ги намалиле или уништиле просторите за собирање на соседите и просторите за детска игра, додека натпреварот за профит ја разбил секоја солидарност и го претворил семејството во најблиски соседски односи. Уште поголеми промени се извршиле

во организацијата на просторот. Поради покажувањето на градежното бизнисите куќите се граделе повеќе во висина а скалата организациона донесува изградба на грди куќи за до-
кување. ^{30/}

Лери Сејерс, анализирајќи ги промените на американските градови, под алијанке на силниот развој на средствата за производство и масовната употреба на автомобилите, доаѓа до заклучок, дека се тоа се променува и целокупната организа-
ција на просторот, посебно во создавањето на приградските зони во големите градови. "Помнаков начин на производство може да изврши и помнакви општествени цели освен профитабилност или дури ефикасност, па во смисла на тоа, можат да се градат и помнакви фабрики и да се создаваат помнакви градови од оние кои ги има во американскиот капитализам!" ³¹

Социјалната сегрегација во просторот на градовите во капитализмот е пред се, класно основана, односно таа е неизбежна последица на општествените односи. Во капиталистичките градови изразена е и сегрегацијата врз етничка основа, која е тесно поврзана со класната сегрегација, односно таа произлегува од економските причини од една страна и психолошките од друга страна. ^{34/}

30/ Костич, Е - Социологија града, Бгд. 1973 год. стр. 9

31/ Сејерс, Лери - Урбан облик и начини производство, Марксизам у свету, 2-3/1976 год., стр. 365

34/ Мариновски, Анте - Узелан - цитат, дело, стр. 102-130.

6/ ПРОБЛЕМИТЕ НА СОЦИЈАЛИСТИЧКИОТ ГРАД

- Градот во СССР по Октомвриската револуција -

Проблемите на организација на просторот и изградбата на градовите, се предмет на жива дискусија во почетокот од изградбата на социјализмот во СССР. Во овој период се поставува прашањето, како уредувањето на просторот и изградбата на градот, да ја следат социјалистичката изградба на општеството. Присутни се многу спротивставени гледишта. "Без сомнение мисламе, дека околината која го опкружува човекот од сите страни глобално промислена, ќе претставува тој одлучувачки фактор на општествената изградба.^{32/}

Еден од познатите теоретичари на урбанизмот, во првите години по Октомвриската револуција, Сабсович Леонид, смета дека мора да се спроведе "прогресивна децентрализација на постоечките градови" и на место на плановите кои произведуваат бескрајно ширење на постоечките градови... ние мораме да направиме градови на прогресивна децентрализација и социјалистичка реконструкција на постоечките градови".^{33/}

Суштината на учењето на теоретичарите на социјалистичкиот град по Октомвриската револуција не е во тоа колкав треба да биде градот, и тоа, али тоа не е толку важно, од тоа, колку во општествената содржина на градските агломерации, во организацијата на животот на нивните жители. Социјалистичката агломерација, како ја замислува Сабсовик, е форма на усвојување и организација на просторот, сфатена во функција на

32/ Кон, А.-Широм целе територије "Марксизам у свету", 7/77

33/ Цитирамо кај Кон. стр. 118.

проектот на општествената организација. Сапсовиќ смета дека ако спонтано се следи развојот на стопанските промени, тогаш неминовно градот се движи по патот кој капитализмот веќе го формира. "Али она што изгледа поволно од гледиштето на приватната сопственост над средствата за производство, во суштина е најмалку поволно решение од гледиштето на целата национална економија. Секој развој има своја сопствена логика; тоа се однесува и на развојот на градовите, ако се следи вообичаениот капиталистички пат, пат кој досега сме го следеле и кој нас сеуште не влече во својот правец. *Ако* раме да прекинеме со таа спонтана тенденција и да и спротивставиме планирана изградба на нови агломерации од социјалистички тип". 35/

Во ова време се јавија најразлични мислења за развојот на градовите. Една група мислител, занесени од успехот на револуцијата, сметаа дека треба се да се сруши ~~што~~ што потсетува на миналниот период, па и старите градови ^{36/} и дека треба да се воспостави нивната изградба на нови основи, во согласност со начелата на револуцијата. Овие мислител остро ја критикуваа и идејата за создавање на куќа-комуна, такви

35/ Цитирано кај Коп, стр. 121

36/ Оваа идеја директно произлезе од Енгелсовиот став дека наследството што цивилизацијата ни го оставила во големите градови мора да биде отстрането. Овде Енгелс нагласува дека тоа ќе биде долготраен и, тешок процес; за разлика од неговите теоретичари смета дека тоа треба да се направи одма по Револуцијата.

живеалишта во кои нема да постои никаков трат на индивидуална или семејна економија. Куката-комуна се јавува и во делата на социјал-утопистите. Посебно т.н. дезурбанисти, ја критикуваа куката-комуна поради лошата организација на живот во неа, капиталистичкиот живот "деперсонализацијата која ја вовела втопувајќи го човекот во анонимна и огромна маса, блиска кон мравјарникот, отколку до колективот на слободни и свесни работници". 37/

"Деурбанистите" решението за идниот град го бараа низ една форма на индивидуална живеалишта со основни елементи за живеење на едно семејство.

Почетоците на изградбата на социјализмот во Советскиот сојуз создадоа објективни услови за нови пристапи во уредувањето на просторот, изградбата на новите градови, распределба на населението во него и сл.

Не навлегувајќи проширено, во овие за секој случај интересни и плодни расправи за карактерот на изградбата на градот, поттикнати од револуционерните придобивки, можеме да го констатираме следното: ~~ова~~ овие и на нив слични сфаќања тргнуваат од претпоставката дека организацијата на просторот, изградбата на градот треба да биде резултат на едно потполно рационално планирање; проблемот е само да се пронајде модел; 38/

37/ ~~Претпоставка~~ ^{и сл.} стр. 127

38/ Ова на некој начин, може да се каже дека е вопротивречност со Марксовото и Енгелсовото гледиште. Тоа се покажа за точно покажано, кога државата ја зема целокупната иницијатива во изградбата и планирањето на градот; во очувањето на наемните односи, и во потполната бирократизација. В сушност промените на општествениот систем, не беа во духот на Марксовата теориска мисла, пред се, за создавање на услови за реализација на непосредната власт на работничката класа.

^а
~~Градот~~, изградбата на градот треба да го следи општествениот развој и да учествува во делото на револуцијата за потполно ослободување на човекот. ~~Градот~~, ~~Овие~~ ~~свакава~~, покасно, најдоа свое место во сеопфатната интервенција на државата во процесот на планирањето.

"Грушењето на објективните законитости на стоковното производство и самоволието на недоволно контролираната бирократија можат да доведат до крупни нерационалности во сите фези на урбанизацијата. Тов посебно важи за политичката активност на работните луѓе, кои често се цврсто регулирани од страна на политичките форми и административни тела наместо обратно, тие нив да ги контролираат. Тие проблеми се јавуваат пред се, во градовите, каде е можно негативните последици од дејството на назарот на дојдат до израз и каде има знатно повеќе потреба за интервенција поради усогласувањето на рзани интереси" ³⁹

Од друга страна пак, може да се забележи на овие ~~справки~~ ^{с.ф.п.с.а} и тоа што човекот и градот се сфаќаат како непроменливи и претпоставени едни за секогаш кои се во состојба да примат и прифатат се што ќе им се понуди како теорија, модел. "Сите тие теории кои го набљудуваат градот во неговите простории и функционални елементи обично ги губеле од ~~предвид~~ меѓучовечките односи, не ги земале ~~во~~ предвид промените во социјалната организација, зошто едноставно целокупниот урбанизам и денес се потпира врз семејството како основна ќелија на економскиот систем, што се повеќе и повеќе се одалечува од вистината". ⁴⁰

39/ Стефановиќ, Д-цитирано дело, стр. 81

40/ Прелог, И-Криза околина као криза капиталистичког система, Марксизам у свету, 7/77 год. стр. XXI.

Советските градови се планираат во рамките на петогодишните планови. Се планира бројот, големината и економскиот раст на градот. Функциите на градовите се засноваат на економските планови. Во рамките на регионалните планови се уредуваат односите помеѓу градот и селото. Основната цел на изградбата на социјалистичкиот град е создавањето на заедница без изразени класни разлики.^{41/} За таа цел во изградбата на градовите се тргнува од следните претпоставки:

- а/ Сите резиденцијални квартали и сите станови треба да се еднакви или приближно еднакви, како и нивното уредување. Станарината треба да биде објективно утврдена, да е просечно ниска, и да зависи од висината на доходот на семејството.
- б/ Централните јавни згради треба да се монументални, тоа важи и објектите кои служат за масовна употреба.
- в/ Производствената функција на градот треба да има примат над останатите.

Градот не е појава вон глобалните општествено-политички и економски процеси, за да може да се говори посебно за хуманизацијата на животот во градот од една страна, а од друга страна за хуманизиран и прогресивни општествени односи. "Во таа смисла, во решавањето на пошироките проблеми на дезалиенацијата на луѓето, доста значајно дури одлучувачко место има јакнењето на

41/ Развојот на градовите во СССР покажа дека социјалната сегрегација во услови на изразита бюрократизација на општествените односи, е знатно изразено, а се согледува во хомогенизацијата на населението во поедини делови од градот, во зависност од економската положба, општествено-политичката моќ и сл.

нивните /на широките работни маси-наша заб./ демократски права и должности и тоа како произведувачи, во нивните работни организации, така и како граѓани, а особено во механизмот на одлучувањето на локалната самоуправа". 42/

Организацијата на просторот во градот е и дејност на неговите жители, а не само на специјализираните државни институции и организации. Нашата концепција на самоуправен социјализам, при теоретското размислување за политичкиот фактор во процесот на урбанизацијата заслужува посебно внимание.

3. НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРОСТОРНАТА ДИСТРИБУЦИЈА НА НАСВЈАТНОТО ВО НАШИТЕ ГРАДОВИ ВО ОДНОС НА СОЦИО-ЕКОНОМСКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ

/Осврт врз резултатите на некои позначајни емпириски истражувања на градовите во нашата земја/

Увод

Нашето социјалистичко самоуправно општество, се најдува во фаза на премин од класно кон бескласно општество што директно се одразува и врз процесот на просторно-социјалната диференцијација и социјалната ^{на населението} сегрегација. Во почетната фаза од изградбата на социјализмот при забрзана индустријализација и урбанизација, процесот на просторно социјалната сегрегација добива карактер на социо-професионално и класно-слојно групирање во просторот на градот, а тоа особено е изразено во просторот на поголемите градови. Групирањето се врши, пред сè, под влијание на економските фактори, кои се повеќе ги истиснуваат другите

42/ Стефановиќ, Д - цит. дело, стр. 81

фактори од неекономска природа, кои беа доминантни во периодот пред НОБ и Социјалистичката револуција. Во градовите се издвојуваат посебни подрачја кои ги населуваат припадници со исти или слични социо-економски белези. Социјалната нееднаквост,^{43/} создава претпоставки за нерамноправно користење на просторот во градот, во зависност од неговите природни особини, урбана опременост, близината на градскиот центар, историско наследство и сл.

Подрачјето на домувањето на најдобар можен начин го покажува местото на поедини социјални групи во просторот. Потоа, место положбата во општествената поделба на трудот и располагањето со општествено-политичката моќ, имаат исто така, изразита улога во карактерот на групирањето на населението во просторот на нашите градови.

Во завземањето на просторот, за било кои цели, се пристапува во зависност од неговата вредност изразена преку можностите што ги нуди за несметано обавување на дејноста за која е наменет. Ако функцијата му е наменета за домување, тогаш неговата вредност е изразена преку природните и урбанистичките услови кои ги има за домување. На пример, фактот што приградските зони кои се некавалитетни за живеење, обично станбените згради се во непосредна близина на производствените капацитети, се населени со претежно нискоквалификувани работници од непосредното материјално производство, говори во прилог на горе изнесениот став.

43/ "Нееднаквостите се јавуваат како можност на групата која има монополско право на располагање со вредностите во име на општеството да ги предимензионира добивките за сопствените функции, што добива облик на материјална привилегија. Таа се јавува и во форма на добивка за бирократските функции, која не е неопходна ако општеството се самоорганизирано на државни основи".

1. Појави на спонтана социјална диференцијација и сегрегација во просторот на градовите

Во просторот на градовите во нашата земја, забележани се интензивни процеси на просторна социјална сегрегација и диференцијација. ^{и последици.} Воглавно, се говори за два начина на социјална сегрегација на населението врз основа на социо-економските карактеристики: за спонтан и плански начин. ^{44/} Овие два начина се испреплетуваат и се во зависност од условите на развојот на градот.

44/ Вујовиќ, Бретен - Социјална диференцијација и социјална сегрегација у нашим градовима, Лица, Сарајево 5/72 год.

За разлика од некои други автори, како што е на пример Мариновиќ, Анте-Џзелац, овој автор смета дека спонтаната социјална сегрегација се поклопува со појавите на "дивите населби" а организираната со планската изградба на станбените населби. /изградба на конформни станови за припадниците на службеничките занимања, во одредени зони на градот, а од друга страна сместување на работниците во тешкоградни работнички населби/.

Кај - А.М-Џзелац, спонтаниот начин на пројавувањето на класната сегрегација се поклопува со се поголемата улога на економските фактори.

/Социјални простор града - стр. 124/

За нашето разгледување, поделбата дадена кај С. Вујовиќ, ни изгледа неприфатлива;

Спонтаниот начин на социјална сегрегација во просторот на градот е резултат на отсуството на организирани општествени мерки, додека организираниот е резултат на една планска, свесна акција која преку изградбата на плански станбени населби, претежно се тежи да се задоволат станбените потреби на припадниците на "повисоките" општествени слоеви.

Во повеќе истражувања се анализира значењето на спонтаниот начин на сегрегација во просторот на градот. Спонтаната социјална сегрегација се "дивите населби" настанати во процесот на неусогласеното темпо на индустријализацијата и урбанизацијата и темпото на станбената изградба.^{45/}

Појавите на спонтаната сегрегација и диференцијација се присутни во сите поголеми градови во нашата земја. Колку демографскиот пораст на градот е поголем /пред се со механичкиот прилив на селското население/ толку, повеќе доаѓа до израз бесправната станбена изградба, а преку тоа доаѓа и формирање на посебни подрачја во градот кои ги населува население со еднакви или слични социјално-економски белези. "Да му се даде на човекот работа или дури надеж за работа и колку да е тоа илузорно, тој ќе се снајде за своето живеалиште /појавите на дивите населби/ или ќе биде задоволен со било какво живеалиште".⁴⁶

"Во Загреб во текот на двете последни десетлетија се создадоа над десетина нови населби, кои во голема мера ја проширија просторната граница на градот. Поголем број од тие населби настанаа "диво", како израз на големиот притисок на доселеното население со скромна, економска положба и минимални аспирации во поглед на вработување и било каков кров над главата. Во нив денес живеат сто илјади загребчани.⁶ Во извесна смисла после воените "диви" населби, односно населби во кои легално се подигнати семејни куќи, се сведоштво на стижната урбанизација

45/ С. Вујковиќ - Социјална диференцијација и сегрегација у нашим градовима "Лица" Сарајево 5/72 стр. 56.

46/ ~~Цвета~~ ²⁰⁰ на стр. 56.

во нови, променети услови, кога во нашата земја настапила брза индустријализација и дошло до брзо распаѓање на традиционалната социјална структура, во која селанството било далеку најбројна социјална група".⁴⁷

"Во "дива" подигнатите населби ~~на~~ загребското градско подрачје претжно живеат работници со низок степен на квалификација и образование. Во некои населби нивниот број изнесува и над 90%.

"Во "дивата" населба Козари Бок, која додуша е осудена на рушење во перспектива, али во која повеќе од жителите се доселиле од 1960 до 1965 г., денес живеат /кога ќе се вклучи и населбата Козари Путањ/ околу седум илјади Загребчани, 91% од активните жители се работници, а преостанатите 9% се чиновници со средно и ниско образование".^{48/}

Истражувањата на социолошките аспекти на урбанизацијата на загребското подрачје, покажаа, дека разликите во класно-социјалната структура, во основа ја детерминираат и достапноста на урбаните придобивки. Тие разлики се одразуваат и во условите на домувањето, опременоста на станот и населбата како и во опременоста на домаќинството со трајни потрошни добра.^{49/}

Во градското подрачје на Нови Сад, исто така се забележува интензивен процес на спонтанa сегрегација и диференцијација на населението. "Градителите на бесправните објекти во 80% случаи

47/ С. Вузар-Измеѓу засеокa и меганополиса, Загреб, 1973 год.
стр. 175

48/ Исто, стр. 176

49/ Исто, стр. 177

се имигранти, како и поголемиот дел на населението, кое живее во градот. Разликата помеѓу нив е во тоа што бесправните градители досега во Нови Сад со ниско образование и квалификациона структура, а оние кои на општествената скала, благодарение на своето образование и занимање, завземаат знатно повисоко место, живеат во новите населби. Тие добиваат стан од својата работна организација, додека оној првиот имигрант, исто така со желба некаде да живее, односно да живее таму каде работи, морал сам да се снајдува... Во бесправно подигнатите населби живеат претежно работници од непосредното материјално производство 178%.^{50/}

На подрачјето на градот Нови Сад, се формирани повеќе "диви" населби. Присутен е процесот на внатре градско групирање на населението, во зависност од socioeconomicските белези ~~на~~ и урбанистичките квалитети на населбата. Припадниците на "вишите" слоеви постепено ги напуштаат запустените делови од градот и ги населуваат кварталите кои овозможуваат далеку подобри услови за домување. "Во поново време, ~~познатите~~ населување ^{го} ~~во~~ некои, во општествената стратификација, високи, социјални категории во иста населба се случува затоа во нив се подигаат нови, подобро опремени станбени згради.^{51/}

50/ М. Савиќ, и др. Урбанистички аспекти бесправне станбене изградње у Новом Саду, во публикацијата на Академијата на науките и уметностите на БиХ, Бесправна станбена изградња и њен одраз на функционални и просторни развој градова, стр. 143.

51/ Просторне и социолошке карактеристики и вредности нових станбених насеља у Новом Саду, Југословенски институт за урбанизам и становање, Београд, 1971, стр. 141.

Во Нови Сад е забележана тенденција на социјално просторно диференцирање на целокупното подрачје. Согледувањата покажаа дека, основниот мотив за бесправна изградба е обезбедување на станбени услови за живот на семејството. Впрочем, тоа го покажува и економската положба на семејството. Повеќе од две третини од носителите на бесправната изградба имаат понизок доход од просечниот износ на покраината Војводина.

Во Белград, до крајот на седумдесетите години, се формирани околу седумдесетина "диви" населби. Повеќе од две третини од носителите на бесправната станбена изградба се вработени во непосредното материјално производство, а 95% се доселеници од други краеве на Југославија. Истражувањето на бесправната станбена изградба во Белград покажа дека скоро половина од носителите на станбената изградба тоа им бил единствен начин, да го решат станбеното прашање.^{52/}

Истражувањата на феноменот на бесправната станбена изградба и процесите на просторната социјална сегрегација во градот Сарајево, покажуваат дека носителите на бесправната изградба, како и оние кои со сопствени средства подигаат станбен објект во просек заработуваат многу помалку од оние кои добиваат општествени станови.^{53/}

52/ Ѓ. Ѓуровиќ, Бесправна станбена изградба у Београду, Академија на науките и уметностите на БиХ, публикација, стр. 154

53/ Скоро сите емпириски истражувања го истакнуваат тоа. Населението со работнички квалификации, во многу помала мера учествува во распределбата на општествените станови. Поради тоа, тие најчесто го решаваат станбеното прашање самостално. На пример, во 1971 г. 57,5% работниците се сопственици на становите во кои живеат, а раководителите 31,4%. /Југославија 1947-1972 г. - Сојузен завод за статистика, Београд 1973 г. и Студијата Друштвени слојеви и друштвена свест, стр. 172-176/.

"Школското образование на граѓаните кои градат едносемејна станбена зграда изгледа вака: 40% имаат четири одделенија основно училиште, 22% осумгодишно училиште, 21% средно, а 2% се со виша и висока школа, додека без школска подготовка се 5%".^{54/}

Споменатите истражувања, како и други кои овде директно не се наведени /такви истражувања постојат за повеќе градови, со исклучок на градовите од нашата Република/ јасно покажуваат дека еден од несомнените показатели на социјалната просторна диференцијација и социјална сегрегација се манифестира и преку бесправната станбена изградба. Овој начин на спонтано групирање на населението, главно се одвива на периферните подрачја на градовите, на слободните простори, на кои често се планирани, или веќе се изградени индустриски капацитет. Со порастот на градската територија, некогашните "диви" населби стануваат се поголема пречка за нормален развој на градот, и често за нивното санирање или одстранување се нема доволно финансиски средства, и тие остануваат и понатаму да егзистираат и да се шират.

2. Појава на планска социјална диференцијација и социјална сегрегација во просторот на градовите

На почетокот спомнавме дека, во изградбата на нашите градови е присутен и процесот на планска или можеме да ја наречеме и организирана социјална сегрегација во просторот.

^{54/} Митхам, Араџовиќ, Услови развоја, основне техничко-економске и социјалне карактеристике бесправне станбене изградње. у Сарајево, прет., цитирана книга, стр. 174 и 175.

За разлика од спонтаниот начин, кој- можеме да го наречеме и "природен", организираниот начин се врши свесно, со одредена цел.

Ако бесправниата станбена изградба настана како резултат на нескладот помеѓу планската станбена изградба и демографскиот пораст ~~на населението~~ на населението на градот, така што еден дел од населението е принуден да пристапи кон решавањето на станбеното прашање на таков начин; Преку планскиот начин, всушност се врши групирање на населението во зависност од општествено-политичката моќ на групите и поединците, местоположбата во работните организации и други работни единици; Предност во решавањето на станбеното прашање имаат вработените со службеничко занимање, високите стручњаци и раководители, со еден збор "видни" општествени слоеви, отколку работните слоеви од непосредното материјално производство и службениците со низок степен на вработеност спрема.^{55/} Општествените слоеви, кои се најдуваат на раководни места, најчесто добиваат конфорни општествени станови во најубавите делови од градот, во населби во кои се задоволени сите потреби од техничке и општествена опрема.

"Се разбира, дека сите жители на градовите ниту добивале, ниту имаат станови. Тие во тој поглед се делат на одбрано малцинство и на неодоливо мнозинство, на општествено важне елита и на општествено поважна маса, на градски благородници и на градска маса во социјалната инсенација. Во градските населби на крајот од 1969 година биле изградени милион и 906 илјади станови, од нив двособни 739 илјади, трособни 252 илјади, а со четири и повеќе

55/ Процесот на општественото раслојување се рефлектира и во областа на урбанизмот и доведува до појави на социјална сегрегација.

соби, 53 илјади. Добро и поучно би било да се спореди структурата на станарите према занимањата и приходите, со големината на станот, али во нашата статистика за тоа не се води сметка. Тоа е класно, а не статистичко прашање, а статистика со право не се грижи за класи, туку за статистички прашања.^{56/}

Овој автор констатира, дека преку планската станбена изградба, се задоволуваат потребите на "елитните" слоеви. "Оние кои сами за себе ем градат стан или куќа, а тие се многубројни во градовите, се делат повторно на две групи: на оние кои градат вили и на оние кои градат куќарни".^{57/}

Во градското подрачје се создаваат два типа на периферии: класична, работничка периферија,^{Мотра 2} која во светот се нарекува субурбија. Во оваа втората се градат пространи вили со сите елементи за раскошно живеење. Нашите градови повеќе или помалку изразено имаат барем по едно вакво подрачје. Процесот на социјалната диференцијација на таков начин е проследен со просторна изолација.

Во нашите градови на се позразен начин делува и градежната рента. Централните делови акумулираат мноштво функции и во нив се концентрираат општествените институции, се развива трговската дејност и сл. што доведува до пораст на станарините, а со тоа и до концентрација на економски најмоќните слоеви. Во новопозградените станбени населби, во кои се создадени сите потребни услови за живеење, претежно ги окупираат службеници со високи примања. Во нив структурата на населението не одговара

56/ Стипе Бувар, цит. дело стр. 154

57/ Исто, стр. 154

на општествената структура на градот. Во сите поголеми градови, во овие населби, се сконцентрира население со висок доход и образование, со голема општествено-политичка моќ. Социолошките истражувања на градовите ја потврдуваат оваа состојба. На пример, истражувањето на политиката на доделувањето на становите и структурата на општествените слоеви во градот Сарајево покажува дека процесот на општественото раслојување, поттикнат од стоково-паричното стопанство се рефлектира и во урбанистичката сфера како појава на сегрегација.

"На прашањето: дали становите се доделуваат на граѓанинот или припадникот на општествените групи, испитуваната стварност и пракса покажуваат дека становите се доделуваат на припадниците на општествените групи, а не на човекот-граѓанин. Оваа тенденција добила дури драстични форми, зошто 70% од новоизградените станови се дадени на службениците /а само 30% на работниците/. На прашањето дали општественото раслојување законито се рефлектира во урбанистичката сфера /појава на сегрегација/, добиените одговори покажуваат тенденција на сегрегација. Од пет нови градежни населби, едно е потполно сегрегационистичко остварување /Косово со 96% службеници и 4% работници, вероватно сервисни работници на населбата/, а две населби со висока сегрегационистичка тенденција /Грбавица II со 79% и Ченгич Вила со 67% службеници/.^{58/}

58/ Живковиќ, М. - Један пример сегрегације у развоју наших градова, Социологија, 3/68, стр. 41, 42, Бјеларац, сл. - Урбанистички аспекти друштвене неједнакости, на примјеру сплитске агломерације, Погледи, Сплит, 8/72 г., Магдалениќ - Урбанизације и социјална диференцијација со посебним освртом на сегрегацију унутар градова, "социологија село" 31-32/71 г.

Оваа тенденција се појавува и во однос на степенот на стручното образование. Во таа смисла, социјалната сегрегација настаната на било каков начин, покажува тоталитарен облик, односно просторно издвојување на поедини социјални групи, кои формираат посебен стил на живот и развиваат специфични потреби, кои ги издвојува од останатите социјални групи.

Во подрачјето на градот Нови Сад, исто така се формираат "елитни" населби. Основната причина за таквата состојба се бара во фактот, што не е почитуван принципот: иста заедничка опрема и ист квалитет на комунална опрема за сите населби. Се формираат населби со деградирани услови за живеење и населби, чија опрема ја надминува вредноста на станбените објекти. Елементите на просторната структура се распределени на таков начин што на една страна отсуствуваат елементарни комунални објекти и опрема, а на друга страна тие се потполно изградени. Градските добра кои се создаваат и за кои општеството вложува труд од сите вработени, ги користат само некои од нив.^{59/}

Истражувањата на сплитската агломерација, покаже дека таа е поделена на неколку подрачја, помеѓу кои постојат изразита разлика во концентрацијата на одделни социјални категории во одделни делови /населби/ на градот. Таа нееднаквост, помеѓу населбите, произлегува од можноста, некои социјални категории да се населат во оние подрачја во кои сами ќе ги изберат, зошто поседуваат поголема економска моќ од другите кои се принудени да се населуваат во подрачја кои овозможуваат пред се евтина станбена изградба. "Некои од тие подрачја се дефектни со самата своја положба /загаденост на воздухот, оддалеченост од центарот

59/ Савиќ, М. и др. - Урбанистички аспекти бесправне изградње у Новом Саду, цит. публикација на Академијата на науките и уметностите на БиХ.

и сл./, или во поглед на просторот за трговија, забава, културен живот и рекреација /што произлегува од ниската густина/... Од друга страна, поедини подрачја населени со „виши“ социјални категории население, покажуваат сосема спротивни особености како во поглед на стандардот на домувањето во станот, така и во особените на колината во кои се најдуваат.^{60/} Планската социјална сегрегација во просторот е резултат на постоењето на бирократско-технократска организација на просторот и несоодветна станбена политика во распределбата на становите, кредитирањето на станбената изградба и сл.

Очигледно е дека процесот на социјалната просторна диференцијација и социјална сегрегација ги зафатил и нашите градови, во услови на изградба на социјалистичко самоуправно општество. ~~Услови на изградба на социјалистичко самоуправно општество.~~ Во анализата се покажа дека основните причини за тоа, покрај другото, се состојат и во следното:

- а/ - дека политиката на планирањето, развојот и изградбата на градот уште не е доволно поставена на демократска основа, односно, таа уште не е доволно децентрализирана, со што е намалена партиципацијата на сите заинтересирани субјекти во нејзината реализација. Тоа има силно влијание врз појавите на социјалната-просторна диференцијација и социјална сегрегација во просторот на градот, на сите нивоа.
- б/ - дека планирањето на градот не е "проблемски ориентиран во таа смисла да ги зафаќа невралгичните точки". Тоа е претежно

60/ Бјелајец, С. Урбанистички аспекти друштвена неједнакост на примеру сплитске агломерације, Погледи, Сплит 8/72 г. стр. 131, 132.

ориентирано во истакнување на "стихијните и бирократските процедури на избор на приоритети" 61/

Со сеопфатна и рационална организација на просторот мора да се создадат подеднакви услови во поглед на архитектонско-градска и урбанистичка изграденост на сите делови од градот, и за сите негови жители, без разлика во која општествена група припаѓаат. Со тоа ќе се доздадат објективни претпоставки за смалување, а во иднина и за потполно исчезнување на социјалната сегрегација во просторот на градот како негативна појава.

в/ - дека станбеното прашање е едно од главните извори на општественото раслојување 62/ ~~дека~~ дека, работните слоеви од непосредното материјално производство најмногу ги погодува станбената криза, и дека тие во знатно поголем број се сопственици на приватни куќи отколку другите слоеви, што е своевиден парадокс.

Потоа се покажува, дека "владачките групи" располагаат со стварната моќ за избор на местото на домување, инаку е необјаслива нивната концентрација во поедини плански станбени населби, кои поседуваат знатно подобри услови за живеење, од останатите. Изградбата на градот во социјалистичкото општество треба да биде насочена, покрај останатото и во укинувањето на условите и можностите за појава на социјална сегрегација, односно организацијата на просторот мора да биде во функција на остварувањето на новите хумани општествени односи.

61/ Чалдаревски, О. - Планирање града и процеси социјалне интеграције и Млинар, З, Еколошке концепције, просторно друштвене промени и развој, Ревизија за социологију, 1-2/78г.

62/ Вујовиќ, С - Станбена криза и људске потреби, Социологија, 4/79 год.

3. Некои аспекти на станбеното прашање
и просторната распределеност на
населението во градот

Сместувањето на одредени социјални категории население во поедини делови /населби/ од градската територија зависи пред се, од нивното учество во распределбата на материјалните средства, нивната поголема или помала моќ да добијат стан на користење, да го купат и сл.^{63/} Вредноста на станот е различна во различни подрачја на градот. Основно прашање кое се поставува во врска со тоа гласи: како одделни социјални категории население го решаваат станбеното прашање, и како тоа се одразува во целовитоста на исполнувањето на процесот на социјалната сегрегација.

Домувањето е основна животна потреба на човекот, а станот средство за нејзино задоволување.^{64/} Општественото производство распределбата и потрошувачката /експлоатацијата/ на становите

63/ Ова е присутно скоро во сите поголеми градови од нашата земја. За пр. го наведуваме истражувањето на сплитската агломерација "...можеме да констатираме дека различни социјални категории од населението ги карактеризира и различен приод во решавањето на станбениот проблем, кој со самото тоа не е индивидуално, туку општествено условен.

..... населението со работнички квалификации во помала мера учествуваат во распределбата на општествени станови..... за групата на службеници и стручњаци во целост е карактеристично тоа што "организацијата и го решава станбениот проблем".

/Бјелајац, Слободан - Урбанистички аспекти друштвене неједнакости на примјеру Сплитске агломерације
Погледи, Сплит бр. 8/72 год. стр. 122.

W 64/ Хајдегер домувањето и суштината на човековата егзистенција ги изедначува, "Начинот на кој ти си и на кој јас сум, начинот на кој ние - луѓето - постоиме на земјата е домувањето. Да се биде човек - тоа значи: како смртник да се биде на земјата, значи: да се домува"/Хајдегер, М. Градење, домување, мислење, Дијалог бр.4/79, стр.168/.

зависи, од една страна од развиеноста на материјалните производни сили на општеството, а од друга страна од производните односи^{65/}.

Преку карактерот на задоволувањето на станбените потреби се согледуваат и општествено-културните вредности. Некои истражувачи сметаат дека преку "читањето" на особините на станот можеме многу да научиме за животот на луѓето и семејствата како примарна општествена група. Социолошки да се приучува станот "практично значи да се проучуваат односите во семејството и семејството и пошироката општествена заедница. Преку начинот на домувањето, општествените слоеви истакнуваат повеќе вредности, а тоа самото е еден вид "инструментална вредност за остварување на други"^{66/}.

Општествената практика покажува дека станбеното прашање е едно од главните извори на општественото раслојување.^{67/}

Потоа, се инакува дека општествените групи кои имаат знатно поголема општествено-политичка и економска моќ, се во ситуација слободно да го избираат местото на домувањето. Во прилог на тоа се исполнуваат и некои тенденции во станбената

65/ Политиката на изградба на станови, распределба на станбениот простор и користење на станбените згради-ја сочинуваат станбената политика /Економски и социјални аспекти станарине у Југославији, Београд 1972г. стр.19/

66/ Гурин, В. Становање као друштвена појава и предмет социолошких проучавања, Социологија 3/69 стр. 420-422/

67/ Бујавиќ, Сретен, Станбена криза и људске порребе, Социологија, 4/79.

политике, пр. одсуството на јасни критериуми во распределбата на станови и кредити за станбена изградба, градење на скапи и луксузни станови од општествените фондови и сл. Решавањето на станбеното прашање е регулирано во рамките на ОЗТ, а се реализира преку поделбата на станови на користење, доделување на кредити за изградба, проширување или купување на станови и сл. Согледувањата во оваа област покажаа дека при доделувањето на општествените станови и кредити за станбена изградба, најголема важност добива степе-
 пенот на стручната спрема и место положбата во општественото производство, /а помалку на пр. специфичните услови за работа, бројот на членовите на семејството, станбените услови и сл. #58/

На подрачјето на градот Скопје, фактот што на пример во населбите, во кои постои голема концентрација на население со високо и средна стручна спрема и висок доход, имаме повеќе од 2/3 станови во општествена сопственост со знатно поголема квантитативна и квалитивна вредност, зборува за тоа дека распределбата на становите била претежно насочена кон задоволување на станбените потреби на овие категории население. Од друга страна, присуството на голема концентрација на квалификувани и ниско квалификувани работници во бесправно подигнатите населби и населби во кои станбениот фонд претежно е во приватна сопственост и поседува знатно помала квалитативна и квантитативна вредност, јасно говори

68/ Посигурно за овој проблем во студијата - Београд - социолошка студија, Институт за криминалошки и социолошки истражувања, Београд, 1977, стр. 38-86.

за тоа дека ова население било доведено во таква ситуација самостојно, без општествена помош ^{се} го решава станбеното прашање, и покрај тоа што учествува во создавањето на средства за станбена изградба.

Во таа смисла, можеме да констатираме дека станбената политика има значајно влијание во просторната разместеност на населението во градот, односно, повеќегодишната недоследност во распределбата на општествените станови и кредити за станбена изградба ја има за последица следната ситуација; дека работниците на раководните работни места, во заедничките служби и висококвалификуваните работници од непосредното материјално производство по правило полесно и поквалитетно ги задоволуваат станбените потреби од непосредните производители од редовите на неквалификуваните и квалификуваните работници. ~~Во~~ Пошироко за овој проблем во книгата Антиќ, Л. Програмирано задоволување станбених потреба, Бгд. 1978 год. стр. 161-164/.

Од гледиштето на социјалната сегрегација во просторот на градот, станбената политика не би имала важност, ако не доведува до концентрација на припадници на една социјална категорија само во поедини населби од градот. Односно квалитетот на условите за домување, кој се формира во рамките на една населба, знатно се разликува од квалитетот на условите за домување од другите населби, што претпоставува, посматрано од целината на станбената област услов за појава на социјална сегрегација. Очигледен пример претставуваат новите станбени населби, кои во поглед на урбанистичката ^{се} архитектонско-градежната вредност се далеку подобри од др. населби.

Квалитетот на домувањето зависи, пред се, од квалитативно-квантитативните својства на станот и неговата локација во просторот. Изградбата на скани и луксузни станови и нивната ограничена распределба на одделни социјални категории население нужно доведува до појави на социјална диференцијација и социјална сегрегација во просторот на градот. Претехно таквите станови се изградуваат во одделни делови на градот, што доведува до создавање на т.н. "елитни" квартави, во кои се концентрира население со висок доход и голема општествено-политичка моќ, во услови на општествена сопственост над средствата за производство и финансирање на такви станови од страна на општеството.

Присутните ~~проблеми~~ проблеми во станбената област, кои според наше мислење се едни од поважните фактори за социјална сегрегација во просторот на градот би можеле да се надминат преку:

а/самоуправно спогодување на работниците од здружениот труд со што ќе се регулираат критериумите и мерилата за задоволување на станбените потреби на сите вработени во ОЗТ; б/потполно и објективно согледување на станбените ~~распределба~~ ^{потреба} на сите вработени и врз основа на тоа да се донесуваат реални програми и за станбена изградба; в/ демократско усвојување на програмите за станбена изградба, прилагодена кон потребите на вработените од непосредното материјално производство; г/порамномерно распределување на припадниците на одделни социјални категории населени во сите населби и подрачја од градот. Станбената населба треба да биде социјално хетерогена "да претставува проекција на социјалната, професионалната и демографската структура на општеството во определен простор". 69/

II дел: МЕТОДОЛОШКИ ОСНОВИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Увод

Основни единици на нашето истражување се населбите^{70/} на град Скопје односно, месните заедници^{71/}, кои претставуваат посебни просторни целини на градот, во кои се задоволуваат основните потреби на населението. Не навлегувајќи подлабоко, во оваа прилика, во суштинското значење на овие два поими, населба и месна заедница, ние само укажуваме на значењето кое овде го употребуваме.

Во формирањето на месните заедници, како територијални-општествени целини се тргнало од веќе постојните населби кои веќе претставувале целини, формирани низ општествено-политичкиот и економскиот развој на градот, и кои поседувале некои посебни карактеристики, кои ги одвојувале едни од други. Односно, се тежело да се формираат месни заедници во рамките на овие социо-просторни целини, во кои на најадекватен начин ќе дојдат до израз заедничките интереси на нивните жители. Во таа

70/Овде под населба /како составен дел од поширокото градско подрачје/ подразбираме територијална општествена заедница во која луѓето го поминуваат својот секојдневен живот, стапуваат во меѓусебни односи, кои се условени од непосредниот заеднички живот, и во која се обавуваат некои општествени функции. /Види поопстојно во книгата на Марковиќ, И. Данило, Прилог одредивању социолошких особености приградских насеља, Ниш 1972 г. стр. 19-29/.

71/Месната заедница е основна самоуправни заедница во која работните луѓе и граѓаните одлучуваат за остварување на своите заеднички интереси, како што се: уредувањето на населбата, домувањето, комуналните дејности, детската и социјалната заштита, образованието и сл. /Устав, на СФРЈ, член 114 и Устав на СРМ, член 132/.

смысле и населбата /како дел од пошироката градска територија/
и месната заедница /како административна територијална заедница/
претставуваат такви територијални општествени заедници во кои
луѓето поминуваат еден дел од секојдневниот живот, стапуваат во
меѓусебни ^{спречени} интереси, во рамките на заедничките интереси на по-
широката заедница /воспоставуваат соседски и пријателски односи,
заеднички ја уредуваат животната средина, заеднички се снаб-
дуваат со потрошни добра, имаат заедничка техничка и општествена
опрема и сл./.

На териториите на веќе постојните социо-просторни целини /на-
селби/ се формирани месни заедници, како општествено-територи-
јални целини, низ кои треба да се остварува самоуправната по-
ложба на работните луѓе и граѓаните, врз основа на местото на
живеење. На територијата на град Скопје, месни заедници се
формирани во рамките на територијата на една населба, во повеќе
од половината од сите населби, една третина од месните заедници
сочинуваат дел од населба, а само мал дел од месните заедници
се формирани од повеќе населби /две и повеќе/.

Имајќи го ова во предвид, ние во нашата анализа меѓу овие два
поима не правиме суштинска разлика, и со едниот и со другиот
поим ние означуваме, пред сè, социо-просторна целина, во социо-
лошката смисла на тој збор, во која се задоволуваат потребите
на луѓето /домување, работа и др. активности/ и во која тие не
поминуваат дел од своето секојдневие и стапуваат во општествени
односи.

1. Предметот и целите на истражувањето

Една од основните карактеристики на општествените категории
во градот е нивното место на домување. Тоа на соодветен начин

српска др. спречени

говори какво место и улога тие имаат во општеството, односно, начинот на задоволувањето на потребата од домување, непосредно е поврзан со положбата на општествените групи, нивното место и улога во распределбата на општественото материјално богатство, општествена моќ и сл.

Градскиот простор^{72/} е диференциран и структуриран во зависност од неговата намена, урбана опременост и изграденост, и од значењето што го има за одредена општествена група^{73/}.

Во рамките на сложениот проблем на просторното-социјалната диференцијација и социјална сегрегација во градот, истражувањето ја опфаќа просторната распределеност на населението во населбите на град Скопје, во зависност, од некои социо-економски белези, квалитетот на животните услови во населбата /урбан стандард/ сватен како збир на елементи од општествената и техничката опрема и станбените услови^{74/}

72/ Градскиот простор овде е сфатен како "општествен елемент" условен од основниот производствен однос, и од репродукцијата на дадените општествени односи во надградбата.

73/ Покрај објективните услови /припадноста кои одредена социјална група и карактеристиките кои објективно произлегуваат од тоа/ во завземањето: на просторот од страна на поедини општествени групи, определена улога има и симболичкото значење кое му се припишува на едно место од градот, кое е населувано без разлика на стварната положба во општеството.

74/ Урбаната опрема ја сочинуваат: техничката опрема на населбата /водовод, канализација и сл./; општествената опрема /услужни институции, култура, и сл./ станбени услови /квadrатура на станот, положба на станот, населбата, квалитет на изградба и сл./ Преку степенот на застапеноста на урбаната опрема, покрај останатото се мери и нивото на урбаниот стандард.

Месните заедници во градот се разликуваат во зависност од степенот на застапеноста на урбаната опрема. За нашето разгледување ние ги поделивме во три групи: месни заедници во кои потполно се задоволени потребите од урбана опрема; месни заедници во кои делумно се задоволени; и месни заедници во кои минимално или воопшто не се задоволени.

Посебно во рамките на предметот на истражувањето, нашето внимание ќе биде концентрирано кон согледување на следното:

1. Просторната распределеност на населението во зависност од ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА, односно висината на доходот како најважен показател на социјалната положба на вработените и нивните семејства.

Групирањето на населението со иста или слична економска моќ, во одделни делови од градот, е карактеристична појава и се јавува потреба да се согледа степенот на неговото исполнување, неговите карактеристики и сл.

2. *Социјална структура*
Групирањето на населението во зависност од степенот на школската спрема е карактеристична појава која особено доаѓа до израз во просторот на градот. Интересно е да се согледаат претпоставките на тоа групирање, степенот на изразеноста во просторот во зависност од овој показател и последиците што ги предизвикува во вкупноста на општествените односи во населбата и градот како целина.

3. Во поедини населби се јавува различен степен на вработеност на населението, иако, вкупниот број на населението меѓу нив не се разликува многу. Нашиот интерес е насочен кон објаснување на причините кои доведуваат до оваа појава. Потоа, односот на бројот на вработените и работните места во населбите /М.З./ е различен. Предмет на нашето разгледување е насочен кон разгледување на просторно-социјалната структура и како тоа се одразува во вкупните процеси и односи на градот, како локална заедница.

4. Квалитетот на животните услови /висината на урбаниот стандард/ е различен во различни населби на градот. Дел од населението со низок економски и социјален статус egzистира во населби каде не се задоволени основните потреби од комунална инфраструктура,⁷⁵ често отсутствуваат и елементите на општествената опрема. Локацијата на станот се јавува како најважна карактеристика, која овозможува неговите сопственици да ги уживаат непосредно сите материјални добра создадени на ниво на населба, а некои, како елементите на комуналната инфраструктура исклучиво се поврзани со тоа. Во таа смисла, важно е да се согледа односот помеѓу нивото на развиеноста на населбата од една страна, и карактеристиките на социјалната структура која живее во таа населба од друга страна. Прашањето кое се поставува гласи: дали постои, помеѓу нив некоја взаемна зависност и обусловеност.^{75/}

5. Појавите на масовна бесправна станбена изградба, претставува еден од начините на просторно-социјалната диференцијација и социјалната сегрегација на населението во градот. Нашиот интерес е насочен кон објаснувањето на причините за појава на бесправна станбена изградба, кои социјални категории население ја практикува и вкупното значење што таа го има за групирањето во просторот на градот.

75/ Еден од основните индикатори со помош на кој можеме да го мериме степенот на развиеноста на месните заедници е и социјалниот состав на населението во нив. Социјалните карактеристики се разгледуваат како независни варијабли, /доход, образование, социјално и просторно потекло и сл./.

6. Прашањето за станбената изградба и воспшто користењето и распределбата на станбениот фонд е интересно да се анализира и од аспектот на просторната дистрибуција на општествените категории во градот. Посебно, распределбата на општествените станови и кредитирањето на индивидуалната станбена изградба, предизвикува интензивни процеси на социјално раслојување и групирање во просторот на градот.

Целта на истражувањето директно произлегува од предметот на истражувањето. Имено, основна цел е да се согледа карактерот на социјалната-просторна дистрибуција на населението на град Скопје во однос на некои социо-економски белези и како тоа се одразува пре општествените односи помеѓу луѓето. Се наметнува и прашањето за искористувањето и достапноста на објектите, наменети за секојдневни заеднички активности, во зависност од нивната лоцираност во поедини делови на градот /населби/. Сметаме дека објектите кои имаат општо значење за сите, треба под еднакви услови на сите да им бидат достапни, бидејќи на некој начин сите учествуваат во нивното создавање, посебно работните слоеви од непосредното материјално производство. Тргнуваме од тоа дека во некои делови на градот, присутни се изразито лоши услови за живеење, и во тој поглед потребно е да се согледаат социјалните димензии и последици кои произлегуваат од таа состојба.

Сметаме дека условите на домувањето се непосредно поврзани со целината на населбата, како посебна социо-просторна целина и во голема мера, зависат од опременоста на населбата и нејзината повеќестрана функционалност.

Основна задача на истражувањето е да укаже на недоследностите во просторното и урбанистичко планирање на градот Скопје, кои доведоа, на една страна, до редуциран живот во некои населби, што предизвикува негативно влијание врз севкупниот живот на нивните жители, а од друга страна, до недопустливо создавање на луксузни станови и населби во кои се вложуваат знатно повеќе средства во чие создавање учествуваат сите вработани. Истражувањето има за цел да укаже и на следното: дека станбената планска изградба не соодветствува на социјалната структура на населението, односно, дека во новите плански станбени населби се сместуваат претежно службеничките слоеви со високи лични приходи /повеќе од две третини/ а со тоа свесно се пристапува кон хомогенизација на населението врз социо-професионална и слојна основа, на ниво на населба или дел од неа.

Систем на основни работни хипотези

Очигледен е фактот дека населбите /М.З./ во градот се разликуваат по степенот на развиеноста, кој се согледува во нивото на урбаниот стандард, можностите за изразување на целовитоста на животните активности, социјалните карактеристики на населението, како и од задоволувањето на потребите кои произлегуваат од местото на живеење.

Нееднаквата распределба на општествените добра, меѓу различните општествени групи, кои се концентрираат во одвоени просторни единици /населби/ доведува до различен квалитет на животот на тие групи, т.е. до социјална сегрегација. Потоа, нерамномерната

распределба на урбаните тековини и функции во просторот, т.е. нивна концентрација само во поедини делови, доведува до раздробеност на просторот што ја оневозможува целовитоста на животот во една населба /М.З./

Во истражувањето на појавите поврзани со просторната дистрибуција на населението во зависност од социо-економските карактеристики, воглавно се тргна од следните претпоставки:

1/ Концентрацијата на одделни социјални категории население е различна во поедини населби.

а/ Населението со повисок доход и висок степен на школска подготовка се концентрира во поедини населби, кои поседуваат значително поголема урбана опременост во однос на другите населби.

б/ Во населбите, кои застапуваат во просторно-физичкиот развој, а кои стихично и неплански се формирани, што се одразува во условите и можностите за нормално задоволување на основните потреби, се концентрира население со ниско -економска и општествено-политичка моќ и низок степен на образование & кое претежно е вработено во непосредното материјално производство.

2/ Демографскиот пораст на градот, предизвикан пред сè од механичкиот прилив на селското население од скоро сите подрачја на републиката, предизвика спонтанна социјална сегрегација во градскиот простор, во зависност од социјалното и просторното потекло.

Со брзиот развој на градот имаме појави на висок степен на концентрација на население во поедини населби на приградското подрачје, кои имаат иста социјална и територијална потекло.

3/ Во населбите, кои се знатно оддалечени од центарот на градот, почесто отсуствува потребата урбана опрема и услови за потполно задоволување на човековите потреби. Присутно е одвојување на работната активност, домувањето и активности поврзани со културните потреби, рекреација и сл., т.е. сегрегација на функции. Во нив се создадени услови за редуциран ~~живот~~ живот, што битно влијае врз општествената интеграција и партиципација во управувањето со општествените процеси во услови на изградба на социјалистички самоуправни односи.

4/. Во централната зона на градот создадена е пренаселеност и пренатрупаност со различни активности, а доминантни се економските, услужните и административно-управните активности. Тоа предизвика зголемување на вредноста на земјишната градежна рента, и на цената на станарините, а тоа доведе до голема концентрација на население со висок доход. Во последно време присутни се тенденции на напуштање на централната зона од економски моќните слоеви, поради влошувањето на условите за живеење.

5/ Преку индивидуалната станбена изградба се создаваат, на една страна, "елитни" населби во кои се концентрира население со висок доход и образование, а на друга страна, се создаваат загрозени станбени населби во кои се сместуваат "поиските" социјални категории население, најчесто со низок степен на образование и со мала општествено-политичка моќ, кои претежно се вработени во непосредното материјално производство, и кои самостално ги решаваат станбеното прашање.

6/ Планска станбена изградба создава услови за групирањето на населението со иста или слична соцо-економска положба: на една страна, се градат скапи и раскошни станови за економски и општествено-политички најмоќните слоеви; на друга страна, мали, неквалитетни станови наменети за останатите слоеви.

7/ Концентрацијата на населението во одделни делови /населби/ врз основа на соцо-економските белези, негативно се одрезува врз општествените односи и ја намалува општествената подвижност. Патиштата за надминувањето на социјалната сегрегација во просторот на градот се содржани во укинувањето на противречностите меѓу социјалните групи, формирани врз класно-социјална основа и создавање на подеднакви услови за живот во сите делови на градот, без разлика на социјалниот состав на населението, оддалеченоста од градскиот центар и сл.

8/ Степенот на социјалната сегрегација зависи и од други објективни белези на населението. Се претпоставува дека интензитетот на социјалната сегрегација во просторот на Скопје е во зависност и од етничката и религиозната припадност, занимањето, староста и сл.

ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ИНДИКАТОРИ

Очигледен е фактот дека населбите се разликуваат по степенот на својот општествено-економски развој, по условите на домувањето и степенот на инфраструктурата и комунална изграденост, преку кои се определува и квалитетот на животот.

Поконкретно квалитетот на животот во една населба се согледува преку присуството на следните елементи: а/ техничка опрема /водовод, канализација, осветлување и сл./ б/ општествена опрема /присуство на разни општествени институции/ г/ станбени услови /квалитетот и квантитетот на станот/ д/ целовитост на животот /работната дејност, домување, рекреација и сл./.

Кога ќе ги запознаеме сите овие елементи, кои го сочинуваат нивото на урбаниот стандард, ќе можеме да судиме за состојбата на секоја населба поодделно.

Покрај ова, ние ги имавме и следните критериуми за класификација на населбите /М.З./: оддалеченост од градскиот центар, претежна застапеност на трудови, застапеност на институции и служби од јазенкарактер, развиеност на трговски и занаетчиски дејности и др.

Во однос на овие критериуми, населбите /М.З./ се поделени на: централно градско, пошироко градски и приградски. Во однос на задоволувањето на една или повеќе функции /домување, економска активност и услуги сврзани со севкупните потреби/ населбите /М.З./ ги поделуваме на: подфункционални, двофункционални и монофункционални /само домување/. Тргувајќи од овие основни определби ние пристапиме кон степенување на КВАЛИТЕТОТ на животот во нив.

1. Населби, во кои во потполност се задоволени сите основни услови за човековото живеење и дејствување, проследени со висок урбан стандард, односно потполна опременост на населбата со техничка и општествена опрема во кои се создадени поволни станбени услови.

Овие населби претежно одговараат на полуфункционалните и најчесто се сретнуваат во централното и поширокото подрачје, а помалку се сретнуваат во приградското и поширокото подрачје.

2. Населби, во кои делумно се задоволени основните услови за човековата активност, обично, покрај домувањето, присутна е некоја друга активност, која ретко има пошироко значење. Во овие населби, најчесто, услугите доминираат, но не е редок случајот и тие да се непотполно застапени.

За дел од овие населби тешко може да се рече дека претставуваат целини во социолошката смисла на зборот. Посебно, во оние каде не се задоволени потребите кои го сочинуваат секојдневниот живот во населбата, што животот во овие населби го прави зависен од другите населби и градот како целина.

3. Населби /м.з./ во кои минимално или воопшто не се задоволени основните услови за човековата дејност, како работно суштество, потребите кои се задоволуваат во слободното време и културата. Обично, покрај домувањето, другите функции многу ретко се присутни. Објектите на општествената и техничката опрема, најчесто, отсуствуваат. Исто така, присутна е и слаба поврзаност со центарот на градот и другите делови од градот. Станбените услови се на најнисок степен, а архитектонската и градежната вредност на станбените објекти е многу мала. Овие населби се сретнуваат во сите подрачја на градот, а најбројни се во приградското и поширокото подрачје. За нив ретко се изработуваат просторни и урбанистички планови, а ако ги има нив никој не ги спроведува. //

Нивното негување и подобрување или отстранување бара огромни материјални средства кои општеството не е во состојба да го поднесе.

Во определувањето на овие три основни типа населби /м.з./ ние дојдовме преку општиот пропис на населението и становите и преку испитен прашалник за месните заедници односно населби, кои беа реализирани во јуни 1980 година од страна на Институтот за социолошки и политичко правни истражувања. Покрај останатите показатели со овие два инструменти за нас од посебно значење се следните:

1. Конструкција на станбената зграда, со што дознаваме дали истата е изградена од слаб или тврд /армирано-бетонски/ материјал.
2. Година на изградба на станот, преку што се согледа интензитетот на изградба на една населба, поделена по периоди - до 1952 г. од 1952 г. до 1961 г. од 1961-1971 и 1971-1980 година.
3. Квадратура на станбената површина по жител во населбата.
4. Година на доселувањето на жителите во населбата, изразена преку следните временски интервали: до 1941 г.; од 1946-1965г. и од 1965-1980 година.
5. Прашање за квалитетот на улиците во населбата /асфалтирани, макадам, коцка, толченик и земјен пат/.
6. Поврзаност на населбата во градот преку наброените пет типови на патешта.

Прашање за проблемите со поврзаноста на населбата со центарот /редовност на автобусите, поврзаност со градот и сл./

8. Какви комунални проблеми постојат; каква е снабденоста со вода и колкав процент на канализација постои во населбата.

9. Дали населбата е урбанистички регулирана.

10. Присуство на дива градба во населбата и број на случаи.

Населбите во однос на оваа појава се поделени на следните групи до 30 случаи, од 31-50 случаи, од 51 до 100 случаи и над 100 случаи, населби во кои не е регистрирана дива градба и урбанистички нерегулирани населби.

11. Беше извршен потполн попис на сите образовни, културни и научни установи, на детски градинки, јасли, домови, болници, спортски терени, органи на управата, општествено-политички организации /седницата/, судови и други установи, ОЗТ и други организациони единици со основните податоци за нив /број на вработени и корисна површина во квадратни метри/.

12. Присуство на организирани терени за спорт и рекреација и дали постојат услови за тоа.

13. Опременост на домаќинството со телевизори, приватни лесни коли и телефонски апарати.

14. Научност на вклученоста на населбата /м.з./ во просторното и урбанистичкото планирање.

Основните белези за населението во населбата, беа добиени како што претходно спомнавме, со целокупниот попис на населението на град Скопје. Покрај, останатите карактеристики со помош на овој инструмент се добиени и следните кои се од интерес за нашата анализа:

1. Месечни примања по вработен и жител на населбата /м.з./

Со помош на овој показател ние населбите ги поделивме на шест групи, и тоа: во првата група ги сместивме населбите чии жители имаат до 1300 динари месечен приход врз сите основи; во втората група ги сместивме сите населби кои имаат од 1301 до 1800; во третата група населбите кои имаат од 1801 до 2300; на четвртата група ги сместивме сите населби кои имаат од 2301 до 2800; во петтата група ги сместивме населбите кои имаат од 2801 до 3300, и во шестата група населбите кои имаат над 3300 динари по жител. Во однос на висината на месечните примања по вработен населбите ги поделивме на следните групи: населби во кои вработените остваруваат личен доход до 5000 динари; во втората група од 5001-6000; во третата група од 6001-7000; во четвртата група од 7001-8000; во петтата група од 8001-9000 и во шестата група населбите во кои вработените остваруваат доход над 9000 динари во просек.

Со ова се доби јасна престава за економскиот стандард на населението за секоја населба посебно.

2. Степенот на образованието, во кој влегоа сите степени на образование.

3. Стапката на вработеност во однос на вкупното население.

4. Старосната структура на населението и

5. Стапка на доселеното население во регионот на Скопје.

Социјалните карактеристики на населението во населбите се наблудувани како независни варијабли. Дали една населба ќе биде примамлива за живеење од одредена категорија население, зависи, пред сè, од степенот на нејзиниот развој, квалитетот на животните услови, кои се менуваат во зависност од споменатите показатели.

ИЗВОРИ НА ПОДАТОЦИ

Во обработката на предметот на истражувањето, ^{Користејќи се} применети се ~~повеќе методолошки постапки~~ ^{овие четири постапки}. а/ попис на целокупното население и становите во град Скопје, б/ анкетен прашалник за населбите /м.з./ со кој се опфатија сите постоечки градски заедници, в/ метод на непосредно посматрање на населбите.

а/ Преку пописот на населението и становите ги добивме сите релевантни показатели за населението и становите, и тоа: бројот на жителите, степенот на школска спрема, бројот на вработените, месечните примања по вработен, и жител, квадратура на станот, година на изградба, квалитетот на материјалот од кој е изградена станбената зграда, и сопственост на станот. Пописот беше спроведен од страна на Институтот за социолошко и политичко-правни истражувања, за потребите на просторниот план на Скопје до 2000 година и е во тек на изработка.

б/ Анкетен прашалник за населбите /м.з./ со овој прашалник кој беше попопушан од страна компетентни лица /обично секретарите на месните заедници/ ние всушност добивме објективна престава за состојбата на населбата /м.з./ и тоа за комунално-инфраструктурна изграденост на населбата /типови на патишта, канализација, водовод, поврзаност со центарот на градот и сл./, за урбанистичката регуларност на населбата и учеството на граѓаните во просторното и урбанистичко планирање на населбата /м.з./ за бројот на бесправно изградените станбени објекти, за присуството на СССП и други организациони единици, објекти кои ја сочинуваат општествената опрема, и за техничката опременост на домаќинствата. В сушност со помош на овој анкетен прашалник

добивме објективни сознанија за: а/ техничката и општествената опрема на населбата б/ функционалноста на населбата, дали во населбата постојат објекти за економска активност и друго. в/ општествено-политичка ангажираност на населението во просторното и урбанистичко планирање на населбата, г/ нивото на техничкиот стандард на семејството.

Метод на посматрање - Колку и да бџа претходните начини објективни и сепаратни во доловувањето на вистинската ситуација на секоја населба /м.з./ сепак непосредното посматрање, особено кога се работи за проучување на градот, има големо значење. Некои истражувачи на градот сметаат дека истражувачот треба да знае да "чита" непосредно од просторот и да донесува релевантни заклучоци.

Непосредното набљудување има вредност само ако биде соодветно надополнување на другите сознанија. Овој метод ни овозможува, пред се, комплетирање на сознанијата добиени со други методи. Да го изнесеме само примерот со одговорот на прашањето за бројот на бесправно подигнатите станбени објекти во населбата. Иако бројот на изградените станбени населби говори за каква населба станува збор, сепак, тоа не е доволно да се добие соодветна престава за населбата, т.е. ние уште не знаеме за какви објекти се работи, бидејќи од искуството знаеме дека дивата граѓа може да биде и повеќекатна зграда а може да биде и прилепена куќарна, нешто налик на живеалиште. Непосредното набљудување ни овозможи да ја комплетираме и преставата за квалитетот на комуналната изграденост на населбата, што ни ја одесни работата околу создавањето на објективни мерила за нивна класификација.

III. дел: НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОПШТЕСТВЕНО ЕКОНОМСКИОТ, ДЕМОГРАФСКИОТ И ПРОСТОРНИОТ РАЗВОЈ НА СКОПЈЕ ВО ПОНОВО ВРЕМЕ

Во рамките на појавите кои ги анализираме, неопходно се наметнува потребата да укажеме на некои општи карактеристики на севкупниот развој на градот Скопје во поново време. Тоа произлегува од фактот што карактерот на просторната распределеност на населението настанува како резултат на вкупните општествено-економски, политички, демографски и просторни промени, односно, согледувањето на овие општи токови, во голема мера ќе ни овозможи полесно да ги сфатиме и останатите карактеристики на развојот. Овде немаме намера да правиме исцрпни анализи на овие промени, туку само накратко укажуваме на некои нивни специфичности, кои се од посебна важност за проблемот кој е предмет на обработка.

Градот Скопје е сместен во северозападниот дел од скопското поле на бреговите од реката Вардар. Тој претставува најважен стопански, културен и општествено-политички центар на СРМ, а којшто него гравитираат и подрачјата на САН-Косово и јужниот дел на СР Србија. Интензивниот развој на Скопје започнува со победата на НОБ и социјалистичката револуција, кога станува и главен град на СРМ.

а/ Демографски карактеристики. Присутните состојби и тенденции во демографскиот развој се согледуваат преку основните карактеристики на движењата кај населението и работната сила. Тие тенденции се изразуваат во целината на општествено-економскиот и социјалниот развој на градот и Републиката во целина.

Со Скопје е единствениот град во СРМ кој доживува најголем демографски пораст по Втората светска војна и Социјалистичката револуција^{76/}.

Тоа е резултат пред сè, на интензивните миграциони движења на селското и градското население од сите краеве на Републиката и пошироко, од САП-Косово и јужниот дел на СР Србија.

Учеството на населението од скопското подрачје, вклучувајќи го и селското население, во вкупниот број на населението на Републиката се зголемува од 23,6% во 1961 година на 26,3% во 1981 година. Во вкупниот број на градското население на СРМ, Скопје учествува со 38,4% во 1981 година. Учеството на градското население во скопскиот регион изнесува 80,4% или 405.874 жители.^{77/}

Тоа се должи пред сè на механичкиот прилив кој достигнува и повеќе од половината од вкупниот пораст на градот. Од вкупно 266.263 жители, колку населението пораснало за последните 10 години на скопското подрачје отпаѓаат 114.487 жители, што е повеќе од 40%. ✓

76/ Порастот на населението од почетокот на XX век /поточно од 1910 година/ е скоро девет пати, односно од 47.000 жители којку има 1910 година се зголемува на 405.874, во 1981 година. Во 1931 година има близу 68.000, а 1971 година 313.000. Во повоениот период, просечната годишна стапка на пораст кај населението е околу 3,5%/два пати поголема од СРМ како целина/

77/ Во однос со другите главни градови Скопје го завзема следното место: по бројот на жителите, Скопје учествува со 26,3% во вкупниот број на населението, Белград со 22%, Љубљана со 14,2%, Сарајево со 8,7% итн. Основни средства на Скопје му припаѓаат 40,9% во однос на Републиката, на Љубљана 20,1%, Загреб 20%, Сарајево 13% итн. Во однос на вработените и народниот доход, Скопје доаѓа по Белград, со 36,9%, односно 35,5%, Белград 40,4% односно 40,8%, Љубљана има 22,7%, односно 24,2%, Сарајево 20,2%, односно 20,8% итн. Во однос на вработените Скопје се најдува на претпоследно место, на 100 жители Скопје има 36,8% вработени, Титоград 32,8 а Љубљана 66,5. Сите други имаат над 43% вработени. Во однос на невработените, Скопје има на 100 жители 19,2 невработени, а Љубљана 0,7% итн.
Извор: СР СФРЈ, 1979 и 1980 год. СР. СРМ 1979 год.
Податоците се однесуваат за 1978 година.

Табела бр. 1

Порастот на населението според пописите
1948-1981 година во поголемите градови на СРМ

	И Н Д Е К С И			
	<u>1981</u> 1948	<u>1981</u> 1953	<u>1981</u> 1965	<u>1981</u> 1971
СРМ	166,0	146,7	136,1	116,2
БИТОЛА	153,0	134,3	123,8	110,9
ГЕВГЕЛИЈА	148,5	142,2	130,2	116,6
ГОСТИВАР	175,8	154,7	147,9	123,7
КАВАДАРЦИ	151,7	141,2	128,1	113,0
КИЧЕВО	139,8	127,1	131,4	118,6
КУМАНОВО	154,3	140,6	126,6	111,5
ОХРИД	161,3	148,3	136,6	119,6
ПРИЛЕП	126,9	113,8	107,0	103,4
СКОПЈЕ	292,5	235,7	186,3	129,4
СТРУМИЦА	166,8	147,9	133,3	113,5
ТЕТОВО	195,3	175,9	154,0	124,7
ТИТОВ ВЕЛЕС	125,6	111,3	112,0	106,7
ШТИП	169,6	141,9	127,3	114,1

Извор: Статистички преглед 115
Републички завод за статистика
Скопје 1981 година

Порастот на населението на скопското подрачје во однос на поголемите градови од нашата Република во периодот од 1948 - 1981 година е најголем. Индексот на порастот на населението во наведениот период е скоро 300%. Иако, порастот се намалува во последната деценија сепак тој е највисок во споредба со другите поголеми градови.

Ако го проследиме вкупниот пораст на населението на Скопје ќе забележиме дека механичкиот прилив на население во Скопје бил значитно повисок од природниот прираст.

Табела бр. 2

Извори на зголемување на населението
во меѓупописниот период 1953-1971 год.

меѓупописен период

Извор на зголемување на населението	1953-1961	1961-1965	1965-1971
Природен прираст	24510	27757	41985
Имиграција од СРМ	31937	27314	17314
Имиграција од други републики	14848	16713	19417
Имиграција од странска земја	4141	1823	3684
Имиграција ВКУПНО:	75436	73707	82400
	27360	4225	5813
Вистински пораст	48076	69483	76578

Извор: Социјално-патоложките појави во Скопје,
колективна студија стр. 55

Во периодот од 1971-1981 година, Скопје забележува позитивно салдо на миграција од 40103 жители. Само девет општински подрачја имаат позитивно салдо сите други бележат негативно. Во однос на поголемите градови, Скопје има далеку поголемо салдо на миграции на пример: Битола која е на второ место по големина, има ~~само~~ салдо на миграции од ^{соко} 3835 жители, а најмалку има Гостивар 432 жители. 78/

Растејќи се индекс од скоро 300, во 1981 година во однос на 1948 година, скопската општина достигнува најголема густина на населеност во однос на другите општински подрачја на СРМ. Густината на населеност на 1км² во Скопје изнесува 277 жители; што е скоро четиринати поголема од просечната густина на населението за СРМ во 1981 година.

Стапката на порастот на населението, на потесното подрачје, во периодот од 1961-1971 и 1971-1981 година значитно е повисок ~~на~~ 14,7% и 3,1% во споредба со селското подрачје /0,4% и 2,2%/ која е резултат на природниот прираст. Тоа јасно говори дека механичкиот прилив бил поциран во градското подрачје.

Табела бр. 3

Порастот на селското и градското население во периодот 1948-1981 година во скопскиот регион

Подрачје	НАСЕЛЕНИЕ					
	1948	1953	1961	1965	1971	1981
Вкупно	172384	213586	270299	321605	388962	503449
Градско	102781	136660	197588	250765	312980	405874
Селско	69603	76926	72711	70840	75982	97575

Извор: Статистички годишник на СРМ, 1978 и Статистички преглед бр. 115
Републички завод за статистика

78/ Статистички преглед, бр. 115, Републички завод за статистика - Скопје 1981 год.

Ако го споредиме со порастот на селското и градското население на СРМ, ќе забележиме дека за ист временски интервал, стапката на порастот за Скопје е поголема за скоро трипати.

Табела бр. 4

Состојба на населението, според основните показатели, во Скопје и СРМ

	СКОПЈЕ	СРМ
Вкупно население		
1961	270299	1406003
1971	388962	1647308
1981	503449	1913571
Стапка на год. пораст		
1961-1971	3,7	1,6
1971-1981	3,0	1,6
Градско население		
1971	312980	803079
%	80,5	48,7
1981	408874	1054804
%	81,5	58%
Селско население		
1971	75982	844229
%	19,5	51,3
1981	97575	858726
%	18,5	42%

Извор: РЗС - СРМ 1979; СРЈ - 1980 и
Статистички преглед бр. 115

Со порастот на вкупното население, расте и контингентот на работна способното население. Во 1971 година бројот на лицата способни за работа изнесува 241000 или 62% од вкупното население. За разлика од работоспособниот контингент, контингентот на активното население е релативно помал.

Табела бр. 5

Некои показатели за состојбата на работната сила во град Скопје и СРМ

	С к о п ј е		СРМ	
	1971	1979	1971	1979
Работоспособно насел.	240787	987899
% од вкупното насел.	61,9	60,0
Вкупно активно насел.	139608	630346
% од вкупното насел.	35,9	38,3
% од работоспособно нас.	58,0	63,8
Вработени	105764	148557	270400	402000
Вработени во стопанство [*]				
број	84070	117492	219100	332000
%	79,5	79,1	81,0	82,6
Вработени во нестопанство				
број	21694	31065	51300	70000
%	20,5	20,9	19,0	17,4
Невработени	16935	29528	57364	110740
Стапка на невработеност	16,0	19,9	21,2	27,5

^{*} Вработени во општествен сектор

Извор: СЗС - Попис на населението и станозите во 1971 година, книга VIII, Белград 1973 г. СРЈ за 1980 г. Статистички преглед на бр. 29, Завод за општествено планирање и статистика на град Скопје: Тримесечен статистички преглед бр. 1/1980 година.

Скопје има помал процент на активно население од просекот на Републиката, за околу 3%, а 5% од работоспособното население. Стапката на активноста на населението е резултат на повеќе причини: структура на стопанството, релативно мало учество на земјоделската дејност, појава на т.н. "миграциона загуба" која се јавува при просторната и професионалната мобилност на работоспособните лица и сл. 79/

За Скопје карактеристичен е и релативно понискиот коефициент на користење на работоспособниот контингент /види претходната табела/

Процентот на вработените по општински подрачја во скопскиот регион, покажува големи разлики. На пример од вкупниот број на вработени во целото подрачје, општината Центар учествува со скоро 40% а општината Чаир со неполни 6%, скоро осум пати помалку, како бројот на жителите е скоро ист.

Од вкупно 148652 вработени во 1980 година, 79,14% се занимаваат со стопанска дејност и тоа: 27,42% со индустрија и рударство, 19,19% со градежништво, 6,26% со сообраќај и врски, 11,68% со трговија, 4,20% со финансиски, технички и други услуги и останатите со угостителство, туризам, занаетчиство, станбени и комунални услуги. Во нестопанските дејности вработените се 20,85% од вкупниот број.

Како што може да се види од следната табела вработените различно се застапени во поедини општински подрачја, и се јавува голема несразмерност помеѓу бројот жителите и бројот на вработените.

79/ ~~Види~~ Попширно во студијата, Економскиот, социјалниот и просторниот развој на град Скопје
Економ.институт, 1980 год. стр. 18

Табела 6

Односот меѓу бројот на вработените и
работните места по општини

	Вкупно врабо- тени	Одат на работа во општината				
		Центар	Карпош	Чаир	Г.Баба	К.Вода
Центар	100,0	54,2	12,4	3,3	18,1	120,0
Карпош	100,0	52,5	17,6	2,8	16,1	11,0
Чаир	100,0	45,2	10,0	8,2	23,3	13,3
Г. Баба	100,0	39,5	6,9	3,3	39,6	11,0
К. Вода	100,0	47,9	10,3	2,9	16,8	22,1
ВКУПНО:	100,0	49,1	12,3	3,7	20,5	14,4

Извор: Просторен план на град Скопје,
книга 1, стр. 203.

Од вкупниот број на вработените, само 3314 или нешто повеќе од 2% работат и живеат во иста месна заедница. Од нив, 1037 се вработени во месните заедници на општината Центар. Ваквата состојба предизвикува мноштво други појави, пред се негативни /го отежнува градскиот сообраќа, го зголемува времето поминато од местото на живеење до местото на работа, последици на социјален план и сл./ . Во вакви услови не се остварува ни оддалеку прокламираното единство на работната дејност и домувањето. Таквата разместеност на работните места произлегува од несоодветниот распоред на стопанските капацитети и нестопанските дејности. На пример најголемо учество на вработени во трговската

дејност има општината Центар, од вкупниот број на вработените во оваа дејност, а најголемо учество на вработените во индустријата има Кисела Вода со 43%. Во стопанските дејности општините Центар и Гази Баба учествуваат со 52,9%, а во нестопанските дејности општината Центар учествува со 55% а Карпош 21,2%, што вкупно изнесува 76,2%.^{80/}

Старосната структура на населението на Скопје е следната:

35, 47% се родени во периодот од 1962-1980 година, 46,85% од 1931-1961 година, 11,34% од 1916-1930 година и 5,73% се родени пред 1916 година. Во градот доминира помладото население што се одразува на економските активности, општествените дејности, стандардот и сл.

Состојбата за степенот на школската спрема е следната: 25,21% од населението е без школска спрема /во овој број влегува и старосната група до 8 година, која изнесува 16,43% од вкупното население. Населението со завршено осумгодишно основно училиште изнесува 41,38%, 4,06% имаат училиште за КВ работници, 2% училиште за МКВ, 20,29% имаат ССС, 2,49% ВКС и 4,94% висока школска спрема.^{81/}

д. Стопански развој. Настанатите промени во демографската и социо-економската структура на населението на градот Скопје, ќе бидат покомплексно објатени, ако укижеме на некои покарактеристични состојби и тенденции на стопанскиот развој во целина.^{82/}

80/ - Извор: Тримесечен статистички преглед на град Скопје, бр. 4/79 год.

81/ - Извор: - Пописот на населението и становите - мај-јуни 1980 година

82/ Види пошироко за тоа во книгата, Соколов, Д- Економска регионализација на СРМ - Скопје, 1971 год.

Скопскиот регион од гледиштето на учество на населението во вкупниот број, основните средства, работна сила и народниот доход, во досегашниот развој го зазема првото место во однос на другите региони на СРМ. Во целиот послевоен период, во Скопје се сконцентрирани една четвртина од населението и близу две петини од стопанскиот потенцијал. Според состојбата во 1978 година, учеството на Скопје во Републиката изнесува: во основните средства околу 41%, во општествениот производ и бројот на вработените 37% /во индустријата 27%/, општествениот производ по жител изнесува близу 50% над просекот во Републиката.^{83/}

Индустријата има водечко место во вкупниот стопански развој, со 50% во вредноста на основните средства, потоа следат градежништвото и трговијата.

Во послевоенниот период перманентно опаѓа учеството на примарните дејности ¹² во 1980/ за разлика од него учеството на секундарните дејности бележат висока динамика /55% во 1980 година/.

Анализата на економската положба и условите за проширена репродукција, покажуваат дека стопанството на градот покажува релативно ниска ефикасност. Тоа доаѓа и од фактот што:

- а/ не се ангажирани околу 20% од работноспособното население;
- б/ личните доходи на вработените се најниски, во споредба со сите други главни градови;
- в/ стопанството нема доволно репродуктивна способност и г/ сите комунални дејности со својата ефикасност во споредба со групацијата поголеми градови од нашата земја^{84/} и главните градови се наоѓа на пониска скала.

^{83/} Извор: Републички фонд за кредитирање на побрзоот развој на стопански недоволно развиените краишта; "остварени резултати, проблеми и мерки" Скопје, 1980 год.

^{84/} Просторен план на Скопје, состојби, тенденции, Книга 1 Завод за урбанизам и архитектура "Скопје"-Скопје, стр.27.

Интересен е и еден друг аспект на развојот на Скопје. Имено, според сите основни показатели /основни средства, вработени и доход/ околу 98%, од производните капацитети се лоцирани во градското подрачје, околу 87% се во чисто градски ^и околу 11% во мешовито-градско ^{М.З.} ~~и~~.

Тоа говори за несоодветната просторна распределба на стопанските потенцијали на скопското подрачје, што од своја страна предизвикува негативни појави во другите области од развојот на градот.

Во анализата, правена за просторниот план за развојот на Скопје до 2000 година се констатира следното: во зрска со причините за отстапувањето од основниот урбанистички план од 1965; "Неизработувањето на планот на приградската зона што оневозможи насочување на теконите во окружувањето при што нарочно се присутни негативностите во користењето на земјиштето во приградскиот појас, некомплетирањето на системот на населбите и слично, во кои не е реализиран ниеден полуурбан центар, какви според планот беа предвидени, со цел воспоставување на соодветно-просторна рамнотежа, што значи отсуство на доследна урбанистичка регулатива" ^{85/}

Анализата на досегашниот општествено-економски демографски развој покажа дека наспроти другите градски центри на СРМ, Скопје бележи динамичен и економски развој. Мако, со планот од 1965 година беа јасно одредени целите, динамиката и приоритетите на развојот, градот/како тоа согледувањата го покажуваат/ се развива неплански, стихийно; и поред тоа што по земјотресот беа создадени реални претпоставки за за еден хармоничен развој. Во

развојот, особено во последната, деценија, дојде до израз противречноста помеѓу демографските и економските фактори, нивната несоодветност и усогласеност, која се одрази во многу други области како што се: станбената изградба^{86/}, висината на стандардот кај одредени категории население, бесправната изградба^{87/}, порастот на општествениот стандард и сл. Од гледиштето на проблемот кој го анализираме, просторната распределеност на населението во зависност од некои соци-економски белези, ма-планскиот развој имаше директни последици, кој воглавно се со-гледуваа во следното:

1. Неконтролираниот демографски пораст, предизвикан од механичкиот притисок на населението, пред се од пасивните краеве на Републиката, предизвика несклад меѓу потребите и можностите за задоволување на основните потреби на населението.

86/ Основна задача која требаше да се спроведе по земјотресот беше рачистувањето на сите субстандардни станбени објекти до 1981 година. Планот предвиде и основни критериуми и норми за изградба на новите станбени објекти, просек на станбениот стандард од 12,5 м² по жител, за новите населби до 14,7 м². Предвидените задачи околу реконструкцијата на старите делови малку се реализира. Тоа повлече со себе внатре градско групирање на населението, со изразена тенденција на напуштање на сите населби од економски помокните семејства. Потоа, непочитувањето на нормативите во станбената изградба и нерационалното трошење на средствата за станбена изградба, /изградба на скапи, конфорни станови/ како и потполно запоставување и урбано опремање на некои населби, се создадоа услови за појава на социјална сегрегација на населението во просторот.

87/ Дивите градби се концентрирани во 21 локалитет лоцирани на едно од постојните регионални сообраќајници што се поврзани со градски сообраќај, без елементирани придружни содржини и инфраструктура за современо живеење, освен електрично осветление /Просторен план - Скопје, 1981 год., книга 1, стр. 152/.

2. Се покажа дека не се почитувале во доволна мера специфичностите на Скопје, како урбана средина. Не се водело грижа за социјално-демографската општествено-економската и етничката структура при изградбата на новите населби и реконструкцијата на старите делови, Како, со планот од 1965 беа јасно прецизирани целите и претпоставките на развојот /Види Основен урбанистички план, книга 15 за социјалните димензии на планот/.

3. Неконтролираното доселување во старите неразружени населби /Чаир, Кисела Вода, Саат Кула/ доведе до значитно влошување на условите за живот, а во приградското подрачје ^{до} масовно ^{појави} ~~никој~~ дива градби. Тоа го доведе во прашање развојот на градот во целина.

"Се покажа, имено, на дело дека во текот на изминатите десет години на изградбата на новиот град ретко се почитуваа природниот амбиент, климата, духот на местото, вистинската традиција. Досега не се задоволи барањето да се гради што повеќе, што побрзо и што поефтино, така што без покрив на глава останаа главно, голем број работници со ниски лични примања и голем број членови на нивните семејства. Освен тоа, екологијата, психологијата, етничката композиција и социологијата не послужија како основни извори при создавањето на новите микрореони. Поради тоа припадниците на албанската народност, турската, ромската и др. народност останаа концентрирани главно во едни исти помали е к о л о ш к и р а м к и, наместо да се обезбеди нивно пропорционално разместување по сите делови на новиот град за да се обезбеди нужна интеграција меѓу нив и бројно поголемото македонско население во градот. ???

Од друга страна, неконтролираното вселување на социјално најзагрозеното население од другите краишта на Македонија и соседните републики и покраини, во старите неразрушени населби на подрачјето на старите општини Саат Кула, Кале и Киселва Вода доведе до тоа што во овие населби /со најлоши стабени и други услови за живот/ станаа најнагрупани со жители, а напоредно со тоа на периферијата почнаа да никнуваат како печурки, на значитно проширеното градско подрачје, дивите градби без водоводна, канализациона и електрична мрежа и сообраќајници.^{38/}

в. Просторен развој. Состојбите и тенденциите на просторниот развој се во непосредна врска со демографско-економскиот развој, односно, повратното влијание што го има просторниот развој врз останатите појави и процеси има изразито значење. Можеби и аатог денес му се придава големо значење "Разместеноста и динамиката на развојот на населените места во скопскиот регион, укажува на одредени несразмерности во оформувањето на производните системи и разместеноста на населението, што оневозможува создавање на агломерационен систем на населби. Таа невоедначено ниво на ангажираната територија и развојноста не ги исполнува условите на општествената рационалност: рационално користење

38/ Социјално-патолошките појави во Скопје, Републички завод за социјални прашања, колективна студија, Скопје, 1974 год. стр. 57, подвлеченото е наше.

на ресурсите и создавање на општествено богатство..... Ова пак е битен предуслов за вкупната ефективност на вложувањето на човечкиот труд во просторот, како општо мерило на вкупната рационалност на општествената и просторната организираност. *Фиг. 40 стр. 70*

Проучувањето на појавите поврзани со распределбата на населението во просторот во зависност од социо-економските карактеристики, ја наметнува потребата да укажеме на некои специфичности во промените на просторната структура на градот Скопје во поново време. Промените во просторната структура се сложени, а таа сложеност особено доаѓа до израз во градските подрачја кои бележат динамичен развој во сите домени. За социолошката анализа на прашањата /кои овде се разгледуваат/ е од голема важност познавањето на внатрешната еколошко-просторна структура. ^{90/}

Нашето согледување, ^{91/} имајќи ја предвид темата на овој труд, на планот на просторната структура го покажува следното:

1. Големо расплинување во градбата и користењето на просторот. Просторот не поседува потребен континуитет и нема единствена органска целина. Тоа се одразува во правилното функционирање на содржините во градот. Неорганизираните површини учествуваат ⁵⁰ 50%. Интересно е што, овие површини во општината Центар завземаат 31,5%, а во градското подрачје на општината Кисела Вода тие учествуваат дури со 70%.

90/ Тодоровиќ, Ал. Увод у социологију града, Београд, 1965 год. стр. 123-126.

91/ Базирано пред се на анализата на Основниот урбанистички план од 1965 година и анализите правени за новиот урбанистички план, кои претходно ги наведовме.

Табела 7

Намена на површините по општини

Општина	Стопан- ство	Стано- вање	Сообра- ќај	Нестопан- ство	Зеле- нило	Останато
Центар	6,9	40,4	22,6	14,3	13,1	2,7
Карпош	9,6	48,1	15,1	9,7	14,5	3,2
Чаир	14,1	61,6	13,1	9,5	2,4	-
Гази Баба	21,3	35,5	9,5	9,4	24,0	0,9
Кисела Вода	26,9	53,9	10,4	4,6	0,9	3,6

Извор: Просторен план на град Скопје,
Книга 1 стр. 60

Анализата на структурата на површините според намената покажуваат дека, стопанството доминира во општините Кисела Вода, Гази Баба, и Чаир, а домувањето во Чаир и Кисела Вода. Нестопанските активности се релативно стразмерно распоредени. Од друга страна нестопанството во најголема мера е застапено во градските месни заедници /95%/.

Табела 8

Споредбен преглед на жителите и нестопанските дејности

	Учество на жителите	Учество на ангажираните површини	Или
Вкупно	100,0	100,0	-
Центар	25,4	29,6	+4,2
Карпош	23,3	25,6	+1,9
Чаир	17,3	11,4	-5,9
Гази Баба	10,8	20,3	+10,5
Кисела Вода	23,2	13,2	-10,0

Извор: Просторен план на град Скопје, книга 1 стр. 65.

Односот на учеството на жителите и учеството на ангажираните површини наменети за стопански дејности, во градските месни заедници неповолно е за општините Чаир и Кисела Вода.

2. Во просторот на градот се јавува голема дисперзија на функцијата домување. Тоа предизвикува последици во рационалноста на користењето на просторот и создава големи тешкотии за адекватното опремување на населбата, што создава реални предуслови за групирање на населението во зависност од соцо-економските белези. Големата дисперзија на домувањето има и негативни последици во нерационалниот однос на местото за работа и местото за домување. Тоа се одржува и на социјален и економски план.

3. Нерационалноста се согледува и во претераната концентрација на централните содржини, неадекватниот распоред на урбаната опрема на подрачјето на градот; отсуство на содржини /работни активности, активности поврзани со слободното време, културата и сл./ во новите станбени населби; недостаток на станови, ~~на~~ масовна бесправна станбена изградба; пренагласено значење на градот во однос на регионот и др. градски центри во Републиката /Тоа го потврдува големиот прилив на население, нерационалност во користењето на стопанските капацитети, безработица и сл./; отсуство на соодветна политика во користењето и намената на градежното земјиште и сл./

г/ Основна единица на нашата анализа се населбите, т.е. месните заедници. Во овие прилики се наметнува потребата да укажеме на некои специфичности во нивниот развој, од гледиштето на истражуваните појави во овој труд. Односно, потребно е да укажеме на некои нивни просторно-социјални карактеристики на ниво на градот

како целина. Се тргнува од ставот дека состојбите и тенденциите во развојот на просторно-социјалната структура во населбите се израз на глобалните промени на градското општество. За таа цел, ние претходно изработивме критериуми за класификација на месните заедници /види во методолошкиот дел/. За нашето разгледување два критериуми се најважни, во однос на другите: оддалеченоста од градскиот центар и функционалноста. Овие два критериуми не се земени одделно, независно еден од друг, туку во склопот на сите други елементи присутни во една месна заедница./број на жители, стапка на имиграција, вработеност, претежност на трудови, степен на урбанизираност, социјален состав на жителите во населбата и сл./.

Во однос на оддалеченоста од градскиот центар, месните заедници /населбите/ ги поделивме на централно градски, поширокоградски и приградски, а во однос на функциите на монофункционални; двофункционални и полуфункционални. (скара)

Сметаме дека промените во социјалниот состав на жителите во секоја месна заедница /населба/ како и состојбата и тенденциите на планот на социјалната сегрегација во просторот на посодветен начин ќе бидат согледани.

Во централното градско подрачје се забележуваат неколку карактеристични особини на социјалната и просторно-физичката структура.

а/ поголем дел од населбите во ова подрачје се создадени пред земјотресот.^{92/} Во нив пред земјотресот беше сконцентрирано

92/ Стакбенниот фонд кој е создаден пред земјотресот и кој и денес се користи, во централно градските месни заедници изнесува 45,8%, во поширокоградските 16,6% а во приградските 11,6%.

население од повисоките општествени слоеви, а и по него, оста-
нуваат најпривлечни за нив.^{93/} Во дел од овие населби, беше
извршена потполна урбанистичка обнова, потполно беше обновен
станбениот фонд и елементите од комуналната инфраструктура. Во
овие населби, воглавно по земјотресот се сконцентрира население
со висок доход, и висока школска спрема. Во оваа зона се соз-
даде и таканаречениот „градски ѕид“, односно станбени згради кои
ги населува економски најмоќните слоеви. Основната идеја на
новиот урбанистички план по земјотресот се состоеше во созда-
вањето на таква централна зона која, покрај домувањето интен-
зивно ќе развива и повеќе нестопански дејности. Во оваа зона
се сместија скоро сите институции од управно-административен
карактер, финансиско-банкарска и услужна дејност, културни
институции, разни претставништва и агенции скоро целокупната
трговија и други институции и единици од стопански и нестопански
карактер. Сето тоа придонесе земјишната рента во овој дел, да
добие огромна вредност, што во доменот на домувањето предизвика
концентрација на изразито економски ситуирани слоеви од насе-
лението. Поради големата преоптовареност со функции оваа зона
се судрува со низа еколошки проблеми, кои се карактеристика на
големите градови. /Загаденост, бучава, пренасленост и сл./ ?

93/ Од вкупно 25 месни заедници, колку ги има во ова подрачје
во 20 од нив просечните месечни приходи по жител /по сите
основи/ изнесува околу 3000 динари; во пошироко градските
месни заедници од вкупно 28, во десет од нив висината на
доходот изнесува околу 3000 динари по жител, а во приград-
ските месни заедници само во две висината на доходот е
околу 3000 динари, а во 13 од вкупно 21 колку постојат, во
ова подрачје, доходот е под 2000 динари по жител /мај-ју-
ни-1980 година/.

6/ Еден мал дел од населбите во централноградското подрачје по земјотресот, не доживува соодветна градежна и урбанистичка обнова и остануваат скоро исти, ако не и во полоша состојба како пред тоа. Со текот на времето во овие населби, се сконцентрира населението со значително помала економска моќ и со низок степен на образование. Во нив релативно е застарен станбениот фонд, пред се, поради неквалитетниот материјал од кој се направени и непланското организирање на просторно-физичката структура.^{3/4} Во оваа група населби кои формираат посебни социо-просторни целини ги наведуваме како најкарактеристични ^{и територијални} месните заедници Р.Ј.Корчагин и Цветан Димов, а се јавуваат и до новоподигнатите квартали.

Во потесното градско подрачје просторната структура по земјотресот претрпе големи измени. Тие главно се состојат во изменетите функции на деловите во просторот кои пред земјотресот сочинуваат една неделива целина. Елементите на просторната структура на потесното градско подрачје уште се во фаза на дооформување.

Групирањето на населението, во централното градско подрачје, во однос на основните социјални белези, можеме да го окарактеризираме на следниот начин: На една страна се создаваат квалитетни услови за живеење и концентрација на население со висок

94/ /Процентот на објектите изградени од слаб материјал во овие населби изнесува над 70%, а опременоста на населбата со инфраструктура и сл. е недоволна или делумна. Доминираат приземни станбени индивидуални куќи. Просторно-физичката структура не одговара на нарашнатите потреби. Потребно е нивна реконструкција или одстранување.

Доколку се гледаат
 доход претежно вработено во нестопанските дејности. Се созда-
 ваат посебни квартави каде се населија претставниците на служ-
 беничките занимања. Карактерот на планската изградба овозможи
 таква концентрација на население, зошто се градеа претежно
 скапи станови, достапни само за економски моќните слоеви. На
 друга страна, останала некои делови, во кои изостанала интервенци-
 те на градежен и архитектонски план, во кои се создадоа изразито
 лоши услови за домување, и во кои се групира население со низок
 доход и образование. Во нив и пред тоа беа создадени услови за
 некавалитетно живеење кои покасно, по земјотресот особено дојдоа
 до израз. Во понатамошниот развој се очекува понатамошно внатр-
 градско групирање на населението во овие населби и поизразита
 хомогенизација.

Иако, бројот на населбите кои се најдуваат во иразито лоша
 состојба, на планот на градежната и урбанистичка изграденост
 е мал /само за две населби можеме да говориме дека претставуваат
 посебни социо-просторни целини/ сепак, постоењето на вакви
 населби во централното градско подрачје говори, дека не се водат
 некоја посебна грижа за потполно отстранување на последиците од
 земјотресот во сите делови од градот.

Бавната променливост на просторната структура, доаѓа и од при-
 чина, што таа има цврста форма, релативно непроменлива за по-
 долг временски период, нејзините елементи имаат подолг временски
 период на траење, и не се во можност да ги следат потребите на
 луѓето кои се менуваат за пократко време и на кои не им одговара
 застарена и нефункционална просторна структура.

Кога ги разгледуваме глобалните размери на социо-просторната промена на градот, тогаш, разгледувањето на промените на поширокото градско подрачје од една страна, го потврдува она што претходно го рековме, а од друга страна, дава повод за согледување на некои карактеристични појави, што развојот на Скопје го прават случај на себе.^{95/}

Пред се, во поширокото градско подрачје доминираат населби кои беа создадени по земјотресот, на слободните површини околу градот. Некои делови на овие населби, веќе постоеа како населени места и пред тоа во вид на приградски села. Еден дел останаа и понатаму да постојат како целини до новоподигнатите населби, а поголемиот дел потполно се изменија и прераснаа во современи градски населби.

Еден мал дел населби беа изградени пред земјотресот и го сочинуваат неговото /во тоа време приградско подрачје/ а по земјотресот не претрпеа скоро никакви промени. Во нив се создадоа изразито неповолини услови за живеење. Овие населби ја доживуваат судбината на населбите од потесното градско подрачје. Станбените објекти во овие населби се руинирани, а по земјотресот нивната положба се влоши уште повеќе. Посебно ова се однесува за населбите од левата страна на реката Вардар.^{96/}

95/ Голем дел од ова подрачје не беше опфатено со реконструкција по земјотресот. Просторот за домување и за други функции беше усвојуван на слободните површини. Може да се рече дека оваа зона остана во средината помеѓу новите станбени населби и централниот дел. Главно го населува население со низок доход и низок степен на образование. Во него е присутна и етничка хомогенизација на населението, како остаток од минатиот период.

96/ Во оваа група посебно ги издвојуваме месните заедници; Томе Стефаноски, Бајрам Шабни, Цветан Димов, Даме Груев, Никола Карев, Лирија, Нерези, Васко Каранѓелески, Керамидница и др. Само во неколку од нив месечните примава по член на домаќинство ја преминуваат границата од 1500 дин., а застапеноста на населението со ВСС, не изнесува повеќе од 2% од вкупното население. За разлика од нив, во централното градско подрачје, достигнува

Потоа, што е важно од гледиштето на просторните промени, во овие населби се дозволи и понатаму да се гради неплански, што уште повеќе се зголеми организацијата на просторните елементи. Околу овие населби никнуваат нови урбанизирани квартави, а тие се се поголема пречка за нормално функционирање на градот во целина.

Овие населби формираат една неделива просторно-социјална целина на северозападниот дел од левата страна на реката Вардар и се сместени на териториите на месните заедници: Никола Карев, Даме Груев, Цветан Димов, Васко Каранѓелески, а некои од нив се најдуваат во ова подрачје, во другите делови на градот, како што се Нерези, Керамидница и други.

Од досегашното излагање можеме да го заклучиме следното: формирањето на просторно-социјалната структура на поширокото градско подрачје ја карактеризираат две спротивни тенденции кои предизвикуваат два различни типови на социјално-просторна диференцијација и социјална сегрегација на населението. Од една страна, планско формирање на просторната структура и концентрација на население од ^сповисоките општествени слоеви, а од друга, страна спонтано групирање ~~на~~ ^{во} бесправно изградените станбени населби и старите делови од градот од страна на работните слоеви со ниска квалификација и мала економска моќ.

Создавањето на просторно-физичката структура не е во согласност со вкупниот развој на градот и со потребите на население. Тоа се согледува, пред се, во непотполната комунална опременост на приградското подрачје и некои делови од потесното и поширокото подрачје. Потоа, поради ненавременото комунално уредување на градежното земјиште, се одлага или не се извршува изградба на

многу објекти или пак се врши редукција на веќе започнатите планови. Сето тоа, создаде реални услови за неоправдано голема хомогенизација на населението со еднакви или слични социо-економски белези, што има негативни последици во вкупниот развој на градот. Во однос на застапеноста на функциите /домување, работни активности, услуги врзани со севкупните потреби/ месните заедници ги поделивме на едно функционални, дво функционални /домување и услуги/ и полуфункционални/ домување, економски активности, услуги и др./

Полуфункционалните месни заедници ги има во сите подрачја, а претежно се најдуваат во централното и поширокото подрачје. На пример во поширокото подрачје, од вкупно 28 месни заедници само 8 се полуфункционални, а во централното од 25, 13 се полифункционални. Бројот на ООЗТ и другите работни заедници е различен во месните заедници. Само во 26 месни заедници тој број е над 30, а во 16 месни заедници тој изнесува од 1-10. Во 11 месни заедници не постојат занаетчиски дуќани, од кои четири се најдуваат во општината Центар. Тој број е веројатно поголем зошто, на 22 прашалника за месните заедници не се доби одговор. Од вкупно 144 месни заедници /вклучени се и селските/ само 38 или 26,4% месни заедници имаат спортски терени за организирана физичка култура. Најголем процент на спортски терени има во општината Гази Баба /12/ и Карпош /13/, што вкупно во процент⁴ изнесува 76,9% од сите спортски терени во градот и селата.

IV дел: ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА НА СЕМЕЈСТВОТО И ПРОЦЕСОТ
НА СОЦИЈАЛНАТА СЕГРЕГАЦИЈА ВО ГРАДОТ СКОПЈЕ

Увод

Висината на доходот и воопшто материјалната положба на одделни категории население во градот спаѓа меѓу најважните причини за социјална сегрегација во просторот. Сите други чинители се повлекуваат во развојот на градот во поново време и затоа му посветуваме посебно внимание.

Во просторот на Скопје, имајќи го во предвид овој показател, присутни е социјална сегрегација на одделни категории население во просторот. Присутни се и други причини за групирање на социјалните категории во просторот на градот. За просторот на градот Скопје можеме да ги поделиме на: населени и општи.

Во општите причини како најважни се сметаат следните: 1/ Општествено-економските процеси создадоа големи социјални разлики, на една страна општествени слоеви кои заработуваат значитно помалку од потребниот минимум за нормално живеење, а на друга страна се формираа изразито економски моќни слоеви кои на најразличен начин го покажуваат својот општествен статус, а посебно тоа го исполнуваат во условите и начинот на домувањето. 2/ Процесот на брзото темпо на индустријализацијата и урбанизацијата во областа на домувањето се изрази како недостаток на станови, што беше причина за масовна бесправна станбена изградба од страна на економски

најслабите, слоеви; со тоа, се исполни на спонтан начин процесот на социјалната сегрегација во просторот на градот. Во Скопје, како и во секој поголем град оваа појава добива изразено значење. 3/ Станбената политика одигра значајна улога во процесот на просторната разместеност на одделни социјални категории. Општествените слоеви кои имаат поголем доход и подобра материјална положба во поголема мера добиваат станови од организациите каде работат, и се во состојба да го бираат местото на домување, што придонесе за создавање на висок степен на хомогенизација на населението во поедини населби на градот.

Во посебните причини, кои играат значајна улога во групирањето на населението во просторот на град Скопје, ги истакнуваме следните: 1/ Катастрофалниот земјотрес го прекина дотогашниот развој и предизвика коренити промени во веќе започнатиот процес во формирањето на просторно-социјалната структура. Тоа предизвика и промени во распределеноста на одделни социјални категории од населението. Просторите кои беа катастрофално разорени, беа одново изградени и нивниот социјален состав беше потполно променет. Некои простори ја променија својата функција. Посебно ова се однесува за населбите од потесното градско подрачје. 2/ Како посебна причина за карактерот на групирањето на населението во просторот го истакнуваме и големиот прилив на имигранти од најзаостанатите региони од Републиката и пошироко. Пред нив, покрај останатите проблеми, се постави и проблемот за станот, кои

најчесто самостојно го решаваа, без помош од пошироката општествена заедница. 3^о Просторно-социјалната сегрегација предизвикана од пропустите во просторното и урбанистичко планирање е мошне значајна и особено дојде до израз во Скопје. Градот по земјотресот како претходно укажавме во голема мера е изградуван вон урбанистичкиот и просторниот план, кој беше изработен по земјотресот. Ова особено дојде до израз во станбената изградба.

1^о Распределеност на населението во просторот во зависност од висината на доходот по вработен и член на домаќинство. Месните заедници во просторот на Скопје, во зависност од висината на просечниот доход по вработен и член на домаќинство, ги поделивме во шест групи. Сметавме, дека секое зголемување на доходот за 500 динари по член на домаќинство, и 1000 динари по вработен, претставува значајна разлика. За нашето разгледување од посебна важност е да ги анализираме месните заедници, односно населбите чие население има највисок и најнизок доход по вработен и член на домаќинство.

Условите за живот во месните заедници со највисок доход по жител и во месните заедници со најнизок доход, по жител и по вработен се разликуваат до таа мера, за да можеме да говориме за суштински разлики помеѓу нив.

Табела 9

Распределеноста на месните заедници по општини во зависност од просечните месечни примања по жител

Распон на месечни примања по жител во месни заедници							
Општина	до	1301	1801	2301	2801	над	вкупно
	1300	1800	2300	2800	3300	3300	
1	2	3	4	5	6	7	8
Центар	4/16/	3/12/	2/8/	3/12/	8/32/	5/20/	25/100/
Карпош	-	1	4/25/	-	9/56/	2/12,5/	16/100/
Г.Баба	-	1	5/62,5/	2	-	-	8/100/
К.Вода	-	2/15,3/	3/23/	3/23/	4/30/	1	13/100/
Чаир	3/30/	1	60/	3/30/	3/30/	-	10/100/
Вкупно							
Скопје:	7/9,7/	8/11,1/	17/23,6/	11/15,2/	21/29,1/	8/11,1/	72/100/

За населбите кои имаат доход по жител од 1300 до 3300 дин.

и од 5000 до 9000 динари по вработен не би можеле да говориме за некои заеднички карактеристики кои се од посебна важност за социјалната сегрегација во просторот на градот.

Во населбите со просечен доход до 1300 динари живеат околу 40.000 жители /приближно 10% од вкупното население на Скопје, а во населбите со доход над 33000 дин. живеат околу 30.000 жители, распоредени во населбите на општините: Центар, Карпош и Кисела Вода. 97/

97/ Бројот на жителите во месните заедници кои имаат доход до 1300 д. по жител, според пописот од 1980г./мај-јуни/ за потребите на просторниот план на градот Скопје изнесува; Браќа Размиз Хамид, 60.60, Шуто Оризари 7854/општина Чаир/ Бајрам Шабани 5499, Братство-Единство 7269, Даме Груев 3282 и Никола Карев 3556 жители /општина Центар/. Бројот на жителите во месните заедници со над 3300 д. по жител изнесува: Благој Деспотовски-Шавевљ 3246, Мирче Ацев I 4095, Роберт Гајдиќ 3226, Боте Боцески 2719, и Кочо

Според овие согледувања околу 70.000 жители во градот, во зависност од економските показатели, /висината на доходот по член и вработен/ живеат во населби кои можеме да ги сметаме за сегрегационистички. Населбите со просечен доход под 1300 динари формираат единствена просторно-социјална целина од левата страна на реката Вардар.^{98/} Населбите во кои жителите имаат највисок просек главно се сконцентрирани во централното градско подрачје и во новоподигнатите населби во поширокото подрачје на градот.^{99/}

Населбите кои имаат до 5000 дин. по вработен се сретнуваат во сите делови на градот и тие не формираат единствена целина. Бројот на жителите во овие населби изнесува околу 50.000 или околу 12% од целокупното население од градот, а бројот на жителите кои имаат просечен доход над 9000 дин. изнесува околу 25000 жители. Всушност станува збор за истите населби кои имаат доход по член на домаќинството над 3300 освен две кои не влегуваат во оваа група, а имаат скоро приближно иста висина на доходот по вработен.

97/ Рацин 2000 жители /општина Центар/, Владо Тасески 3183 и Влае II 2026/општина Карпош/ и Васко Каранѓелески 2694 /општина К.Вода/ Со пописот од 1981г. бројот на жителите, во овие месни заедници ~~е~~ за околу 1/4.

98/ Во оваа група спаѓаат следните населби/м.з./: Јане Сандански Коце Металец, Никола Карев, Даме Груев, Цветан Димов, Братство-Единство, Лирија и Томе Стефаноски. Овие населби/м.з./ сочинуваат една неделива просторно-социјална целина.

99/ Во централното градско подрачје се простираат 25 месни заедници. Од нив само во 5 просечниот личен доход по жител изнесува до 2.800 н.д. другите имаат повеќе, а во некои од нив тој достигнува и над 4.000 д. Во поширокото градско подрачје, највисок доход по жител се стретнува во новоизградените населби: Железара, Автокоманда, Рајко Жинзифоф, Карпош III и Карпош IV, Пецо Божиноски, Васко Каранѓелески, Црнице и др. Во приградските населби само две имаат доход повисок од 2.800 д. Се работи за планско подигнатите населби по земјотресот. Во ова подрачје се сретнуваат и повеќе бесправно подигнати населби. Во нив просечниот месечен доход по жител е меѓу најниските во градот.

Табела 10

Распределеноста на месните заедници по општини во зависност од висината на просечниот личен доход по вработен

Распон на доходот по вработен во динари							
Општина	до 5000	5001 6000	6001 7000	7000 8000	8000 9000	над 9000	Вкупно /м.з./
	1	2	3	4	5	6	
Центар	1	7/28/	3/12/	6/24/	3	5/20/	25/100,0/
Карпош	1	1	3/18/	9/56/	2	-	16/100,0/
Г.Баба	2/25/	5/62,5/	-	1	-	-	8/100,0/
К.Вода	2	3	4/30/	2	1	1	13/100,0/
Чаир	3/30/	2	5/50/	-	-	-	10/100,0/
Вкупно Скопје:	9	18	15	18	6	8	72 м.з.

Интересен е фактот што во некои општини доминираат месни заедници чии жители имаат слична економска положба. На пример, во општината Гази Баба од осум месни заедници, пет имаат доход по вработен од 5000 до 6000 динари. Во поедини општини се формираат посебни просторни целини во кои живее население со еднаква или слична економска положба. Во општината Карпош, 12 м.з. имаат доход по вработен од 6000 динари; од вкупно 16 колку ги има.

Од претходните две табели можеме да забележиме дека бројот на населбите кои имаат најнизок доход по жител и вработен не се поклопуваат, освен месните заедници од општината Чаир и една месна заедница од Центар.

Учеството на населението до 18 годишна возраст во населбите со највисок и најнизок доход е различно.^{100/}

Доходот по член на домаќинство и вработен е во зависност од квалификационата и образовната структура на жителите на населбата.^{101/}

На ваквата состојба изразито влијание имаат и разни фактори од неекономска природа. Еден дел од овие населби се етнички хомогени /припадници на албанската и ромската народност/ кои имаат знатно поголем наталитет од другите етнички групации. Можеме да констатираме, тоа го покажуваат и податоците, дека во просторот на градот Скопје забележливи се интензивни процеси на групирање на населението во поедини населби /м.з./ во зависност од висината на доходот по член на домаќинство и вработен, и дека се формираат ^{неформални} просторни целини.

2. Економската положба на населението и интензитетот на станбената изградба во населбите

Земјотресот од 1963 година предизвика големи промени во просторно физичката структура на градот и распределеноста на населението во просторот во зависност од социо-економските белези. Дobar дел од станбениот фонд беше уништен, еден мал

^{100/} Во сите седум месни заедници, кои имаат доход по член на домаќинство до 1300 дин. населението до 18 годишна возраст учествува со скоро 50% од вкупното население. Месните заедници кои имаат просечен месечен доход над 3300 динари, учеството на населението до 18 годишна возраст се движи од 19-25%.

^{101/} Од вкупно 29 населби /м.з./ во поширокото градско подрачје, во половината од нив доходот изнесува повеќе од 2500, а учеството на населението со ВНС и ВСС е пет пати поголемо во вкупниот број на населението во населбата, отколку во населбите кои имаат месечен доход по член на домаќинство помал од 2500 дин.

дел саниран, а населбите кои останаа релативно неразрушени, а не поседуваа некоја позначајна архитектонско градежна и урбанистичка вредност останаа и понатаму да постојат. Главно по земјотресот, во зависност од интензитетот на станбената планска изградба во поедини населби имаме појави на групирање на населението во зависност од висината на доходот на вработените и членови на домаќинствата.

1. Во населбите во кои се изврши потполна обнова на станбениот фонд, проследена со соодветна урбанистичка изградба, се смештија економски најмоќните слоеви од населението.^{102/}
2. Во новоизградените населби во поширокото градско подрачје главно се концентрираа службеничките слоеви.^{103/}
3. Во населбите во кои не се изврши потребната градежна и урбанистичка интервенција и во кои станбениот фонд датира од пред земјотресот се концентрираа економски најслабите категории од населението /Повеќе за тоа понапред во текстот/.

102/ Станува збор за населбите од централното градско подрачје кои најмногу страдаа од земјотресот, а кои беа потполно обновени после тоа.

103/ Ова се однесува на планските населби кои се изградија по земјотресот, во поширокото подрачје на градот. Од вкупно осум населби кои влегуваат во оваа група, само две имаат доход под 2800 дин. и под 10% население со ВШС и ВСС. Останатите шест со право можеме да ги наречеме службенички, зошто во нив повеќе од 60% од населението поседува ССС, ВШС и ВСС.

Тоа, како претходно истакнавме, е својствено за сите поголеми градови од нашата земја /види делот за планската социјална диференцијација и социјална сегрегација во просторот на градовите стр. 38-44 од овој труд/.

Тоа се населби кои беа формирани пред II светска војна, и кои главно ги населуваа работничките слоеви. Тоа беа некогашните приградски населби, кои со развојот на градот станаа дел од потесното подрачје на градот.^{104/}

Општ заклучок е дека населението со повисок доход знатно во поголем број успеало да обезбеди стан во новоизградените станбени населби, отколку населението со понизок доход. Населението со послаба економска положба, било ориентирано кон бесправна станбена изградба како во потесното подрачје од градот, така и во поширокото.

3. Урбанистичката опременост на населбата и економската положба на семејството

Во населбите чии жители имаат низок доход потребната урбана опрема не е на потребното ниво. Од вкупно седум населби /м.з./ кои се најдуваат во оваа група, во шест минимално или воопшто не се задоволени потребите со урбана опрема, што доведува квалитетот на животот во нив да биде на низок степен. Постојат повеќе причини за ваквата состојба, но сигурно, дека најглавната причина се состои во потполното отсуство на било какви финансиски вложувања во подобрување на нивната состојба. Потоа, отсуството на општествената контрола на бесправната станбена изградба, која особено се истакнува во овие месни заедници со што уште повеќе ја вложува состојбата.

^{104/} Во оваа група според нашите согледувања влегоа единаесет населби од поширокото подрачје и две од централното градско подрачје кои во урбанистички и градежно-архитектонски поглед останаа скоро непроменети по земјотресот, а во некои од нив се влоши состојбата по тоа. Во пет од новоизградените станбени населби имаме присуство на масовна бесправна станбена изградба /Керамидница, В.Каранѓелески, Никола Карев, Даме Груев и Цветан Димов. Во половината од населбите во ова

Табела 11

Распонот на просечните месечни приходи по жител
и задоволувањето на потребите со урбана опрема
во месните заедници

Задоволување на потреби- те со урбана опрема	Распон на месечните приходи по жител во м.з. во дин.							Вкупно м.з.
	до 1300	1301 1800	1801 2300	2301 2800	2801 3300	над 3300		
1	2	3	4	5	6	7	8	
Потполно	-	-	4/16,6/5/17,8/	11/39,2/	8/285/	28/100р		
делумно	1	3	7/25/	6/22,2/	10/37/	-	27/100р/	
не ги задовол. или минимално	6/35,7/5/29,4/	6/35,2/	-	-	-	-	17/100р/	
Вкупно Скопје/м.з./	7/9,2/	8/11,1/	17/23,6/	11/15,2/	21/29,1/	8/11,1/	72/100р/	

Наспроти нив како што може да се забележи од табелата во населбите со највисок доход во потполност се задоволени потребите со урбана опрема.

Нерамномерната распределеност на елементите на урбаната опрема има значајно влијание во карактерот на општественото групирање на населението во однос на економската положба. Сметаме дека организацијата на елементите во просторот може да биде спроведена на таков начин да не создава услови за сегрегационистички тенденции во просторот. А тоа е можно само преку учество на сите заинтересирани, субјекти, работни луѓе и жители во месната заедница, во процесот на самоуправното планирање.

Работните луѓе и граѓаните во месните заедници, како своевидни самоуправни интересни заедници, треба заеднички да одлучуваат за остварувањето на севкупните интереси и потреби од животот.

Вклученоста на месните заедници во процесот на планирањето /општествено, просторно, урбанистичко/ не задоволува и може да се констатира дека поголем дел од месните заедници, 45 од вкупно 72 колку постојат во градот, не се на никаков начин вклучени во планирањето. Можеме да констатираме дека неучесството на граѓаните и работните луѓе во формирањето на сопствената животна средина има негативно влијание врз вкупниот развој на градот, а посебно тоа се одразува и на планот на социјалната сегрегација на населението во просторот. Концентрацијата на економски и општествено-политички моќните слоеви на определен простор, предизвикува истовремено и концентрација на урбана опрема на тој простор, а другите делови остануваат запоставени, зошто едноставно никој за сериозно не ги зема за решавање нивните проблеми во органите на власта и самоуправањето. Во друг случај, тешко ќе можеме да ја објасниме корелацијата помеѓу концентрацијата на "елитните" слоеви во поедини делови и концентрацијата на урбана опрема.

4. Економската положба на семејството и станбените услови

Станот преставува градежна целина која овозможува задоволување на човековите потреби од биолошки, општествен и индивидуален карактер. Како и во која мера станот ќе ја извршува оваа функција, зависи од неговите својства. Домувањето е сложена

потреба поврзана со многу психосоцијални и културни потреби на човекот. Просторот за домување треба да биде услогласен со потребите на човекот, со функцијата на семејството и мноштво други потреби. Посебно се значајни појавите кои настапуваат како резултат на деградираното домување кое особено доаѓа до израз преку недоволна станбена површина по член на домаќинство и во недоволниот број на соби.

Табела 12

Односот на становите според бројот на членовите на домаќинството

Број на членови	Тип на станови				
	гарсоњера %	еднособен %	двособе %	трособен %	четворособен и повеќе %
1	2	3	4	5	6
до 2 члена	4,90	26,57	43,36	18,88	6,29
3-4 члена	2,45	14,32	38,82	30,69	13,69
5-6 члена	1,47	11,38	33,48	33,78	19,95
7-8 члена	3,98	5,58	35,06	27,89	27,49
9 и повеќе	0,89	4,48	19,63	29,22	44,75

Иако, нам не ни е познат односот на бројот на членовите на семејството и бројот на собите во секоја населба одделно, можеме со сигурност да претпоставиме дека поголем дел од многу-члените семејства кои живеат во гарсоњери и еднособни станови се најдуваат во населбите чии жители имаат најнизок доход.

Имено во сите седум населби /м.з./ кои имаат доход до 1300 динари по жител, имаат до 9 метри квадратни станбена површина по член на домаќинство.

Пренаселеноста има изразито негативни последици за психо-социјалниот и физичкиот развој на човекот. Посебно, овие последици се изразени кај децата. Некои француски истражувачи /меѓу кои најзначаен е секако Шамбарџ ~~з~~де ~~Дов~~/ дошле до интересни сознанија на овој план. Негативните психички особини знатно се поизразени кај децата кои немаат своја просторија и живеат со другите членови на семејството, а девијантното однесување е двапати поголемо кај децата кои немаат своја просторија за игра, учење и забава.

Станбената ситуација се одразува и врз продуктивноста на трудот.

Табела 13

Односот помеѓу доходот по жител и големината на корисна станбена површина

корисна површина во м ² по жител	Распон на месечните приходи по жител во м.з.							Вкупно м.з. во градот
	до 1300	1301	1801	2301	2801	над 3300		
1	2	3	4	5	6	7	8	
6-9м ²	<u>7/87,5/</u>	1	-	-	-	-	8/100,0/	
10-14м ²	-	6/17,24/	13/448/	5/20,6/	4	1	29/100,0/	
15-20м ²	-	1	4	5	<u>13/52/</u>	2/8/	25/100,0/	
над 20м ²	-	1	-	1	<u>4/40</u>	5/50/	10/100,0/	
Вкупно м.з.	7/9,7/	8/11,1/	17/236/	11/15,2/	21/29,1/	8/11,1/	72/100,0/	

Како што може да се забележи од претходната табела, очигледна е тенденцијата дека со зголемувањето на доходот се зголемува и станбената површина. Од вкупно 7 м.з. во кои населението има просечен личен доход до 1300 динари сите седум имаат станбена површина по жител од 6-9 м² што е далеку под просечната станбена површина за градот како целина. А од вкупно 8 м.з. кои имаат над 3300 доход по член на домаќинство 5 имаат над 20 м² по жител.

Анализирајќи го апстрактно, станот поседува употребна вредност како и секоја друга стока. Но тој има и специфична употребна вредност, која во начело е наменета за човекот — поединец, но и на семејството, и затоа спаѓа во доменот на заедничката потрошувачка. Потоа, тој мора да одговара на големината и структурата на семејството. "Основен услов производството на станови да ги избегне стратешките грешки е да се:

- 1/ сознае семејната структура на населението;
- 2/ утврдат конкретните станбени потреби на секоја поединечно семејство;
- 3/ потполно сообрази структурата и внатрешните пропорции на новоизградените станови со утврдените структури /големина/ на семејството и нивните соодветни потреби"^{105/}

Распределбата на станбената површина /големината на станбената површина по член на домаќинство/ треба да се заснова на објективните животни потреби на секој човек. Непотребното зголемување на станбената површина по член на домаќинство, во поедини

^{105/} Београд - Социолошка студија, Институт за криминолошко и социолошко истражување, Београд, 1977 година, стр.46.

населби има повеќе негативни последици, на економски, социјален, психолошки план. Пред се, секое зголемување преку објективните граници, е без било каков "стимулативен ефект за продуктивноста на трудот" и предизвикува големи штети за општествената заедница, а не ретко служи и за експлоатација и неоправдано збогатување. Ако ги земеме за релевантни со-гледувањата на анкетата ^{106/}, тогаш станбениот проблем во Скопје е знатно изграден. Во прилог на тоа говори и податокот дека само 55,2% од населението во градот го решило станбеното прашање. Преостанатите 44,8% го решаваат на различни начини. Во овој број влегуваат и оние 19,7% кои не се во можност да го решат во блиска иднина. Интересно е и тоа што 80% од анкетираниите изјавиле дека за нив и за нивното семејство одговара стан со три и повеќе соби, што укажува на зголемувањето на потребите и желбите за повисок станбен стандард. ^{107/}

За целината на согледување на појавите кои овде ги анализираме е значајно да го истакнеме следното: дека општествените слоеви со висок доход се групирани во населби во кои станбениот стандард е над просечен, и дека тие се во повољна ситуација да дојдат до стан по нивна желба и со поголеми квалитети и да го изберат местото на домување во рамките на градот како целина.

106/ Прашалникот за граѓаните во месните заедници е во врска со проектот "Просторниот план на Скопје до 2000 година". Со него се прибрани субјективни и објективни податоци за состојбата, условите и начинот на живеење во м.з. Анкетирани се вкупно 3000 жители /околу 1% од вкупната возраст на население/ во сите м.з. од градот и селото.

107/ Дел од резултатите од анкетата се публикувани во Студијата "Месните заедници во СКОпје 1980 год. од Институтот за социолошко и политичко-правни истражувања!"

5. Сопственоста на станот и економската положба на семејството

Присутна е нерамномерна распределеност на становите во однос на сопственоста. Во тој поглед е присутен процес на групирање на социјалните категории од населението во населбите, на оние кои се носители на станарско право, /корисници на општествени станови/ и сопственици на приватни станови. Прашање е дали помеѓу овие две категории население во поглед на економската положба и типот на станот во однос на сопственоста постои некоја врска. Во населбите постои нерамномерна распределеност на општествените станови: тоа не би било интересно за нас, ако нивната распределеност е рамномерна во зависност од економската положба на семејството и нивна подеднаква застапеност во сите делови од градот. Општа тенденција е дека колку во населбите расте доходот по член на домаќинство и вработен, толку повеќе се зголемува бројот на општествените станови во нив. Постојат и исклучоци, но тоа не ја намалува важноста на оваа правилност. 108/

Од вкупно петнаесет населби /м.з./ во кои општествените станови учествуваат со преку 50% во вкупниот фонд на станови, во осум од нив просечниот доход по член на домаќинство изне сува

108/Се работи за неколку населби од централното и поширокото градско подрачје, кои имаат изразито висок доход, а учеството на општествените станови е незначително. Во сите други населби /м.з./ кои имаат месечен личен доход по жител околу 3000 дин., учеството на општествените станови е над 50%. Во оваа група се најдуваат месните заедници: Славе Георгиевски, Боте Боцески, Дане Крапчев, Роберт Гајдиќ, Мито Хаџи-Василев-Јасмин, Васко Каранѓелески/К.Вода/ Рајко Минџиќ, Вардар и Карпош II, III.

околу 3000 динари, а во некои од нив доходот изнесува и над 4000 дин., а застапеноста на општествените станови достига и до 90%, како на пример во месните заедници, Васко Каранѓелески, Каршош II, Славе Георгиевски-Шнајдерот и некои други.

Повеќе од половината од населбите со над 50% општествени станови, се изградени по земјотресот. Станува збор за новоподигнатите плански населби во потесното и поширокото подрачје од градот. Во овие населби претежно се населија службеничките слоеви со висок доход и висок степен на образование. Можеме да заклучиме: дека во однос на распределбата на општествените станови, присутен е интензивен процес на групирање на социјалните категории \times во просторот на Скопје, која се изразува во потполно отсуство на економски послабите општествени категории во поедини населби. Тоа значи дека, распределбата на општествените станови била директно насочена кон просторната социјална сегрегација на населението во зависност од економските карактеристики.

Во овие населби просечната станбена површина по жител е над 15 м² по член на домаќинство, што говори во прилог на тезата дека при распределбата на становите не се имала во предвид покрај економската положба ни бројноста на семејството.

6. Типот на населбата /м.з./ и економската положба на семејството

Економската моќ на семејството и вработените онаѓа колку се приближуваме кон населбите кои се сместени на периферните делови на градот. Посебно тоа се однесува за населбите кои настанаа по земјотресот, односно чии станбен фонд, повеќе од две третини, настана за последните дваесетина години.

Во населбите од централното градско подрачје живеат економски најсилните категории од населението и во тој поглед формиран се изразито социјално хомогени зони. Во поширокото и приградското подрачје се сретнуваат населби кои во однос на висината на доходот на жителите знатно се разликуваат.

Во поширокото градско подрачје концентрацијата на населението со повисока економска моќ беше насочена кон новоизградените населби кои поседуваат знатно поголема урбанистичка и станбена вредност од другите, а особено од бесправно подигнатите населби и од населбите кои беа изградени пред земјотресот.^{109/}

Во приградските населби главно се сконцентрираа економски послабите социјални групи и дел од овие населби можеме да ги наречеме селско-работнички, зошто еден дел од населението се

109/ Населбите од поширокото подрачје се поделени во две групи: Населби во кои во потполност се задоволени потребите со урбана опрема/ново подигнатите плански населби/ и населби во кои потполно отсуствува или делумно е застапена. Во овие вторите спаѓаат бесправно подигнатите населби и населбите кои не доживеаа позначајна урбанистичка обнова по земјотресот, а беа неплански подигнати пред тоа и се најдува /во тоа време/ во приградската зона. Тука спаѓаат населбите: Керамидница, Автокоманда, Нерези и др.

бави со земјоделска дејност а друг дел е вработено во инду-
стријата како неквалификувана и полуквалификувана работна сила.
Урбаната трансформација на овие населби е многу бавна, и по-
веќето од нив не поседуваат нешто позначајно што би потсету-
вало на градска средина.^{110/} Во половина од нив не се задо-
волени ни најосновните потреби од комуналната инфраструктура
/уредно снабдување со вода, канализација, современи асфалти-
рани улици и сл./ . Посебно се чувствува недоволната опреме-
ност со општествени институции: домови на културата, детски
установи и сл.

Изграденоста на просторната структура во градот, во зависност
од оддалеченоста од централното подрачје, е нерамномерна, и
насочена кон задоволување на потребите на жителите кои се
најдуваат поблизу до центарот.

Тоа во голема мера придонесе за интензивни процеси за со-
цијална сегрегација на населението во просторот на градот.
Групирањето на населението со иста или слична економска сос-
тојба за вкупноста на општествено-политичките односи во градот
има негативни последици. Сметаме дека тоа групирање на оддел-
ни социјални категории е и резултат на нараснатата улога на
разни техно-бирокарски сили, кои на планот на организацијата
на просторот посебно доаѓаат до израз.

110/ Со планот од 1965 година се предвидувааше создавање на
полуурбани центри со цел да се воспостави соодветна
просторна рамнотежа. Во текот на изминатиот период
до сега не е реализиран ниеден таков центар.

При планирањето и изградбата на просторот /степен на урбанизација, квалитетот на станбената изградба/ за живеење не се земени во доволна мера карактеристиките на социјалната структура /висината на доходот, структурата на семејството, објективните потреби на населението во населбата и сл./. Во голема мера урбаниот развој на населбите е насочуван кон задоволување на потребите на социјалните категории со повисок доход, што создава предуслови за создавање на резиденцијални агрегати. Рационалноста во оформувањето на просторот /станот и неговата поширока околина/ мора да ја има предвид социјалната структура на населбата, степенот на нејзиниот развој, местото во градскиот систем и сл.

V. дел: РАСПРЕДЕЛЕНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО ПРОСТОРОТ НА
ГРАДОТ СКОПЈЕ СПРЕМА СТЕПЕНОТ НА ШКОЛСКА ПОДГОТОВКА

Населението на Скопје, во зависност од степенот на школска спрема, со различен интензитет се населува во поедини населби. Степенот на концентрацијата во просторот на градот, е помал, или, поголем, во зависност од тоа колкав е процентот на населението со одреден степен на школска спрема во однос на останатото население, кое живее на територијата на една општина или населба. Односно, степенот на социјалната сегрегација во просторот е поголем во оние населби во кои мнозинството од населението има еднаков степен на школска подготовка. Поедини делови од градот се повеќе, или помалку привлечни за живеење за поедини социјални категории население. Ако во просторот е забележано неслучајно групирање, тогаш можеме да говориме за тоа дека во социјалниот развој на градот постојат објективни причини за тоа. Просторната дистрибуција на населението во Скопје е историски одусловена, а се до Втората светска војна и Социјалистичката револуција таа беше одредувана во голема мера од неекономските фактори.

1. Просторната дистрибуција на населението
спрема степенот на школска подготовка
по општини

Просторната распределеност на населението по општини во зависност од степенот на школската спрема е нерамномерна. Општините во зависност од застапеноста на неписменото население

и населението со ВСС и ВШС поделени се на две групи: општини во кои е присутен висок процент на население со ВСС и ВШС и општини во кои е присутен висок процент на неписменото население.

Табела 14

Школска подготовка на населението по општини

Школска подготовка	Центар	Карпош	Чаир	Гази Баба	Кисела Вода
1	2	3	4	5	6
Без школска подг. до VII одд.	<u>22,77</u>	21,54	<u>30,50</u>	20,41	<u>21,41</u>
Завршено VIII одд.	56/ <u>17,81</u>	51/19,87	23,07	23/ <u>26,54</u>	55/ 23,59 63/
уч. за KB	<u>17,98</u>	19,48	21,48	<u>10,12</u>	19,39
уч. за ВКВ	4,09	3,44	4,07	4,93	4,82
ССС	<u>1,88</u>	2,11	1,84	2,24	<u>2,22</u>
ВШС	22,55	23,47	<u>15,24</u>	14,82	<u>21,78</u>
ВСС	<u>3,33</u>	<u>3,20</u>	1,57	1,14	<u>2,37</u>
	<u>8,96</u>	<u>6,43</u>	1,87	1,26	<u>3,97</u>
Вкупно Скопје:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Населението со висока стручна спрема е сконцентрирано во општините: Центар и Карпош, а населението без школска спрема во општините: Чаир и Гази Баба. Во овие две општини имаме најмало учество на население со ВСС. Ваквата состојба покажува дека процесот на социјалната просторна диференцијација и социјалната сегрегација во просторот во однос на школската спрема по општини бил интензивен. Тоа се согледува во несразмерното

учество на населението со високо образование во сите општини на градот. Останатите структури население по школска спрема се релативно рамномерно распределени, со исклучок на нагласеното учество што го има населението со завршено VIII одд. во општините Чаир и до VII одд. во Гази Баба.

2. Распределеност на населението по степен на школска подготовка по месни заедници

Распределбата на населението према степенот на школска спрема по општини, не ја претставува вистинската состојба за целата општина и градот како целина. Распределбата на населението по степен на школска спрема значително се разликува по месни заедници, односно населби во рамките на една општина. Затоа ние пристапивме кон прикажување на распределеноста на населението по месни заедници. Во рамките на една општина /Центар на пример/ се сретнуваат месни заедници во кои постои и повеќе од 20% население со ВСС и месни заедници со 0,3%. Изведувањето на средна големина од овие месни заедници за нивото за целата општина е недопустливо и не ја покажува правата состојба на овој план.

Сметаме дека доволно е ако ја прикажеме школската подготовка на населението по месни заедници само во општината Центар. Оваа општина е најбројна по месни заедници и во неа се сретнуваат месни заедници кои по степенот на школска подготовка значително се разликуваат. Распределбата на населението во месните заедници изгледа вака: Во дванаесет месни заедници не е реги-

стрирано неписмено население а во шест тоа изнесува над 10% и повеќе. Во останатите се движи од 5-10%.

Населението со завршено VII одд. исто така покажува несразмерна распределеност. Исто така и населението со завршено VIII одд. е нерамномерно распределено. Учеството на ова население до 15% е забележано во 10 месни заедници, а над 20% во шест месни заедници. Населението со повисок степен на образование ССС, ВШС и ВСС, за разлика од претходните многу повеќе е нерамномерно распределени во месните заедници на општината Центар.^{111/}

Интензитетот на сегрегацијата во просторот, во однос на степенот на школската подготовка ќе биде повеќе или помалку изразена во зависност од присуството или отсуството на населението со ВСС во одделни населби.

Во девет населби скоро потполно отсуствува население со висока стручна спрема, а во седум тоа е застапено со над 15%. Средната застапеност за целата општина е приближно 9%.

Ако ги споредиме горе изнесените податоци за степенот на школската спрема по месни заедници за општината Центар, која ја зедеме за пример на нашата анализа, ќе дојдеме до следниот заклучок:

^{111/} Во општината Центар, во осум месни заедници населението со ВСС учествува со над 15%, а во десет месни заедници тоа изнесува под 3%. Во првата група спаѓаат месните заедници: Благој Деспотовски, Васил Антески, Наум Наумовски-Борче, Кочо Рацин и Дане Крапчев; а во втората група: Јане Сандански, Коце Металец, Раде Јовчески, Никола Карев, Даме Груев, Цветан Димов, Братство-Единство, Лирија, Бајрам Шабани и Томе Стефаноски.

1. Присутен е интензивен процес на социјална сегрегација на населението во однос на школската спрема, која се согледува во отсуство на населението со ВСС во некои месни заедници и во голема концентрација на неписменото население во поедини месни заедници.

2. Населението со ВСС и ВШС претежно е концентрирано во централното градско подрачје, во новоизградените станбени населби, а неписменото во старите делови од градот кој е урбанистички недоволно изграден.^{112/}

3. Останатите категории население, во зависност од школската подготовка се релативно рамномерно распределени.^{113/}

3. Распределба на населението со
ВШС и ВСС по месни заедници

За нас од посебна важност е да го согледаме интензитетот на концентрацијата на населението со ВСС и ВШС по месни заедници, и да ги согледаме основните причини за тоа.

Населението со висока школска спрема е сместено претежно во општините: Центар, Карпош и Кисела Вода. Судејќи по распределеноста на ова население можеме да заклучиме дека на територијата на една општина пример: Кисела Вода или Центар, се

112/ Во населбите во кои учеството на населението со ВСС е најмало, опишан е највисок процент на неписмено население.

113/ Ова се однесува на населението кое има средна стручна спрема, кое релативно подеднакво е присутно во сите месни заедници.

сретнуваат месни заедници со највисок процент на застапеност и месни заедници со најнизок степен на застапеност на население со еднаков степен на школска спрема. Само во општините: Чаир и Гази Баба имаме релативно изедначено учество на ова население во месните заедници.

Табела 15

Распределеност на населението со ВСС и ВШС
по месни заедници

Општина	Распределеност на населението по месни заедници						
	до 2%	3-5%	6-10%	11-15%	16-20%	над 20%	Вкупно /м.з./
1	2	3	4	5	6	7	8
Центар	<u>6/24/</u>	4/16/	1	4	<u>3/12/</u>	7/28/	25/100
Карпош	-	3	2	4/25,0/	<u>6/37,5/</u>	1	16/100,
Г. Баба	<u>1</u>	5/625/	2	-	-	-	8/100,
К. Вода	<u>2/15,3/</u>	3/23/	2	4/30,8/	2	-	13/100,0
Чаир	<u>3/30/</u>	2/20/	4/40,0/	1	-	-	10/100,0
Вкупно /м.з./	12/16,7/	17/23,6/	11/15,3/	13/18,1/	11/15,3/	8/11,6/	72/100,0

Во разгледувањето на интензитетот на социјалната сегрегација, најзначајни се месните заедници во кои најмалку е застапено населението со највисок и најнизок степен и оние во кои е најмногу застапено. Разликата е доволно голема за да можеме да говориме за неслучајни групирања на населението во однос на степенот на школската спрема.

Концентрацијата на населението со ВСС и ВШС се намалува тргнувајќи од центарот на градот према периферијата. Потоа, главно ова население е концентрирано во југозападниот, западниот и северозападниот дел од градот. Овој дел со урбанистичкиот план по земјотресот беше наменет за домување.^{112/} Инаку, да го спомнеме и тоа, дека со овој план се изврши строго зонирање на градската територија по одредени функции. Ова население главно се сконцентрира во новоизградените станбени населби, во поширокото подрачје на градот и во обновените населби од потесното подрачје. Во овие населби учеството на општествените станови е доста високо, а во некои достига и повеќе од две третини од станбениот фонд. Од тоа може да се заклучи дека население со ВШС и ВСС знатно повеќе од другите користи општествени станови. Таква тенденција беше согледана и во однос на висината на доходот.

Ако го имаме ова во предвид, тогаш можеме да го констатираме следното: дека во просторот на град Скопје се формираат посебни социо-просторни целини во кои живеат економски најмоќните категории од населението и со висок степен на школска подготовка, а опременоста на населбата е потполна. Во формирањето на овие просторно-социјални целини голема улога има одиграно и станбената политика, особено распределбата на становите и кредитирањето на станбената индивидуална изградба.

^{112/} Основен урбанистички план, книга 15, Завод за урбанизам и архитектура на Скопје, 1965 год.

Населбите кои имаат до 2% население со ВШС и ВСС претежно се најдуваат во општините Центар и Чаир и формираат посебна социопросторна целина која се протега од територијата на месната заедница Никола Карев во општината Центар, преку населбата Керамидница преминува на десната страна од реката Вардат и ги опфаќа населбите од општината Кисела Вода. Повеќе од две третини од станбениот фонд од овие населби е создаден пред земјотресот и е изграден од слаб материјал. Станбената површина по член на домаќинство не ја преминува критичната граница од 9м². Висината на доходот по вработен е меѓу најниските во градот. Во повеќето од нив имаме присуство на масовна бесправна станбена изградба. Потребите со комунална и воопшто урбана опрема минимално или воопшто не се задоволени.

Табела 16

Задоволување на потребите со урбана опрема и распределеноста на населението со ВСС и ВШС по месни заедници

Задовол. на потребите со урбана опрема	Распределеност на населението со ВСС и ВШС по месни заедници						Вкупно
	до 2%	3-5%	6-10%	11-15%	16-20%	над 20%	
1	2	3	4	5	6	7	8
Потполно	-	1	5	7/25/	7/25/	8/28,5/	28/100,0/
делумно	4	8	5	8	2	-	27/100,0/
минимално или не зад	8/47/	8/47/	1	-	-	-	17/100,0/
Вкупно /м.з./	12/16,7	17/23,6	11/15,2	15/20,8	9/12,5	8/11,0/	72/100,0/

4. Распределбата на неписменото население по месни заедници

Распространетоста на неписменото население е нерамномерно, како по општини така и по месни заедници. Највисок процент на неписмено население живее во месните заедници на териториите на општините: Центар и Чаир. Од вкупно 14 месни заедници со над 26% неписмено население во кое влегува и населението до 10 годишна возраст, 12 се најдуваат во овие две општини. Тоа уште еднаш ја потврдува претпоставката дека во просторот на Скопје е присутен интензивен процес на сегрегација на населението во однос на степенот на школската подготовка.

Податоците покажуваат дека во просторот на Скопје присутни се интензивни процеси на социјална диференцијација и сегрегација во зависност од степенот на школска подготовка. Тоа се согледува пред сè ~~од~~ ^{во} неприсуството на населението со ВСС во одделни населби, и негова концентрација само во некои делови од централното градско подрачје и во новоподигнатите населби од поширокото подрачје. Другите категории население, освен населението без школска спрема, релативно се рамномерно распоредени.

За нас од посебна важност е во согледувањето на овие појави, е да го потенцираме односот меѓу нерамномерното присуство на населението со ВСС со висината на стандардот на домувањето, претставено во нашата анализа преку големината на станбената површина по жител и урбаната опременост на населбата.

Висината на доходот по вработен и член на домаќинство, како и степенот на школската подготовка се во тесна корелација со урбанистичката опременост на населбата.

Разликите кои се присутни во развојот на месните заедници, мораат да се надминат преку изедначување на условите за живот. Се додека постојат нессразмерности во просторно-физичкиот развој на градот, во запоставување на поедини делови, се дотогаш интензитетот на социјалната сегрегација на населението во однос на социо-економските особини нема да спласнува, туку напротив ќе се шири а тоа ќе има повеќестрано негативно влијание врз севкупниот развој на градот.

VI дел: ПРОСТОРНА РАСПРЕДЕЛЕНОСТ НА ВРАБОТЕНИТЕ ПО ДЕЈНОСТИ И СТАПКА НА ВРАБОТЕНОСТ

/по општини, месни заедници и подрачја/

Сметаме дека разгледувањето на прашањата поврзани со просторната распределеност на населението покомплексно ќе ги согледаме ако ја прикажеме структурата на вработените по дејности на ниво на општина, стапката на вработените во однос на вкупното население на ниво на општини и месни заедници и односот на бројот на вработените и работните места по општини.

Во општествено-економскиот развој на Скопје, во досегашниот период се создадоа неколку значајни особености во просторно-социјалната структура /посебно во функционална смисла на порделни делови во градот, централниот, поширокоградскиот и приградскиот дел и внатре во структурата на овие социопросторни целини/ и во економската активност на населението /вработени, наспроти невработени/. Тие особености во формирањето на просторно-социјалната структура се согледуваат во следното: 1/Строгата поделба на градската територија, на централно градско подрачје, во кое се концентрираа услужно-деловните и финансиски дејности /трговија, банкарски услуги и сл./ и повеќе од половина од нестопанските дејности /школство, здравство и сл./ и поширокото и приградско подрачје во кое се сместени стопанските дејности /индустријата на прв план/. Поширокото градско подрачје од своја страна е поделено на два дела, на индустриски зона и зона наменета за домување. Во зоните на домување

/западниот дел од градот/ отсутствуваат економските активности. На планот на социо-просторната сегрегација и диференцијација на населението во однос на социо-економските карактеристики тоа се манифестира во отсуството на "повисоките" слоеви од подрачјето наменети за стопанска-индустриска дејност, односно од просторите кои се најдуваат под непосредно влијание на големите индустриски загадувачи /југоисточниот и источниот дел/. Овие слоеви се населуваат во подрачјата наменети за домување кои најчесто плански се изградуваа и во кои квалитетот на животните услови е на повисоко ниво од останатите населби. Според видот на дејноста на вработените може да се проследи функцијата на еден дел од просторот и неговото значење и привлечност за живеење. 2. Општествено-економскиот и просторниот развој на градот доведе до изразити разлики во однос на бројот на вработените по општини и населби /м.з./ иако бројот на населението е скоро еднаков во повеќето од нив. 3. Стапката на вработените опаѓа, колку се движиме кон приградските и преодно селските и селските населби. 4. Во сите населби /м.з./ и општини се создадени големи разлики помеѓу бројот на работните места и бројот на вработените. Општината Центар, судејќи по бројот на вработените, се најдува на прво место, односно оваа бројка опфаќа скоро 40% од вработените од скопското подрачје /1979/ год. или 14,6% од сите вработени на СРМ. Со пописот од 1981 година во оваа општина живее 19% од населението на скопското подрачје, а во вкупниот број на населението на СРМ учествува со приближно 5%. Ако се има предвид фактот

дека во половината од населбите /м.з./ од оваа општина, бројот на вработените е сосема мал, произлегува дека на сосема мал простор, во потесното градско подрачје, се сместени голем број на активности кои ангажираат многу од вработените. Во ова подрачје на градот главно се присутни непроизводните и нестопанските дејности/трговијата и финансиско-техничките и деловни услуги/, првите со 66%, а вторите со 81% од вкупниот број на вработените во нестопанските дејности, со просечна стапка на вработени до 54,8% /образование, наука, култура и информации со 36,4%, здравство и социјална заштита со 61,1% и во општествено-политички заедници и организации, СИЗ-ови и сл. со 81,4% од вкупниот број на вработените во овие дејности во градот/.

Во општината Чаир, за разлика од општината Центар, која има скоро ист број на жители учествуваат, со 16,4% во вкупното население има само 5,3% вработени од вкупниот број на вработени, во скопското подрачје, а само 1,9% од вработените на СРМ. Во општината "Гази Баба", бројот на вработените е знатно поголем /23,6%/ од вкупниот број на вработените на Скопје, но од тој број 91,2% се вработени во стопанството, а од тоа, 55,23% во индустријата и 9,7% во занаетчиството. Во нестопанските дејности вработени се само 10,1% од вработените на Скопје, за разлика од општината Центар каде овој број изнесува повеќе од половината од вработените.

Општината "Кисела Вода" и "Карпош" имаат скоро еднаков број на жители /со пописот од 1981 година Кисела Вода има 22,5%, а Карпош има 24,0% од вкупното население во Скопје/ но се разликуваат по застапеноста на бројот на вработените по дејности. Во Кисела Вода, во стопанските дејности вработени се 18,4% од вкупниот број на вработените, од кои 53,9% работат во индустријата, а во општината Карпош од оваа структура, во индустријата се вработени само 26,3%, двојно помалку од општината Кисела Вода.

Но за разлика од тоа, во нестопанските дејности, состојбата е обратна. Во Карпош во нестопанските дејности работат 21,2% од вкупниот број на вработени во овие дејности во Скопје или 29,1% од вкупниот број на вработени во општината. Во Кисела Вода само 7,6% од бројот на вработените во нестопанските дејности на градот, работат на територијата на оваа општина. Иако распределбата на вработените по дејности не ја покажува вистинската состојба на планот на просторната дистрибуција на населението и работната сила, сепак, тоа не не ограничува да изведеме неколку значајни заклучоци:

а/ Нашите согледувања покажаа дека колку се движиме кон индустриските зони /источниот и југоисточниот дел од градот/ опаѓа бројот на населението со висок доход и висок степен на образование, а квалитетот на животните услови во населбите е на пониско ниво. Во овој дел живеат претежно вработените од

непосредното материјално производство со низок степен на квалификација.^{113/} Населението од повисоките општествени слоеви, претежно е сконцентрирано во спротивниот дел /западниот дел и покрај падините на Водно/ кој со урбанистичкиот план по земјотресот беше планиран исклучиво за домување и рекреација. Основата на планот по земјотресот, кој строго го поделиле градот на зони, во досегашната практика успешно се остварува

^{113/} Во рамките на површините што ги користи стопанството /63% и припаѓаат на индустријата/ во општините Кисела Вода и Гази Баба, припаѓаат скоро 50% од кои индустријата /Железарницата, Цементарницата, Хемтекс и сл./завзема повеќе од 2/3. Нестопанските дејности во овие две општини завземаат 14% од вкупната површина наменета за нестопански дејности на градот.

Во општината Кисела Вода нестопанската сфунксија /според намената на површините/ е шест пати помала од стопанската функција.

/Просторен план на град Скопје, 1981 година, Книга 1, Завод за урбанизам и архитектура - Скопје, стр. 60, табела 13/.

Социо-економските карактеристики на населението во овие две општини /Кисела Вода и Гази Баба/ се следните:

просечниот личен доход по вработен се движи од 4800 динари до 9650 динари. Во новите /плански населби/ Вардар, Црнице, Васко Каранѓелески /Аеродром/, /во кои не се регистрирани диви градби/ просечниот личен доход е околу 9000 динари. Населбите кои се најдуваат во близината на големите индустриски капацитети / во кои е регистрирана масовна бесправна изградба/ во кои спаѓаат, Цветан Димов, Бирарија, Драчево, Лисиче, Керамидница и др. просечниот личен доход најмногу достига до 6000 динари, по вработен /1980 година/. Учеството на населението со ССС, ВШС и ВСС е за два, а во некои од овие населби и за три пати помалку застапено од населбите во општините Центар и Карпош. Исто така важи и за населението со училиштата за КВ и ниско квалификувани работници.

само за станбената зона, но не и за просторот во индустриските зони, во кои се дозволи масовна станбена изградба од економски послабите општествени слоеви.

б/ Во централното градско подрачје, главно се развива не-стопанските и непроизводствените дејности. Во него преовладуваат трговската дејност, финансиско-техничките деловни услуги и нестопанските дејности, повеќе од половината од вкупниот број на вработените од градот, а во некои дејности и Републиката. На пример, повеќе од половина од сите вработени во финансиско-техничките услуги во Републиката работат во потесното градско подрачје. Центарот на градот станува преоптоварен со функции, што предизвикува низа тешкотии /сообраќајни проблеми, пренаселеност, загаденост на воздухот, бука, и сл./.

Општините "Гази Баба" и "Центар" имаат скоро ист број на жители, но по бројот на вработените во трговската дејност и финансиско-техничките и деловни услуги значително се разликуваат. Тоа предизвикува непотребна циркулација на населението кое и за "ситни" потреби е приморано да ги задоволува во центарот, што значително влијае врз должината на слободното време, ги зголемува материјалните трошоци и сл.

Големата концентрација на функции во центарот на градот, од друга страна, предизвикува зголемување на станарините, што доведува до интензивни процеси на групирање на населението со висок доход и висок степен на образование. Оваа концепција на развојот, која води сметка само за централното подрачје

на градот и го развива неограничено, доведува до знатно осиромашување на функциите во другите делови на градот, што не е во склад со вкупните промени на градот. Се создава една непотребна зависност, која негативно се одразува во вкупниот развој на градот.

Во поширокото и приградското подрачје на градот главно се развиваа индустриската дејност на една страна, и станбената дејност, на друга страна. Во општините Гази Баба и Кисела Вода се сконцентрирани $2/3$ од вработените во индустриската дејност. Главна причина е содржина во повољните просторни услови за развој на оваа дејност. Во овие општини станбените услови и квалитетот на животната средина се знатно понеповољни отколку во другите општини и населби.

Претходно констатиравме дека, бројот на вработените во една општина и бројот на работните места знатно се разликува.

Табела 17

Учество на вработените и работни места по општини

Општина	в р а б о т е н и	работни места
1	2	3
Центар	<u>18,25%</u>	<u>39,34%</u>
Карпош	<u>25,58%</u>	<u>15,78%</u>
Гази Баба	<u>17,55%</u>	<u>23,5%</u>
Чаир	<u>15,40%</u>	<u>5,24%</u>
Кисела Вода	23,22%	16,39%
Скопје:	100,0	100,0

Во сите општини постои несразмерност меѓу бројот на вработените и работните места. Во општините Центар и Гази Баба имаме повеќе работни места, отколку што изнесува бројот на вработените. Посебно ова се однесува за општината Центар. Во неа постојат скоро 40% од сите работни места во градот а бројот на вработените кои живеат на територијата на оваа општина изнесува 18,25%. Ако се има предвид фактот дека во половина од населбите /м.з./ од оваа општина, скоро во потполност отсуствуваат позначајни стопански и нестопански дејности, тогаш стварната концентрација на функциите е на еден мал простор. Тоа е знак дека планерите не воделе доволно сметка за развојот на градот во целина.

Во општината Гази Баба, бројот на работните места изнесува 23,05% а бројот на вработените 17,55%, од кои 43,3% се вработени во индустрискиот сектор.

Ваквата нерамномерност таа е уште поизразен а ако се има предвид фактот дека сите работни места во една општина или населба не ги пополнуваат оние кои живеат на територијата на таа општина или населба /предизвикува секојдневна раздвиженост, која при слаба организација на градскиот сообраќај и висока цена на јавниот и индивидуалниот превоз, знатно го намалува слободното време и ги зголемува непотребно трошоците на животот, односно загуби за националниот доход. Ова е интересно да се испитува и од аспектот на продуктивноста на трудот /оддалеченоста на работното место негативно влијае врз продуктивноста на трудот/, потоа, од аспектот на внатре градското

движење и групирање на населението, како и од: социолошките аспекти на домувањето, воспоставувањето на соседски и пријателски односи, активно учество во самоуправните процеси во ООЗТ и месните заедници, задоволувањето на културните потреби и сл.

Сите овие активности, во услови на несоодветна просторна организација, се знатно ограничени. Основен фактор е должината на времето поминато од домот до работното место и обратно, кое според некои согледувања за вработените за Скопје е преголемо. Посебно, се скратува времето за задоволување на културните потреби и општествено-политичката активност кај вработените од непосредното материјално производство, кои се принудени да ги користат услугите на градското сообраќајно претпријатие. Маркс посебно го нагласува значењето на слободното време за сестраниот развој на човекот.

Како што може да се согледа од изнесеното, овде станува доминантен таков концепт на развој, кој се стреми просторно да го негира, она што во времето се сака да се постигне, а тоа е, создавањето на сестрано развиена личност и потполна хуманизација на животната средина. Недостаток е што не се располага со соодветни социолошки истражувања на овие појави. Интересот за овие сознанија е скоро никаков од институциите кои се бават со планирањето на просторот. Не сфатлива е логиката на геометриските и економските критериуми во кои за човекот и неговите потреби многу малку има место, а се повеќе се води сметка за автомобилот на пример: односно се создава град по форма

но не и по содржина, т.е. сето тоа што се прави не му служи во потполна мера на човекот и не ги развива неговите способности. Се добива прекрасен град по форма но често во некои области изопачен по содржина. Инаку, како да го објасниме нескладот на елементите во просторот и нивната нефункционалност од гледиштето на стварните човекови потреби, кои се во голема мера зависни од можностите кои ги овозможува просторот. Ова го истакнуваме зошто сметаме дека на пример, оддалеченоста на работното место од местото на домување е значаен фактор, а посебно во услови кога се јавуваат проблеми со сообраќајот.

Табела 18

Проблемите на сообраќајот во населбите /м.з./

Какви и кои проблеми имаат со сообраќајот во м.з.	О П Ш Т И Н А					
	Центар	Карпош	Чаир	К.Вода	Г.Баба	Скопје
1	2	3	4	5	6	7
1. Нередовност на автобусите	5/16,7/	9/47,3/	3	6/16,2/	2	25/21,5/
2. Недоволен број на автобуси	6/20/	3/15,7/	8/47/	3/13/	3	23/19,8/
3. Лоша поврзаност со другите населби	4/13,1/	2	3/17,6/3		5/38,4/	17/14,6/
4. Не постои автобус.врска со градот	3	2	-	2	2	9/7,7/
5. Нема пробл.	6/20/	3	-	-	1	10/8,6/
6. Друго	6/20/	-	3	23/62/	-	32/27,5/
Вкупно м.з.:	30/100/	19/100,0/	17/100р/	37/100р/	13/100р/	116/100,0/

Извор: Месните заедници во Скопје 1980 г. публикација на Заводот за урбанизам и архитектура-Скопје и Институтот за социолошки и политичко правни истражувања.

Ако се има ~~во~~ предвид и фактот дека 20% од населбите се оддалечени од Центарот на градот од 6-10 км. и дека градот по должина се протега до триесетина километри и дека индустрискиот и станбениот дел се најдуваат еден наспроти друг /исток-запад/, тогаш, станува уште појасно со какви проблеми се судрува населението во Скопје, посебно, оние кои не поседуваат сопствено возило, во кои работните слоеви од непосредното материјално производство, го сочинуваат мнозинството.

Табела 19

Оддалеченоста на населбите /м.з./ од центарот на градот

Каква е оддалеченоста	О П Ш Т И Н А									
	На м.з.од центарот на градот	Кисела Вода	Гази Баба	Вкупно	Центар	Карпош	Чаир	Вода	Баба	Вкупно
1	2	3	4	5	6	7				
до 1 км.	10/76/	-	-	3	-	13/100%				
2-5	15/35/	12/28/	5/12/	8/19/	3	43/100%				
6-10	-	4/27/	5/33/	1	5	15/100%				
11-15	-	-	-	1	-	1/100%				
преку 20 км.	-	-	-	-	-	-				
ВКУПНО:	25	16	10	13	8	72/100%				

Од досегашното излагање можеме да заклучиме, дека во Скопје, постои изразито несоодветна распределеност на вработените по дејности во одделни делови. Исто така, постои голема дневна подвижност која произлегува од организацијата на економските активности и непотребна концентрација на мноштво активности во мал број населби. Во општините Центар и Гази Баба постои поголем

број на работни места од бројот на вработените кои живеат на истата територија. Во општината Гази Баба се најдуваат повеќе од половина од работните места од индустријата. Оваа општина со дел од општината Кисела Вода го формира индустрискиот дел на градот, во кој, претежниот дел од населението го сочинуваат економски посиромашните социјални слоеви. Во овие делови од градот често отсуствува потребната урбана опрема, а посебно загрижува отсуството на општествената и техничката опрема. Оваа состојба е предизвикана и од урбанистичкото и просторното планирање, кое не води доволно сметка за рамномерен развој на сите делови од градот. Во досегашната практика субјектите на планирањето главно водеа сметка за задоволување на потребите на жителите со повисок доход, односно планирањето се претвори во дејност на мала група стручњаци кои заедно со политички моќните групи и поединци ги формираа приоритетите на развојот. Колку процесот на урбанистичкото и просторно планирање придонесува во формирањето на социјалниот простор со сигурност тешко може да се рече. Но, ако признаеме дека тој процес е недоволно демократски поставен, стои ставот дека бирократскиот начин на организација на просторот е присутен, а може да се рече дека и во вакви услови е доминантен. Во спротивен случај, тешко ќе можеме да ја објасниме состојбата на планот на просторно-социјалната сегрегација на населението; односно потполното отсуство на некои социјални групи во населбите во кои постои низок квалитет на животните услови и строга диференцијација на просторот во однос на квалитетот на условите за домување.

Организацијата на просторот резултира од карактерот на општествено-економските односи; во услови на општествена сопственост над средствата за производство; во планирањето и оформувањето на просторот треба да учествуваат сите заинтересирани субјекти од месната заедница до највисоките органи на општината и Републиката, а не како во досегашната практика, во која не беа доволно застапени сите субјекти во донесувањето и реализирањето на планот.^{114/}

Степенот на застапеноста на економски активното население /вработени/ во вкупниот број на населението, зависи од повеќе фактори, од кои најважни се: економската развиеност на општеството, висината на наталитетот, старосната структура, полот исл. Овде немаме намера подлабоко да навлегуваме во причините кои придонесуваат за големината на стапката на вработеност во однос на вкупното и работоспособното население. Наша основна цел е да одговориме на прашањето, дали во просторот на градот постојат населби кои се разликуваат по стапката на вработеното население или не постојат, и да ги согледаме социо-економските карактеристики на населбата, нејзината урбанистичка опременост и квалитетот на животните услови. Сето тоа е потребно за да се согледа дали во просторот постојат случајни групирања на населението или неслучајни, односно строго детерминирани од некои

114/ Во прилог на овој став ја наведувам анализата правена за просторниот план на Скопје до 2000 година.

"Просторен план на Скопје, книга 1, Завод за урбанизам и архитектура, Скопје, 1981 година, стр. 196-197 и 214.

фактори. Стапката на вработеноста е само една од важните социоекономските карактеристики на населението која предизвикува мноштво други карактеристики. Стапката на вработеност е во исто време и причина и последица на многу промени во демографски и економски поглед.

Присутни се две основни детерминанти кои придонесуваат за зголемување или намалување на стапката на економската активност на населението: демографските детерминанти и економско-социјалните. Демографските детерминанти за нас се најважни. Овде е земена ~~на~~ предвид само застапеноста на населението до осумнаесет годишна возраст, во структурата на целокупното население, и најстарата група население/со шеесет и пет годишна возраст/. Големината на првата група зборува за тоа, дека во населбата природниот прираст на населението е доста висок, што за градот Скопје има и друго значење, а големината на групата население над шеесет и пет годишна возраст говори за висината на стандардот. Несомнено дека демографските карактеристики произлегуваат од економската развиеност, но и од етничката припадност на жителите во населбата и други фактори. Не е случајно што населбите кои имаат висок наталитет, во етнички поглед се доста хомогени.

Стапката на вработеност на населението, во однос на вкупното население, по општини се движи од 27,82% во општината Чаир, до 32,68% во општината Карпош, од вкупниот број на населението. Разликата од 5% не е толку висока за да можеме да говориме за некои позначајни тенденции на планот на социо-просторната сегрегација на населението во однос на стапката на вработеност.

Табела 2о
Стапка на вработеност по општини

Општина	Стапка на вработеност во %	Вкупно насел. со пописот 1980
1	2	3
Центар	31,33	74744
Чаир	27,83	71075
Гази Баба	27,99	80461
Кисела Вода	32,04	92979
Карпош	32,68	100468

Разгледувањето на стапката на вработените по општини не ја дава вистинската состојба. Затоа ние пристапиме кон прикажување на стапката на вработеноста по населби /м.з./. По населби, односно месни заедници, стапката на вработеност се движи од 17,13% и 19,41% во населбите: Никола Карев и Братство и Единство, до 44,35% и 42,95% во населбите: Мирче Ацев и Кочо Рацин, сите од општината Центар. Освен во општината Чаир, во другите општини помеѓу месните заедници присутни се големи разлики во стапката на вработеност.

Стапката на вработеност е во корелација животниот стандард на жителите во месните заедници и демографските карактеристики, што индиректно говори за изразита концентрација на определени категории население во просторот на градот. Во сите населби во кои се сретнува низок степен на вработеност имаат сличен социјален состав на населението.

Табела 21

Основни социо-економски карактеристики на населбите кои имаат стапка на вработеност под 25%

Име на м.з.	ДОХОД во дин. по член на домаќинство	м ² стан. по жител	станб.објек. од слаб материјал %	% на насел. до 16 г.возраст од вкупно население
1	2	3	4	5
Шуто Оризари	870	7,91	-	48,27%
Бр.Р.Хамид	810	7,75	-	48,64%
Васко Карангелески	931	7,46	92,2	47,39%
Никола Карев	929	6,2	96,2	48,33%
Даме Груев	1276	9,6	69,8	40,88%
Братство-Единство	1026	8,0	70,1	44,96%
Мирија	1398	10,3	63,2	40,82%
Бајрам Кабани	941	7,8	80,2	45,12%
Т.С.-Сениќ	1306	7,9	85,1	40,24%
Јане Сандански	1664	10,7	73,6	38,05%
Скопје		14,3 ^x	8,0 ^{xx}	32,2 ^{xxx}

^x тука влегуваат и селските м.з.

^{xx} влегуваат и селските м.з.

^{xxx} не влегуваат селските м.з.

Ние претходно поопширно расправавме за овие населби /м.з./ и овде не е потребна некоја посебна анализа. Во оваа прилика потребно е да ја истакнеме старосната структура на населението

во нив. Во населбите, кои имаат најниска стапка на вработеност, населението до осумнаесет годишна возраст учествува со приближно 50%, а во населбите со највисока стапка на вработеност, оваа старосна група е двојно помала. Од гледиштето на економските законитости тоа е нормално. Друго е прашањето, што доведува до така зголемен наталитет. Покрај економско-социјалните причини /низок доход по член на домаќинство, висок процент на неписмени, лоши станбени услови за живеење/ врз големината на наталитетот делуваат и некои некономски фактори пред се етничката и религиозната припадност, што на еден индиректен начин говори за сегрегацијата на населението врз основа на овие белези.

Во однос на оддалеченоста од центарот на градот стапката на вработеност онаѓа колку одиме кон приградските населби. Во централните градски населби, само една месна заедница има под 25% вработени, а 11 имаат над 40% од вкупно 25 населби /м.з./, колку ги има во ова подрачје. Средната стапка на вработеност во населбите од централното градско подрачје е 39,07% а во приградските 31,60%.

Во приградското подрачје само една населба има над 40% вработени а четири под 25% вработени. Претходно ние истакнавме повеќе причини за ваквата просторна распределеност на вработените во однос на центарот на градот. Во централното градско подрачје имаме голема концентрација на нестопанските и непроизводни

дејности кои апсорбираат голем број на работна сила. Пошироко-градските и приградските населби во однос на функционалноста се далеку понеразвиени од централните делови на градот. Некои од нив претставуваат во правата смисла на зборот "спални" освен домување друга активност во нив не е присутна.

Општа констатација е дека меѓу работните места и вработените присутна е несразмерност, што создава мноштво проблеми, на економски, социјален, демографски план, и дека во иднина треба да се направат соодветни напори од страна на општеството, за да се острани тоа.

VII дел: ПРОСТОРНАТА ДИСТРИБУЦИЈА НА НАСЕЛЕНИЕТО
ВО ОДНОС ДОСЕЛЕНОСТА И АВТОХТНОСТА

Во последниве триесетина години во Скопје е присутна интензивна имиграција. Во Скопје се доселува население од скоро сите населени места од нашата Република, а исто така е забележана и интензивна имиграција од САП-Косово и другите делови на нашата земја. Недостаток на нашата анализа е што не располагаме со податоци за доселените лица по региони вон републиката и другите краеве на нашата земја по населби и општини туку само со податоци за доселеното население во однос на автохтоното население вон регионот и за целината на градот. Имигрантите од еден регион претежно се населуваат во една или две населби на градот. Посебно тоа се однесува за приградското подрачје, во бесправно подигнатите населби. Познати се повеќе такви населби во приградските зони, во кои се сместени исклучиво имигранти од еден крај, како на пр. населбата Драчево населена од имигранти од прилепско каде се формира единствена просторно социјална целина во рамките на населбата. Зошто доаѓа до тоа постојат повеќе причини. Социолошката димензија на тие појави е следната: дека имигрантите од еден ист крај населени во непосредна близина се чувствуваат посигурни, воспоставувањето на соседските^и пријателските односи е полесно, односно интеграцијата на личноста во тие услови е без поголеми тешкотии во новата средина.

Тоа има важност и во случаеви на групирање во просторот во однос на етничката припадност на населението. Концентрацијата на имигрантите од албанската народност во поедини населби од градот е доста висока, а во некои населби е потполно. Прашањето на етничката сегрегација во Скопје е сложено прашање и овде немаме намера посебно да го разгледуваме.

Можеме да констатираме, тоа го потврдуваат некои непотполни согледувања, дека во просторот на Скопје е присутен висок степен на хомогенизација на населението во поедини населби во однос на потеклото на доселениците и етничката припадност.

Имигрантите од еден крај или припадници на иста етничка група, се населуваат во рамките на една населба и формираат посебна просторно-социјална целина. Кои се социолошките импликации на овој процес, без соодветни емпириски истражувања, тешко може да се каже.

На нашето разгледување потребен му е уште еден аспект, а тоа е разгледувањето на внатреградското групирање на населението во однос на социо-економските карактеристики. Проучувањето на овој процес во градот е интересен од гледиштето на просторно-социјалната сегрегација. Во градот Скопје присутни се интензивни процеси на внатреградското групирање, посебно помеѓу старите делови на градот и новоизградените населби. Овие, внатреградски групирања се предизвикани од повеќе причини. Факт е дека економски моќните категории од населението ги напуштаат старите рунирани делови од градот, и се населуваат во ново-формираните станбени населби, каде условите за живот се далеку

подобри. Присутни се и процеси на етничко групирање преку замена на станова, преселување во други делови каде има поголема концентрација од својата етничка група и сл.

1. Распределеноста на имигрантите во однос на автохтоното население по општини и месни заедници

Стапката на доселеноста ќе ја претставиме само во однос на автохтоното население по општини, месни заедници и подрачја на градот.

Табела 22
Доселени лица по општини

ОПШТИНА	% на доселени
Центар	41,81,6
Кисела Вода	37,65
Чаир	32,8
Марпош	41,33
Гази Баба	46,09

Во вкупниот број на доселените во општините влегуваат и доселените во селските месни заедници, кои во просек се помалубројни, отколку во градските месни заедници.

Највисок процент на доселено население има општината Гази Баба, а најнизок општината Чаир. Не би можеле со сигурност да кажеме од каде доаѓа високиот процент на доселени во општината Центар.

Дали причините за ваквата состојба треба да ги бараме во економската развиеност на поедини општини кои, се попривлечни за живеење од некои други или во промените кои ги предизвика земјотресот или во нешто друго тешко може со сигурност да се каже. Тоа го отежнува и фактот што општините не се потполно реализирани како посебни општествено-економски целини; прашање е, колку економската неразвиеност на некои општини, на едно исто градско подрачје, влијае врз интензитетот на имиграцијата. Интензитетот на имиграцијата по месни заедници е значително повеќе изразен отколку по општини. Во рамките на една општина, вклучувајќи ги и селските месни заедници, доселеноста се движи од нула до 50,5 во с. Марино во општина Гази Баба.

Во рамките на градските месни заедници, што за нас е важно стапката на доселеноста изгледа вака:

Во месните заедници од општината Центар, учеството на доселеното население се движи од 56,18% во месната заедница Б.Д-Лозан, до 12,72% во месната заедница Братство и Единство, скоро за пати повеќе. Стапката на доселеноста е во корелација со времето на изградбата на населбата. Сите месни заедници кои имаат застарен станбен фонд, имаат и најголем процент на автохтоно население. Овде да го истакнеме фактот, кој на прв поглед зачува, а тоа е што месните заедници од општината Центар имаат висок процент на доселено население. Секако дека тука промените што ги предизвика земјотресот се значајни за ваквата состојба.

Во месните заедници на општината Кисела Вода, исто така е присутна голема несразмерност помеѓу доселеното население и автохтоното население. Од вкупно 13 месни заедници од градски тип, во осум од нив доселеното население учествува со скоро 50%, а во пет од нив е за десетина проценти помало. Највисоко учество е забележано во новоизградените плански населби, каде достига и до $2/3$ од вкупното население /месни^к заедници Васко Каранѓелески, Вардар и во бесправно изградените станбени населби, Лисиче на пр. со 50%.

Во месните заедници од општината Чаир исто така е забележана голема разлика помеѓу доселеното и автохтоното население. Тоа се движи од 51% во месната заедница Бутел I до само 7% во месната заедница Шуто Оризари. Населбите кои се најдуваат во поширокото подрачје на оваа општина, а во кои станбената изградба се врши несметано, се привлечни места за имигрантите од Републиката и пошироко.

Слична е состојбата со општината Карпош и Гази Баба.

Во однос на доселеноста се наметнуваат неколку заклучоци.

а/ Поради брзиот развој на градот и интензивната имиграција постојат населби кои се претежно населени со имигранти и кои потекнуваат од еден ист крај или регион. Групирањето се врши и по етничка припадност на доселениците. Тоа го покажува високиот процент на етничко хомогеност во некои м.з. ^{115/}

115/ Станува збор за неколку м.з. од општините Центар и Чаир, во кои е забележана голема концентрација на ромската и албанската народност /Браќа Рамиз Хамид, Шуто Оризари, Васко Каранѓелески, Лирија, Томе Стефаноски, Никола Карев, Бајрам Шабани и др./.

б/ Во новоизградените населби претежно се населуваат имигранти, отколку во старите делови од градот, освен ако не е застапена масовна бесправна изградба.

в/ Во просек учеството на доселеното население е знатно поголемо во градските отколку во приградските и селските месни заедници.

2. Доселеноста по типови на месни заедници

Доселеноста во зависност од типот на населбата е различен и се движи од 50% во централните градски подрачја, до 11,31 во селските месни заедници.

Табела 23

Доселеноста во однос на типот
на месната заедница

Тип на месна заедница	% на доселени
Централно градски	49,85
Пошироко градски	45,90
Приградски	42,16
Преодно селски	42,54
Чисто селски	11,37
Скопје	40,07

Во централното градско подрачје немаме големи разлики помеѓу месните заедници во однос на доселеноста.

Во поширокото градско подрачје процентот на доселените се движи од 13% во месната заедница Братство и Единство до 67% во месната заедница Тафталице I. Најголем број од месните заедници имаат помоѓу 40 и 50% доселено население. Постарите делови од градот, кои не претрпеа некои поголеми промени за време на земјотресот, а и по него, во знатно поголем процент ги населува автохтоно население.

Во приградските и преодно селското подрачје месните заедници во просек имаат еднаков процент на доселено население. Дали по тоа можеме да заклучиме дека се работи за подрачја кои доволно не се издиференцирани по своето значење за имигрантите, или, пак во последно време мета на доселениците станува и селските подрачја во подалечната и пошироката околина на градот, во кои условите за станбена изградба се далеку поповолни и се одвиваат без тешкотии, односно за тоа и не е потребна посебна дозвола, тешко може со сигурност нешто поодредено да се каже. Во приградското подрачје, учеството на доселениците во населбите кои имаат над 100 случаи на неправно изградени станбени објекти, имаат и највисок процент на доселено население /пр. Бутел I, Лепенец, М.Ацев II, Лисиче, Злокуќани и др./ Некои населби од преодно селското и приградското подрачје се знатно повеќе привлечни, особено, оние кои прераснуваат во мали локални центри, кои релативно ги имаат решено потребите со урбана опрема. /уредното снабдување со вода, асвалт, сообраќајни врски и сл./ Во некои преодно селски населби се сретнуваат дури и над 80%

имигранти. Интересно е да се согледа потеклото, социо-економската положба и мотивите за доселување во овие населби. Во овие случаи се работи за селско-работнички населби, кои имаат своја специфика на развој. Во иднина се очекува имигрантите да се населуваат во поширокото подрачје. Потребно е планско насочување на развојот на ова подрачје. Негативни се последиците на групирањето на населението по социјално и територијално потекло.

VIII дел: ПРОСТОРНАТА РАСПРЕДЕЛЕНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО
ВО ОДНОС НА ГОДИНИТЕ НА СТАРОСТ

Застапеноста на поедини старосни групи население во одделни делови на градот зависи од многу фактори, за кои овде немаме намера пошироко да расправаме. Често доминацијата на една старосна група се доведува во корелација со висината на наталитетот, економската положба на семејството, степенот на образование и сл. Во Скопје присутни се значајни разлики во однос на застапеноста на одредена старосна групација во одделни делови од градот, на ниво на општини и месни заедници. Пред да преминеме кон анализата на застапеноста на старосните групи по месни заедници, што за нас има поголемо значење, да ги преставиме статистичките показатели по општини.

Табела 24

Старосна структура на населението по општини

Општини	Старосна структура				
	Родени	/структура во%/		според година на раѓање	
	Вкупно	1980 до 1962 18г.	1961 18 до 1931 49	1930 од 1916 до	50 1915 и преку 64 постари 64 год.
1	2	3	4	5	6
Центар	100,0	32,24	45,05	14,86	6,86
Карпош	100,0	34,55	47,42	11,82	5,55
Гази Баба	100,0	38,00	47,43	8,78	5,10
Чаир	100,0	39,10	45,80	9,69	4,77
Кисела Вода	100,0	34,01	48,00	11,47	5,72
Скопје	100,0	35,47	46,85	11,34	5,00

Учеството на поедини старосни групи, до 18 годишна возраст, до 64 годишна возраст и над 65 годишна возраст различно е во општините и во месните заедници и се движи во следниве рамки: Во општината Центар, месните заедници на тој план се поделени на два дела: На месни заедници, кои имаат голем процент на население до 18 годишна возраст кој достига и до 50% од вкупното население, а знатно помало учество на население од 65 год., и месни заедници со обратно учество на овие две старосни групи население.

Се забележува, тоа го потврдуваат статистичките податоци, дека високото учество на населението до 18 годишна возраст се поклопува со етничката хомогеност на населбата. Имено, колку е поголема оваа старосна група, толку повеќе во неа е застапено население од албанската народност, односно преставници на муслиманската вероисповест. Високиот natalitet е во корелација и со други карактеристики.

Во општината Карпош /во градските месни заедници/ исто така, е забележана различна застапеност на старосните групи население, но не така изразито како во општина Центар. На пример, учеството на населението до 18 годишна возраст се движи од 23% во месната заедница Благо Тасески до 38% во месната заедница Лепенец, каде е забележано и најниско учество на најстарото население, само 3%. Во овие месни заедници во кои е присутен голем прилив на селско население, учеството на најстарите е најмало. Ист е случајот и со новоизградените станбени населби, во кои живеат исклучиво млади брачни парови со своите деца. Како ова влијае

врс нивниот живот не би можеле ништо одредено да кажеме, само да споменеме дека за некои градови истражувањата на овие појави покажаа дека тоа имало изразито негативни влијанија врз психосоцијалниот развој и на младите и на постарите.

Во општината Чаир, застапеноста на поедини старосни групи население во однос на другите општини има поинакви размери, на пример, населението до 18 годишна возраст е меѓу најбројните во градот, а тоа се поткрепува со фактот дека оваа општина е претежно населена со албанска и ромска народност. Од друга страна, застапеноста на населението со над 65 годишна возраст е најмалку застапено, што е во корелација со висината на стандардот. Во некои месни заедници старото население учествува и со неполни три проценти.

Ист е случајот и со општината Гази Баба. Во новоизградените населби најмала е застапеноста на постарото население. Тоа го потврдуваат и месните заедници од општината Кисела Вода. Во оваа општина, која е релативно хомогена во националниот состав на населението /претежно македонска националност/ во ни една месна заедница не е забележано високо учество на најмладото население.

Распределеност на старосната структура на населението по типови на месни заедници.

Учеството на старосните групации на населението во разните подрачја на градот и пошироката околина е различно, особено учеството на старосната групација до 18 годишна возраст.

Табела 25

Старосната структура по типови на месни заедници

Типови на м.з.	Старосна структура во %				
	Вкупно	1930 1962	1961 1931	1930 1915	1915 и постари
1	2	3	4	5	6
Централно градски	100,0	25,55	48,61	17,79	7,12
Поширокоградски	100,0	34,50	48,28	11,22	5,47
Приградски	100,0	36,71	49,27	9,29	4,16
Преодноселски	100,0	38,61	46,92	8,12	5,15
Чисто селски	100,0	45,66	37,96	9,00	6,38
Скопје	100,0	35,47	46,85	11,34	5,00

Учеството на најмладото население расте колку повеќе се движат кон периферијата на градот и пошироката околина. Во централните делови учеството на населението до 18 годишна возраст се движи до 21% од вкупното население, што не е доволно да обезбеди не само проста репродукција, а учеството на старосната група со над 50 годишна возраст во некои населби достига и до 70%, што е знак за интензивно стареење. Тоа го покажува и учеството на најстарото население кое во некои месни заедници изнесува и над 11% од вкупното население, за разлика од приградските месни заедници каде во просек е забележано учество од 4%, а во некои месни заедници и до 2%. Во поширокото подрачје, во ново изградените населби, учеството на најстарото население е минимално.

Издвојувањето на генерациите во просторот е негативна појава. Ова издвојување особено се одразува врз психосоцијалниот развој на личноста, без разлика дали е таа млада или стара. Во ова подрачје се забележуваат големи разлики во старосната структура на населението по месни заедници. На пример, учеството на старосната група население до 13 годишна возраст се движи од 22,0 во месните заедници, Црнице до 47,5 /повеќе од двапати/, во месната заедница Васко Каранѓелески /општина Чаир/. Учеството на старосната група меѓу 50-65 годишна возраст е обратно, В. Каранѓелески има 47%, а Црнице скоро 70,0, односно населението со годишна возраст помеѓу 50-66 години во м.з. Црнице е скоро три пати поголема отколку во В. Каранѓелески. Учеството на ова население е во корелација со животниот стандард. Месната заедница Црнице има скоро три пати повеќе доход по член на домаќинство отколку месната заедница Васко Каранѓелески. Да го истакнемо тоа дека оваа месна заедница е хомогена и во етничкиот состав. Во приградското подрачје ниското учество на најстарото население доаѓа и од интензивната имиграција на селското население, особено на младите.

Во предно селските и чисто селските месни заедници се забележуваат неколку карактеристични тенденции. Високото учество на најмладото население во селските населби е израз на етничкиот состав на населението, односно селата со албанската и турската народност имаат далеку поголемо учество на ова население, од селата кои претежно или сосема се населени со македонци. Високото natalitet е резултат и на економскиот стандард и степенот на образованието.

IX дел: БЕСПРАВНАТА СТАНБЕНА ИЗГРАДБА КАКО ФОРМА НА ПРОСТОРНАТА СЕГРЕГАЦИЈА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Увод

Бесправната станбена изградба е сложена општествена појава. Таа се јавува во услови на засилено темпо на индустријализацијата и урбанизацијата на градот, кога настанува голем расчекор помеѓу станбените потреби и демографскиот пораст, односно кога планската станбена изградба не е во можност потполно да ги задоволи станбените потреби на населението. Во таква ситуација, еден голем дел од доселениците и сите оние кои не се во можност да дојдат до стан преку планската изградба, прибегнуваат кон подигање на станбени објекти на недозволен начин, најчесто во периферијата на градот, на слободните терени и на комунално неопремено земјиште.

Овде немаме намера да навлегуваме подлабоко во глобалните општествено-економски причини за исполнувањето на оваа појава, ни во мотивите на носителите на бесправната изградба /впрочем, за тоа немаме никакви емпириски сознанија за Скопје и другите градови во нашата Република/.

Овде го разгледуваме процесот на бесправната станбена изградба во функција на просторната сегрегација на населението.

1. Социолошките аспекти на бесправната станбена изградба

Пред да промишлеме на објаснувањето на оваа појава во градот Скопје, се наметнува прашањето за социолошките аспекти на оваа

појави. Бесправната изградба е широк поим и опфаќа пред се
недозволена изградба на објекти за најразлична намена мимо за-
конските норми и урбанистичкото и просторно планирање. Во ос-
новната смисла на зборот, тоа значи изградба на објекти без
соодветна градежна дозвола од соодветните служби на собранieto
на градот, додека урбанистички тоа значи непочитување на поста-
јаниот план за градба преку кој строго се води сметка за секој
дел од просторот. "Социолошки, бесправната изградба е самоини-
цијатива на граѓаните од втор ред во решавањето на станбениот
проблем со сопствени средства, зошто од општеството не добиле
стан и се без шанса да годобијат, иако од своите средства финанси-
раше станови кои општеството ги изградило за своите граѓан
од прв ред. Бесправната изградба е емпириски израз на постоење
на експлоатирани и експлоататори, а населбите на бесправната
изградба се еден од појавените форми на сегрегација, ембриони
на сегрегација кои стихијата на општественото движење законито
ги формира. ^{116/}

2. Бесправната изградба во градовите на СРМ

Интензитетот на бесправната станбена изградба во градовите
на СРМ од седумдесетите години осетно варира од година до година.
Кои се причините тешко може да се каже во отсуство на поширок
истражување.

116/ Живковиќ, М, Узроци и носители на неправна изградба, социоло-
шки димензија, симпозиум на Академијата на науките и
уметностите на БиХ 1971 год. Печатена студија, стр. 27.

Табела 26

Бесправна изградба на објекти во СРМ

Година	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вкупно за СРМ	2993	3446	4359	4740	5367	5473	3380	4063
Скопје	1714 /57,2/	2082 /60,4/	2743 /63/	2827 /60/	2847 /53/	2984 /54,5/	1446 /43/	1876 /46/
Битола	-	244 /7,0/	124 /2,8/	232 /5/	102 /2/	553 /16,4/	286 /8,4/	344 /8,4/
Куманово	-	323 /9,3	244 /5,5/	304 /6,4/	295 /4,8/	306 /5,5/	102 /3/	44
Охрид	-	28	5	200 /4/	132	247 /7,5/	237 /7/	395 /9/
Прилеп	-	322 /9/	264 /6/	334 /7/	41	318 /6/	346 /10/	320 /6/
Струмица	-	38	73	35	105	255	187	271
Штип	-	44	115	67	116	81	122	158
Тетово	-	-	108	117	582	46	82	44
Т. Велес	-	50	38	62	154	50	104	140
Вкупно 9 града	-	3231	3774	4070	4586	4489	2979	3516
Останати села и градови	-	215 /6,2/	585 /13,4/	670 /14,1/	781 /14,6/	1084 /20/	401 /11,9/	547 /13,4/

Извор: Републички секретаријат за индустрија и Републички секретаријат за урбанизам - Информација за бесправната изградба мај 1979 год. /се смета дека половина од сите бесправно изградени објекти се станбени/.

За тоа се потребни продлабочени анализи за вкупните општествено-економски и политички услови. На пример зачудува бројот на бесправно изградените објекти /од кои половината се станбени објекти/ во 1976 и 1977 година. Во 1977 година бројот на изградените објекти е двапати помал од 1976 година, а веќе наредната 1978 година, тој број се приближува на нивото на 1976 година. Постои една правилност, која е присутна во развојот на нашите градови, а се однесува на бесправната станбена изградба. Таа се состои во следното: колку се зголемува населението на градот, толку повеќе расте бројот на бесправно изградените станбени објекти. Во Скопје на пример, како најголем град во нашата Република /во него живее повеќе од 40% од целокупното градско население од Републиката/ се изградени половина од сите бесправни станбени објекти.

Бесправната станбена изградба, споредена со планската станбена изградба за периодот од 1971 до 1978 година претставува скоро половината од целокупната станбена изградба во сите поголеми градови. Можеме со право да заклучиме дека развојот на нашите градови судејќи по интензитетот на бесправната станбена изградба, ги зафатил процес на стихијност и претставува голема опасност за нивниот понатамошен развој.

Оваа појава е карактеристична за сите поголеми градови во нашата земја. На пример, во Белград до крајот на седумдесеттите години беа формирани повеќе од седумдесет диви населби со близу седум илјади станбени објекти.^{117/} Во Нови Сад, 6,9% од вкупно

117/ Ѓуровиќ, Ѓ. Бесправна станбена изградба у Београду, Симпозиум на Академијата на науките и уметностите БиХ, стр. 154.

изградените станбени објекти се бесправни.^{118/} Во Сарајево, за време од пет години /1965-1970 година/ изградени се скоро 3000 станбени објекти, што е повеќе од половината од сите изградени објекти.^{119/}

3. Причините за бесправната изградба

Причините за масовноста на бесправната изградба се бројни и се различни за секој град поделно, но се присутни заеднички за сите градови во нашата земја.

Како што споменавме на почетокот, постои голем расчекор помеѓу демографскиот пораст на градот и предизвикан пред се од големиот прилив на селското население и недоволната планска станбена изградба. Потоа, знатно нараснатите социјални разлики, еден од од вработените ги доведе во таква ситуација што решавањето на станбеното прашање за нив постане можно само преку бесправната изградба на ефтино земјиште на периферните делови на градот. Покрај овие најопшти причини за бесправната станбена изградба, за секој град поделно постојат повеќе посебни причини. Конкретно за Скопје ние ги наведуваме следните, за кои сметаме дека имаат одлучувачко значење:

а/ Отсуство на реален концепт за општествено-економскиот, урбанистичкиот и просторниот развој на градот по земјотресот. Социјалните предвидувања за развојот на градот по земјотресот, се покажаа како неосновани и во голема мера погрешни. Пропустите во

118/ Иста публикација стр. 149

119/ Атановиќ М. - Иста публикација стр. 169

планирањето се одразија во сите домени од развојот на градот, а посебно се одразија на планот на станбената изградба.

б/ Несоодветната политика во купопродајбата на градежното земјиште и базното решавање на барањата за индивидуалната планска изградба. Особено ги истакнуваме проблемите поврзани со уредувањето на земјиштето за градба и појавата на спекулации со земјата.

в/ Како посебна причина, која има не мала улога, за масовноста на бесправната станбена изградба, е и системот на кредитирање на станбена изградба кој долго време не соодветствуваше на структурата на вработените, а особено не одговараше за вработените со ниски лични примања.

г/ Определена важност за масовноста на бесправната станбена изградба има и недоволната ангажираност на соодветните служби при спроведувањата на општините кои требаше да ја следат оваа појава и во помош на правната регулатива на време применуваат соодветни мерки против носителите на оваа појава. Овие служби најчесто интервенираа кога станбениот објект веќе беше усенен, а интересот кој се состоеше во негово рушење.

4. Социјалниот состав на носителите на бесправната станбена изградба

За нас од посебна важност е да ги согледаме последиците на бесправната станбена изградба за социјалната сегрегација на населението во просторот на градот. За таа цел неопходно е да

го запознаеме социјалниот состав на жителите на овие населби и нивните мотиви. Досегашните истражувања на повеќе градови во нашата земја покажаа дека главните носители на бесправната станбена изградба се вработените во непосредното материјално производство со низок степен на квалификација, кои мигрираше од село и немаат оформено /во повеќето случаи/ основно образование, имаат ниски лични приходи, повеќе членови семејства и потекнуваат претежно од пасивни краеве.^{120/}

Во еден материјал подготвен од страна на Републичките секретаријати за индустрија и урбанизам се констатира дека: "Од извршените анализирања за бесправната градба во одделни градови произлегува дека во својство на бесправен градител на станбени објект се граѓани-млади индустриски работници, обично дојдени од село. Во повеќето случаи присутна е неподготвеност на ОЗТ и општините во право време на овие граѓани да им создадат одредени станбени услови или можности и да им дадат самите постепено во етапи за подолг период трајно да решат своето станбено прашање.

^{120/} Овао сознанија произлегоа од следните научно емпириски истражувања: Бесправна изградба, Урбанистички завод на градот Загреб; 1974 година; Бесправна изградба во Нови Сад - Урбанистички завод на Нови Сад, 1971 година; Гуро Гуровиќ, Бесправна станбена изградба - една од карактеристиките на урбаниот развој на градот Белград, "Социологија" 3-4/1970 година. Бесправна станбена изградба во Сплит - Урбанистички завод на градот Сплит; Општествени аспекти на станбената изградба на Загребското подрачје - Урбанистички завод на градот Загреб 1971 година и некои други истражувања, кои во главно ги потврдија горе изнесените констатации за профилот на носителите на бесправната станбена изградба.

Поради тоа, кон овие бесправни градители се зема толерантен став, да не се спроведуваат секогаш крајните управни мерки, уривање на бесправно изградените објекти.^{121/}

Во градовите на СР Македонија се врши интензивен процес на сегрегација на населението преку бесправната станбена изградба. Преку нее се создаваат такви просторно-социјални целини кои ги населуваат вработени од непосредното материјално производство со низок степен на општествено-економска моќ, најчесто/повеќе од 2/3/ мигранти од село, кои имаат повеќе члено семејство. За градовите во нашата Република, нема продлабочени сознанија за социјалните и другите аспекти на оваа појава, освен информациите на соодветните служби на собранијата на општините кои секогаш не ја даваат вистинската состојба на овој план.

5. Бесправната станбена изградба и процесот на социјалната сегрегација ~~на територијата~~ во просторот на градот Скопје

На подрачјето на град Скопје присутен е интензивен процес на бесправна станбена изградба. Населбите /м.з./ во зависност од интензитетот на оваа појава го поделивме на три групи.

а/ Населби /м.з./ во кои немаме појави на бесправна станбена изградба. Тоа се воглавно новите станбени населби плански изградени, во кои претежно се сместија службеничките слоеви со

121/ Информација за бесправната станбена изградба - Републички секретаријат за урбанизам и Републички секретаријат за индустрија, Скопје мај 1979 година.

ССС, ВМС и ВСС. Во некои од овие населби скоро и да нема
зработени од пониските степени на квалификација и степен на
образование. 122/

б/ Населби /н.з./ во кои минимално е присутна бесправна стан-
бена изградба /најмногу од 30-50 случаи/. Во овие населби се
сретнуваат во сите делови на градот, а посебно се карактери-
стични во поширокото градско подрачје. Аз најчесто се по-
јавија во земјотресот во вид на доградба на веќе постојаните
станбени објекти /од монтажен тип/ или како градба без соод-
ветна дозвола за градба во просторот на планските населби
и кои не создаваат поголеми урбанистички премекувања во про-
сторот. Интересно е да ^{се} согледаат причините за овие градби.
Социјалниот состав на населението во овие населби не е хомоген
и во голема мера зависи од урбанистичката опременост на населбата
оддалеченоста од градскиот центар. Во овие населби носителите
на ваквиот начин на градба не формираат посебни социо-просторни
целини. /матре во населбата/ и главно овие објекти се со-
здаваат на слободните простори во населбата.

г/ Населби /н.з./ во кои бесправната станбена изградба е
доминантна. Постојат два карактеристични типови од овие на-
селби: првиот тип, бесправно изградени станбени населби кои
претставуваат посебни социопросторни целини. Најчесто се
формирани во приградското подрачје и не поседуваат скоро ни-
каква комунална и воопшто елементи на урбана опрема. 123/

122/ Од вкупно 26 месни заедници во кои не е регистрирана
бесправна станбена изградба само во неколку од нив учес-
твото на населението со СССР, ВМС и ВСС не изнесува повеќе
од 30% од вкупното население, во останатите месни заедници
тоа се движи од 45 до 65% од вкупното население.

Нивните жители се новодојдени имигранти од село, обично вработени во непосредното материјално производство. Од школска страна, најмногу се застапени оние без оформено основно образование, а во последно време најбројни се оние со завршено училиште за КВ и БКВ. Нивната економска моќ е пониска од другите слоеви.

Вториот тип, бесправно изградени станбени населби, кои исто така представуваат посебни социо-просторни целини, но се знатно помали од претходните и обично се подигаат до веќе постојните населби. Социјалниот состав на населението во овие населби е сличен како во претходните.

5.1. Бесправната станбена изградба по општини и месни заедници

Интензитетот на бесправната станбена изградба е различен по општини и месни заедници. За нашата анализа се значајни оние месни заедници, односно населби, кои имаат од 50-100 случаи на бесправно изградени станбени објекти и оние со над 100 случаи.

123/ према на Републиката и пошироко. Во оваа група спаѓаат следните населби: Злокуќани, Бутел I, Мирче Ацев, I Делмон, Лепенец, Лисиче, Драчево /покрај планско подигнатата населба/ и др. Во поширокото подрачје егзистираат пет населби во кои бесправната станбена изградба е масовно застапена. Тоа се: Керамидница, Никол Каров, и Даме Груев, а две се урбанистички нерегулирани, Црстан Димов и Васко Каранѓелески /Чаир/.

Табела 27

Бесправна станбена изградба по општини и месни
звездици

Дали постои дива градба и бр. на случаи во м.з.	О П Ш Т И Н И Ц И					Вкупно Скопје м.з.
	Центар	Карпош	Чаир	К. Лада	Г. Баба	
1	2	3	4	5	6	
да, до 30 сл.	4/43,7/	3/18,7/	2	3/18,7/	1	13 (100%)
да, од 30-50 сл.	4/66,6/	1	-	-	1	6 (100%)
да, од 51-100 сл.	-	3	-	-	2	5 (100%)
да, над 100 сл.	1/20/	3/20/	2	5/33/	2	13 (100%)
нема	10/38,4/	6/23/	4/15,5/	4/15,5/	2	26 (100%)
урбан. нередг.	1	-	2	1	-	4 (100%)
Вкупно м.з.	23	16	10	13	8	70 (100%)

Од вкупно 70 месни звездици /градски/ само во 26 не е регистрирана неправна изградба. Во 30 од нив присутна е минимална изградба на важни објекти, а во 20 тие е доминантна, односно во 15 од нив имаме појава на неправни објекти над 100 случаи. Затоа е потребно е за одбележување и постоењето на четири месни звездици за кои не постои урбанистичко решение. Исто така заслужува фактот, дека во општина Центар постојат три месни звездици во кои неправната изградба е масовно изразена, а една нивна звездица е урбанистички нередгулирана. Секоја од

овие населби има посебни карактеристики на развој и бара посебна анализа која овде не сме во можност да ја спроведеме. За секој случај да го истакнеме и тоа, дека последиците кои Скопје во иднина ќе ги сноси од ова ќе бидат несогледливи за неговиот иден развој.

5.2. Бесправната станбена изградба и економската моќ на населението во населбата /м.з./

Постојат значајни разлики во социјалниот состав на населението во населбите кои настанале преку бесправната станбена изградба односно, во оние во кои таа е масовна застапена и во кои не се сретнува ваквиот начин на градба. Просечниот личен доход по вработен и член на домаќинството е значитно понизок во бесправно изградените населби.

Табела 26

Распонот на доходот по член на домаќинство и појавата на бесправна градба

Пој на случај на бесправна градба по м.з.	Распонот на доход по жител во месни заедници						Вкупно /м.з./
	до 1300	1300-1800	1801-2300	2301-2800	2801-3300	над 3300	
	1	3	4	5	6	7	8
до 30 сл.	2	2	3/18,7/	3/18,7/	6/27,5/	-	16/100,0/
31-50 сл.	1	1	1	1	1	1	6/100,0/
51-100 сл.	-	-	2	1	2	-	5/100,0/
над 100 сл.	2/11,1/	3/20/	5/33,3/	3	2	-	15/100,0/
вска	1	1	4	3/11,5/	3/11,5/	7/27/	26/100,0/
урбан, нередгул	1	1	2	1	-	-	4
вкупно Скопје:	7	8	17	11	21	8	72/100,0/

Од податоците произлегува дека во населбите, односно месните заедници, во кои преовладуваат бесправно подигнатите станбени објекти, живеат вработени со најнизок доход, и во таа смисла тие формираат посебни просторно-социјални зони, кои се социјално хомогени по својот социјален состав. Тоа ја потврдува претпоставката дека најсиромашните слоеви од населението прибегнуваат кон ваков начин на градба. Имајќи го тоа во предвид, се покажува дека, во просторот на град Скопје се врши интензивен процес на спонтанa сегрегација на населението, која е резултат на постојните социјални разлики и неадекватната станбена политика. Ако се има во предвид дека претежни носители на ваков тип на станбена изградба се мигранти од неразвиените краеве на нашата Република и пошироко, тогаш станува уште појасно зошто се применува ваков начин на градба, која е најофтин и преку кого најбрзо се доаѓа до стан. Сметаме дека повеќе од две третини од вработените, кои градат бесправно, не биле во состојба на друг начин да го решат станбеното прашање.

Квалитетот на станбената изградба /без вредна/ е различен и зависи од мноштво фактори меѓу кои најзначајни се економската моќ на носителот на изградбата, неговото потекло во смисла на претходната економска моќ и др. Имено, меѓу бесправно подигнатите објекти се сретнуваат станбени згради од неколку кати, но во нивна близина се сместени и мали тронни куќарки нешто налик на живеалиште, без било каква архитектонска и градежна вредност. Тоа јасно покажува дека, некои носители на идната градба не биле принудени да го прават тоа. Интересно е да се согледаат нивните мотиви за градба.

Бесправната станбена изградба го подели населението, на спонтан начин, спрема степенот на економската моќ. Потребни се проди- бочени и проучувања на оваа појава во нашите градови, зошто таа денес претставува голем проблем за сите поголеми градови, и ако не се превземат некои мерки, ако не се поправи ситуацијата во решавањето на станбеното прашање на најсиромашните, пробле- мите кои покасно ќе дојдат ќе бидат далеку посложени за ре- шавање.

5.3. Бесправна станбена изградба и степенот на образованието во месните заедници

Колку се зголемува степенот на образованието на жителите во месните заедници, толку повеќе се намалува бројот на бесправни изградените станбени објекти. Од вкупно петнаесет месни за- едници кои имаат сто и повеќе изградени станбени објекти, десет од нив имаат до 5% население со висока и виша школска подготовка од вкупното население. Во месните заедници во кои не се сретнуваат бесправно изградени станбени објекти само пет од нив имаат население со ВСО и Вад до 5% од 26 колку вкупно ги има во оваа група.

Зошто е тоа така не е тешко да се одговори. Имено, оние кои имаат високо образование имаат и висок доход и поголема општествено-политичка моќ. Тие и најчесто добиваат станови од работните организации, и се во состојба по регуларен пат да дојдат до стан. Во некои населби со изразита бесправно ста- бена изградба се сретнува поголемо учество на население со висока школска спрема. Дали тоа значи дека не е исправна нашата основна претпоставка? Или можеби во услови на отсуство на била каква контрола од одговорните служби во собранијата на општи-

ние, ги наредува и другите категории од населението без многу објасни, освен плаќањето на потребните средства за комунални услуги. Да градат на закон начин? Во отсуство на конкретни сознанија за оваа појава, тешко да може да се даде некое посигурно толкување.

Табела 29

Бесправна станбена изградба и распределбата на населението во височина и видна школска подготовка

Број на службени часови на дивна градба во м.з.	население со ВСС и ВРС по месни заедници						Вкупно Скопје
	3-5%	6-10%	11-15%	16-20%	над 21%		
1	2	3	4	5	6	7	8
до 30 сл.	3	2	3	2	3	1	13
31-50 сл.	-	2	-	2	1	1	6
51-100 сл.	-	3	2	-	-	-	5
над 100 сл.	5/12,7/	3/33,3/	2/13,3/	2	1	-	13 (100,0)
нема	-	3	3	0/30%	4/15,3/	6/23,0/	23 (100,0)
урбан.нерег.З	-	-	1	1	-	-	2
Вкупно м.з.	12	17	11	15	9	8	72

5.4. Квалитетот на станбената изградба во "дивните" населби

Важно во оваа проценка е да го согледаме и квалитетот на станбената изградба во бесправно подигнатите дивни населби. Постои една правителност во тој поглед. Имено, во населбите /м.з./ во кои постои голем број на објекти изградени од слаб материјал во нив се сретнува и значитно поголем број на бесправно подигнати станбени објекти.

Табела 30

Квалитетот на станбените објекти и бројот на дивите градби

Број на случаеви на дивите градби во м.з.	Станбени објекти од слаб материјал во % по м.з.					Вкупно Скопје
	до 5%	6-30%	31-60%	61-90%	100%	
1	2	3	4	5	6	7
до 30 сл.	2	5	1	7	1	16
31-50 сл.	-	1	3	2	-	6
51-100 сл.	-	1	1	3	-	5
над 1000 сл.	1	4	<u>5/33,3/</u>	<u>3/20/</u>	<u>2/13,3/</u>	15 ^(100,0)
<u>нема</u>	<u>8/30/</u>	<u>9/34,6/</u>	<u>7/27/</u>	2	-	26 ^(100,0)
урб.нерегул.	2	1	-	-	1	4
Вкупно м.з.	13	21	17	17	4	72 ^(100,0)

По земјотресот во Скопје претежно се градеа објекти од цврст армирано-бетонски материјал. Сите населби кои имаат над 60% станбени објекти од слаб материјал се создадени пред земјотресот. Овие населби не беа катастрофално погодени од земјотресот, но не доживеаа скоро никаква урбанистичка интервенција по него. На пример, како да се објасни бројот од осум месни заедници, од вкупно 16 колку ги има вкупно кои имаат објекти од слаб материјал од 60-100%, а бројот на изградените станбени објекти /диви/ не изнесува повеќе од 30 сл., или две месни заедници од вкупно 26 кои немаат бесправна изградба, а

содржат од 50-100 објекти од слаб материјал. /Во овие не влегуваат монтажните бараки/. Имено, пред земјотресот се создадов повеќе населби, /тогаш во примградското подрачје, а сега станал дел од потесното подрачје/ од слаб материјал, нецелиски кои за време на земјотресот останал релативно невредливи. Со текот на времето овие станбени зони ги напуштија економски посилените слоеви.

Табела 31

Основни карактеристики на населбите кои имаат станбени објекти од ~~слаб~~ материјал

Бесни застани име	Број на обј. од слаб материјал	Број на објекти изгр. пред земјотре- сот	2 стан. поврн. по китен	Висо- на на дох. во н.д. по жител	Дрвена и сол. сл. урбан. спрема	Зидо- на и сол. урбан. спрема
1. Керамична	100	67,16	11,32	1892	над 100	дон.
2. В. Ка. диголески	92,2	41,2	7,46	511	нерег.	не
3. Н. К. рол	96,2	63,0	6,3	929	над 100	не
4. Д. Груев	69,2	36,7	9,6	1276	над 100	не
5. Б. Динев	70,1	31,9	3,0	1026	до 50	не
6. Лирија	63,2	25,1	10,3	1381	до 50	не
7. Бајрам Рабани	60,0	32,7	7,0	941	51-50	не
8. Т. С. Јаниќ	35,1	46,0	7,0	1306	до сл.	не

Интересно е да го истакнеме и тоа, дека во овие населби, /претходна табела/ населението е најкомпектно во поглед на социо-економските карактеристики. Скоро потполно отсуствува

население со ВСС и ВНС, а висината на доходот само во неколку населби ја преминува границата до 1300 динари по член на домаќинство и 5000 динари по вработен, а во половината од нив станбената површина не е поголема од 9^m по жител. Ако треба да се изврши некоја интервенција /урбанистичка, градежна/, тогаш овие населби треба да се најдат на прво место. Таа треба да содржи потполно преуредување на просторот и отстранување на сите негативности, со што ќе се доздадат подобри услови за живот.

Табела 32

Степенот на урбаната опременост и бројот на случаевите *и*а бесправна изградба

Задоволување на потребите со урбана опрема	Број на случаи од бесправна изградба по м.з.						
	до 30 сл.	30-50 сл.	51-100 сл.	над 100 сл.	нема	урбан нерег.	Вк. Скопје
1	2	3	4	5	6	7	8
Потполно	6	2	1	3/20/	16/61,5/	-	28/
Делумно	5	2	3	5/33/	9/34,6/	3	27/
Минимално							
Или не задоволу	5	2	1	7/46/	1/4/	1	17/
Вкупно м.з.	16	6	5	15/100/	26/100,0/	4	72/

X дел: ЗАКЛУЧНИ РАЗГЛЕДУВАЊА

1. Социјалната просторна диференцијација и социјалната сегрегација во градскиот простор

Условите и можностите за развој на градот во социјалистичкото општество, неизбежно доведуваат до појави на социјална просторна диференцијација и социјална сегрегација на населението во зависност од економска положба и социо-професионалните карактеристики.

Причините кои ја предизвикуваат социјалната сегрегација во просторот на градот, пред социјалистичката Револуција, и по неа, суштински се разликуваат. Улогата на етничкиот и религиозниот фактор на пример, кои биле изразито доминантни низ историскиот развој на градот, и по триесетина години социјалистичка изградба, се значајни за појавите на ^{социјалната} сегрегација на населението во *Амстердам*.

Во основа се покажа дека карактерот и интензитетот на исполнувањето на процесот на просторната социјална диференцијација и социјална сегрегација на населението во градот се детерминирани од следното:

1/ Во развојот на социјалистичкото општество присутни се изразити разлики помеѓу општествените слоеви. Тие потекнуваат од разликите во економската моќ, од различната оценка на општественото значење на потребите кои се задоволуваат со

обавувањето на соодветна дејност, сложеноста на дејноста како и разликите помеѓу физичкиот и умствениот труд, односно извршувачкиот и управувачкиот труд.

Потоа, преку дејствувањето на Законите на пазарното стопанство, се формираат економски моќни слоеви. Тоа се манифестира и во областа на домувањето, во издвојување во посебни делови од градот, каде се формираат посебни просторно-социјални целини. Општествено-политичката моќ не е подеднакво распределена помеѓу општествените слоеви. Словите од нематеријалното производство имаат знатно поголема општествено-политичка моќ од останатите општествени слоеви. Овие слоеви за себе обезбедуваат и најсоодветни услови за живот, ги искористуваат општествените привилегии и се групираат во посебни делови од градот, кои поседуваат знатно поголема урбанистичка и градежна вредност од другите делови. Во социјализмот се создадени реални претпоставки за укинување на класните основи на општественото групирање, со укинувањето на приватната сопственост и воведувањето на општествената сопственост и со изградување на самоуправни општествени односи, распределба на доходот според вложениот труд и сл.

2/ Стихијниот развој на градот Скопје создаде објективни услови за интензивна просторна социјална диференцијација и сегрегација на населението. Тоа се согледува, пред се, во прекумерното и неконтролирано доселување во градот, од скоро сите региони на СРМ и пошироко од САП Косово и јужниот дел на СР Србија.

Демографскиот пораст на градот не беше проследен со планска станбена изградба, со што се создадоа услови за масовна бесправна станбена изградба, од економски најсиромашните општествени слоеви. В сушност, стихијниот развој на градот овозможи на спонтан начин да се изрази социјалната сегрегација на населението во просторот на градот.

3/ Отсуството на комплексно просторно и урбанистичко планирање негативно се одрази во вкупниот развој на градот. Со тоа посредно се создадоа услови за појава на интензивни процеси на социјална сегрегација на населението во просторот на градот. Преку организацијата на просторот не се обезбеди единство на условите и функциите кои ја овозможуваат целината на животот во која влегуваат пред се работната дејност и дејностите поврзани за слободното време, и остварувањето на други општествени содржини во населбата.

Во некои населби /м.з./ не се создадоа услови во досегашниот развој за задоволување на многу основни животни потреби. Всушност, интензитетот на изразеноста на социјалната просторна диференцијација и социјалната сегрегација на населението, во зависност од социо-економските карактеристики се остварува, пред се, во услови на несоодветна и неправилна организација на елементите во просторот на градот. Таа организација, во досегашната практика доволно не ја земала во предвид социјалната основа на нејзиното остварување, односно не водела доволно сметка за тоа, кој ја остварува таа

организација, за кој конкретен простор се однесува нејзината интервенција и сл. Тоа повеќе или помалку водеше кон задоволување на потребите на потесни социјални групи што непосредно создаде претпоставки за социјална сегрегација на населението.

Нашите согледувања покажаа, дека низ досегашниот развој на населбите /м.з./ не се обезбедило во потполност просторното и функционалното единство на трудот и дејностите поврзани со слободното време и другите содржини на човековата дејност. Степенот на оствареното просторно и функционално единство е во непосредна врска со социјалниот состав на населението. Во населбите со "повисок" социјален состав на населението тоа единство е далеку повеќе остварено, отколку во населбите со "понизок" состав на населението.

Социјалната просторна диференцијација и сегрегација во просторот се согледува, пред се, во потполното отсуство на "вишите" слоеви од некои делови на градот. Се покажува дека карактеристиките на социјалната структура ја детерминираат и опременоста на населбата. Нерамномерната распределба на градската опрема и нееднаквиот развој на сите делови од градот, создава реални услови за хомогенизација на населението во однос на социо-економските карактеристики. Локацијата на станот, во услови нерамномерен развој на населбите, ги доведува жителите во нееднаква положба во можностите за користење на институциите на градот, а некои од нив исклучиво се

поврзани со тоа. Со корелација на социјалните карактеристики на жителите и проблемите на населбите, добиена е врска помеѓу "нивоите" социјални категории и степенот на задоволувањето со основните проблеми. Во населбите каде се сместени економски најмоќните слоеви во потполност се задоволени потребите со урбана опрема, а жителите на овие населби како недостаток на животот во населбата истакнуваат некои "послутни" проблеми.

Нашето согледување на социјалната и просторно-физичката структура на месните заедници /населбите/ покажаа дека:

а/ Месните заедници се разликуваат по социјалниот состав на населението, по условите за обавување на човековата дејност /работна дејност и дејности поврзани со слободното време/ и по урбанетичката и градежна изграденост и сл.

Во просторот на градот присутен е висок степен на социјална сегрегација во зависност од економската положба на населението. Тоа се согледува, пред се, во потполното отсуство на економски најмоќните општествени слоеви во населбите од градот, освен во новоизградените населби на централното и поширокото градско подрачје. Според нашите согледувања, се покажа дека 1/5 од населбите имаат изразито хомоген состав на населението, во однос на една или повеќе карактеристики /доход, образование и сл./ во кои живеат околу 1/6 од населението или приближно 70000 жители.

Социјалната сегрегација на населението во зависност од степенот на школска спрема се изразува пред се, во непри-
суството на населението со високо образование во сите други
населби освен во некои населби од централното градско по-
драчје, на териториите на општините Центар, Карпош и Кисела
Вода.

Населението во однос на вработеноста е нерамномерно рас-
пределено. Стапката на вработеност е повисока во населбите
кои се најдуваат поблизу до Центарот на градот. Тоа е во
зависност од мноштво фактори, меѓу кои најзначајни се: учес-
твото на работоспособното население во структурата на насе-
лението, стручното и образовното ниво, стапката на наталитетот
и др. Потоа, присутна е голема концентрација на непроизвод-
ствени и нестопански дејности во центарот на градот, т.н.
сегрегација на функции. Во изградбата на градот е спроведен
принципот на строго зонирање.

Се покажа дека во градот е присутна појавата на просторна
сегрегација на населението во однос на годините на староста.
Ова се изразува во минимална застапеност на најстарото насе-
ление во новоизградените населби од поширокото градско подра-
чје, како во планските, така и во бесправно подигнатите насел-
би. Во однос на типот на населбата, учеството на најстарото
население перманентно опаѓа, колку се движиме кон приград-
ските и преодни селските населби.

Во градот присутно е групирање на населението во однос на доселеноста на автохтноста. Тоа се согледува пред, се во големата концентрација на доселеното население во поедини населби од поширокото и приградското подрачје. Групирањето на доселениците се врши и по територијално потекло, т.е. доселениците од еден регион се населуваат во непосредна близина и формираат посебни просторно-социјални целини. Присутно се појави и на внатре градско групирање во зависност од економската положба и етничката припадност. Економски посилните категории од населението ги напуштаат старите делови од градот и се населуваат во новозградените населби.

б/ Во некои заедници, кои се одалечени од централното градско подрачје, се јавуваат знаци на редуцирани функции на населбата, без разлика на урбанистичката и просторната изграденост.

Функционалното и просторно единство на содржините на човековата дејност е во директна зависност од типот на населбата /м.г./ . Се покажа дека елементи на редуцирани функции на населбата се јавуваат и во населбите кои се потполно изградени во урбанистички поглед, но кои се знатно одалечени од центарот на градот. Централното градско подрачје во себе ансоцијално мноштво функции. Во иднина, потребна е нивна порамномерна распределба, со што ќе се создадат реални претпоставки за потполн развој на сите делови од градот.

в/ Населбите во кои доминира индивидуалната станбена изградба најмногу се разликуваат помеѓу себе по составот на населението /населби на економски моќните слоеви ~~од населението~~ ^{на} бесправно подигнатите населби од страна на работните слоеви од непосредното материјално производство/.

Општествениот статус на припадниците на определени слоеви се гледа и по начинот на задоволувањето на станбените потреби.

Задоволувањето на станбените потреби од страна на општествените слоеви со изразито голема општествено-политичка и економска моќ суштински се поинакви од задоволувањето на станбените потреби на економски послабите општествени слоеви.

Просторно-физичката структура и архитектонско-градежната вредност на објектите во населбата е во зависност од социјалниот состав на населението.

г/ Во централното градско подрачје поради густината на изграденоста и големата концентрација на функции, се јавуваат еколошки проблеми карактеристични за големите градови/пренаселеност, загаденост, сообраќајни проблеми и сл./ . Несоодветната организација на градскиот простор, доведе на една страна од загушеност на градската средина, а на друга страна, распарченост, запушеност и недоволна изграденост, неорганизираност.

д/ Интервенциите во просторот на урбанистички, градежен и архитектонски план по земјотресот не беа спроведени со ист интензитет и не добија подеднакво значење за сите делови на

градот. Во запустените делови од градот се сконцентрираа сиромашните слоеви од населението. Во некои од овие населби /на постојатните на општините Центар и Чакар/ условите за домување значитно се влошија по земјотресот, што предизвика значително-градско групирање на населението.

Интензитетот, квалитетот и карактерот на урбанистичката изградба на населбата е во корелација со социјалните карактеристики на нејзините жители.

б/ Распределбата на градската опрема во просторот е нерамномерна: таа потполно отсуствува во дел од населбите на приградското и поширокоградското подрачје, а во некои населби од централното градско подрачје ја надминува вредноста на станбенит фонд.

Опременоста на населбата е во зависност од социјалниот состав на населението, оддалеченоста од центарот на градот, функционалноста на населбата, степенот на планската изграденост и сл. Во населбите во кои живеат "повисоките" општествени слоеви, урбанистичката опременост на населбата е потполна. Поштоа, колку се движиме кон периферијата на градот таа е се повеќе отсутна за да во некои населби потполно изостане. Во населбите, кои се плански подигнати, урбанистичката опрема присутна е во потполност; за разлика од нив во бесправно подигнатите населби во помал број на случаи населението може да биде задоволно од неа. Се додека овие населби не се

изедначат со другите населби на овој план, тие не ќе можат да се вклопат во целината на градскиот организам. Всушност, нерамномерната распределба на градските тековини е значаен фактор за појава на социјална просторна диференцијација и социјална сегрегација на населението.

е/ Вработените со поголема економска моќ значително повеќе користат општествени станови, отколку вработените со низок доход кои во повеќето случаи биле принудени, со сопствени средства да ги задоволува станбените потреби.

Исто така населението со повисок степен на стручна спрема во значително поголем број користи општествени станови, отколку населението со понизок степен. Колку повеќе се зголемува бројот на ова население, толку повеќе расте учеството на општествените станови во населбата.

ж/ Учеството на граѓаните и работните луѓе во планирањето на месните заедници е недоволно. Повеќето од нив /скоро 2/3 од вкупниот број/ на никаков начин не се вклучени во донесувањето на урбанистичките, просторните и општествените планови, што не е во согласност со општествената стварност. Планирањето, во услови на изградба на социјалистички самоуправни односи, мора да биде дело на работните луѓе и граѓаните во месните заедници. Тоа на адекватен начин ќе придонесе кон создавање на услови за укинување на објективните основи на социјалната сегрегација на населението во просторот на градот.

2. Урбанистичката практика и условите за надминување на просторната социјална диференцијација и социјална сегрегација на населението во градот

Социјалната просторна диференцијација и социјална сегрегација претставува една од негативностите во развојот на градот во социјалистичкото општество. Таа негативност се согледува, пред се, во тоа што ја отежнува подвижноста на општествените групи и ги заострува меѓусебните односи.

Групирањето на населението, со исти или слични социо-економски карактеристики, е сложен процес, и е во зависност од мноштво фактори. Со изградбата на социјалистички општествени односи, се создаваат објективни услови за воспоставување на вистинска рамноправност помеѓу сите припадници на општеството без разлика на социјалната положба, етничката и религиозната припадност и сл. Во основа се засечени корените на класната и етничката социјална сегрегација во просторот, но е потребно уште долго време за нивно потполно отстранување. Еден од основните услови за избегнување на класните основи на социјалната сегрегација во просторот е создавање на еднакви можности за задоволување на потребите на луѓето во сите делови од градот, преку соопштинско планирање и со потполно учество на сите заинтересирани жители од месната заедница /населбите/. Досегашниот развој на градовите, меѓу кои се најдува и Скопје, покажа дека, колку повеќе градскиот простор е нерамномерно изградуван, диференциран, раздробен, на простор со сите услови за нормален

градски живот и деградиран простор, толку повеќе, се интензивира процесот на социјалната диференцијација и сегрегација на населението во зависност од социо-економските карактеристики. Градот во социјализмот мора да го реши проблемот со рамноправна распределба на сите тековани или целата негова територија, ако не сака да се претвори во место на остри спротивности помеѓу општествените групи. Таа потреба произлегува од еднот од основите на социјалистичкиот систем: дека резултатите од трудот на секој човек треба да му бидат достапни и преку создавање на соодветни услови во пошироката животна околина на ниво на населба и пошироко. Во планирањето на просторот работните слоеви и останатите жители во населбата треба активно да учествуваат, преку самоуправното планирање во месните заедници, треба да се остварува единство на сите учесници во процесот на планирањето, во местото на домување. Се покажува дека развојот на поголемите градови, меѓу кои спаѓа и Скопје, е во согласност со принципите на строго зонирање, "сегрегација на функции". Оваа концепција на развој битно влијае врз целокупната структура на градот, и главно доведува до создавање на два типа градски населби: населби во кои потполно се задоволени условите за човековите активности /домување, работа и активности поврзани за слободното време, култура/ и населби во кои освен домувањето другите активности се занемарени. Таа состојба создава реални предуслови за социјална сегрегација на населението во просторот на градот. Појавата на високиот степен на хомогенизација на

населението во просторот на Скопје во зависност од социоекономските карактеристики е резултат и на оваа концепција на развој.

Марксистичката интерпретација на општествениот развој и ослободување на креативните потенцијали на личноста, укажуваат на долгорочната перспектива на надминување на ограниченостите на општествената поделба на трудот, а и ограниченостите кои произлегуваат од поделбата на улогите на производителите и потрошувачите. Индустрijализацијата ја заострила таквата положба, која е најкритична во контекстот на големите урбанизираны подрачја. Овде привидно се судруваат две тенденции. Едната укажува на се поголемата дисперзија на интереси и на проширување на просторните рамки на нивното задоволување другата укажува на потребата од надминување на парцијализацијата на животот и раздробноста на трудот со тоа што во рамките на месната заедница може да се пронајде содржинско пополнување и комплементарност на интересите на производителите.^{124/}

Просторното и урбанистичко планирање може да придонесе за надминувањето на парцијализацијата на животот и негативните последици од раздвојувањето на местото на дејување и работната дејност. Но тоа не значи дека тие треба да се поклопуваат. Социјалната структура во месните заедници /населбите/ треба приближно да ја репродуцира социјалната структура на градот.

^{124/} Млинар, З. реферат на тема: Месната заедница како средина на општествениот живот, научен собир, на тема: Месната заедница - просторен и општествен аспект на развој, Белград, 1978 год.

Изразеноста на социјалната просторна диференцијација и сегрегација на населението произлезе и од потполното отсуство на социо-демографски анализи на населението на идните нови населби. Досегашната практика покажа дека во новоизградените плански населби, претежно се сконцентрираа средните општествени слоеви /службеници со ССС и ВСС/. Потоа, во населбите не се градат станови со различен стандард, достапни и за економски посиромашните слоеви. Урбанистичката практика го третира градот претежно во просторно-архитектонска и градежна смисла, а помалку како општествена заедница. Вредноста на урбанизмот како да се исцрпува во формира^{њето} на просторно-физичката структура, а не во напорите за осмислување на секојдневните животни услови во просторот, во создавањето на услови во просторот за вистински човечки односи.

Појавите на просторна социјална сегрегација во градот во социјалистичкото општество се неизбежни, но тоа не значи дека не треба да се настојува преку конкретни просторни и урбанистички решенија, да се создаваат услови нивниот интензитет да се намалува. Или, поточно речено, преку механизмот на сеопфатно просторно и урбанистичко планирање да се намалуваат разликите во условите на домувањето, да се создаваат приоритети на развој во корист на неразвиените и неизградените населби, да се прават дополнителни урбанистички решенија за одделни делови, да се одстрануваат дефектите во бесправно подигнатите населби и сл.

Во таа смисла и поставениот норматив, за стразмерна застапеност на општествените групи во секоја месна заедница ќе се остварува без тешкотии. Денес не е тешко да се забележи дека интензитетот на изразеноста на сегрегацијата на општествените групи во просторот на градот е во голема мера поттикната од карактерот на планирањето и станбената политика.

Развојот на градот во социјалистичкото општество мора да биде поинаков од градот во класното општество: односно со изедначување на луѓето во сите домени од општествениот живот и создавање на услови за сестран развој на секој поединец, ќе нестанат и причините за просторната социјална диференцијација и социјална сегрегација, а со тоа и противречностите создадени врз таа основа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Поповић, М. - Проблеми друштвене структуре, БИГСЗ, Београд, 1974 год.
2. Друштвени слојеви и друштвена свест, Институт друштвених наука, Београд, 1977 год.
3. Основа науке о друштву, Рад, Београд, 1976 год.
4. Класе и слојеви, Филозофски факултет свеучилишта у Загребу, 1977 год.
5. Печуђић, М. - Теоретски оквир за проучавање класних промена у социјализму, "Социологија", 1/2, 1975 г.
6. Маркс-Енгелс - Дела, Том 4 и 31
Институт за међународни раднички покрет и "Просвета", Београд.
7. Маркс-Енгелс - Од раните трудови, Култура, Скопје 1961 год.
8. Маркс-Енгелс - Изабрана дела у два тома, Том I, Београд, 1947 г.
9. Лее, Франсоаз - Урбанизам, Утопија стварност, "Агора",
Грађевинска книга, Београд, 1978 год.
10. Стефановић, Душан - Урбанизација..... ЦАПС, Београд, 1977 г.
11. Лавров, Едмон - Град у коме је немогуће живети, Марксизам
у свету, 7/77.
12. Лефевр, А - Радничка класа и простор, Марксизам у свету, 7/77 г.
13. Манфори, Л - Град у историји, Напријед, Загреб, 1968 г.

14. Жуван, С - Између засеoka и мегалополиса, Загреб, 1973 г.
15. Милошић, Ув - Социологија града, Београд, 1973 год.
16. Годић, Ал. - Увод у социологију град, Београд, 1965 г.
17. Милошевић, Анте - Узелац - Социјални простор града, СДП, Загреб, 1978 год.
18. Јајак, Мери - Урбани облик и начини производње, Марксизам у свету, 2-3/1976 год.
19. Јајак, Мери - широм целе територије, Марксизам у свету, 7/76
20. Јајак, Мери - Социјална диференцијација и социјална сегрегација у нашим градовима, Лица, Сарајево, 5/72 г.
21. Јајак, Мери - станбена изградња и њен одраз на функционални просторни развој градова, публикација на Академијата на науку и уметностите на БиХ, Сарајево, 1971 год.
22. Јајак, Мери - просторне и социолошке карактеристике и вредности нових станбених насеља у Новом Саду, ЈЛФ, Београд, 1971 год.
23. Јајак, Мери - Један пример сегрегације у развоју наших градова, Социологија, 3/68 год.
24. Јајак, Мери - Урбанистички аспекти друштвене неједнакости, на примјеру сплитске агломерације, Поглед, Сплит, 8/72 год.
25. Јајак, Мери - Урбанизација и социјална диференцијација са посебним освртом на сегрегацију унутрашњих градова, Социологија села, 31-32/71 г.
26. Јајак, Мери - Планирање града и процеси социјалне интеграције, Ревизија за социологију, 1-2/76 год.

27. Вујовиќ, Ср. - Станбена криза и људске потребе, Социологија 4/79 год.
28. Економски и социјални аспекти станарине у Југославији, Београд, 1972 год.
29. Ђуриќ, Војислав - Становање као друштвена појава и предмет социолошких проучавања, Социологија, 3/69 год.
30. Београд - Социолошка студија, Институт за криминалошки и социолошки истражувања, Београд, 1977 год.
31. Антиќ, Ј. - Програмирано задовољавање станбених потреба, Београд, 1978 год.
32. Млинар, Здравко - Критериуми одлучивања у пракси станбене политике после рата, Преглед, Сарајево, 3/70 год.
33. Марковиќ, М. Данило - Прилог одредивању социолошких особности приградских насеља, Ниш, 1978г.
34. Републички завод за статистика; Статистички преглед 115, С.Г.-СРМ - 1979 год., С.Г - СРМ - 1978 год., Статистички преглед 29, Тримесечен статистички преглед на Скопје, бр. 1/70 год. и др.
35. Социјално-патолошките појави во Скопје, Републички завод за социјални прашања, 1974 год.
36. Економскиот, социјалниот и просторниот развој на град Скопје до 2000 година, Економски институт, 1980 год.
37. Просторен план на град Скопје, Книга 1, Завод за урбанизација и архитектура на град Скопје, 1980 год.

38. Ђосифов, Л - Економска регионализација на СРМ, Скопје, 1971 год.
39. Основен урбанистички план, на Скопје, 1965 година, книга 15
40. Информација за бесправната изградба, Републички секретаријат за индустрија и Републички секретаријат за урбанизам - Скопје, мај, 1979 год.

ПРЕГЛЕД НА ТАБЕЛИТЕ

1. Динамиката на населението според поимките
1) во 1 год. во поголемите градови на СРМ.....стр.
2. Кавеза на зголемување на населението во небуло-
градски период 1957-1974 год.стр.
3. Количина на селското и градското население во
македонија 1946-1981 год. во Скопскиот регион,стр.
4. Сообраќа на населението според основните покажа-
тели во Скопје и СРМ,.... стр.
5. Некои показатели за состојбата на работната сила
во Скопје и СРМ, ... стр.
6. Односот меѓу бројот на вработените и работните
места во општини,..... стр.
7. Индекс на новинарите по општини.....стр.
8. СРМ-ски преглед на жителите и нестојан-
ствена состојба..... стр.
9. Количината на месните заедници по општини
во зависност од просечните месечни приходи
на жителите, стр.
10. Количината на м.з. по општини во зависност
од количината на просечниот личен доход по вра-
ботените, стр.
11. Количината на месечните просечни приходи по жител
во зависност од количината на потребите со urbana опрема
по месните заедници, стр.
12. Количината на станите според бројот на членовите
и семејствата..... стр.

29. Висока и виша станбена изградба и распределбата на населението со висока и виша школска подготовка, стр. 15
30. Количеството на станбените објекти и бројот на станбени објекти од слаб материјал, стр. 16
31. Специфични карактеристики на населбите кои имаат станбени објекти од слаб материјал, стр. 16
32. Количеството на урбаната опременост и бројот на станбени објекти на бесправна изградба, стр. 17

С О Д Е Р Ж А Н И Е

	стр.
1. Теоретска рамка на истражувањето....	1-13
2. Некои позначајни карактеристики на социјалната структура и развојот на градот	
2.1. Многострано-социјалната структура во современите градови	
2.2. Многострано-социјалната структура во градовите во капиталистичкиот општествено-економски систем	
2.3. Проблемите на социјалистичкиот град	
2.3.1. Градот во СФРЈ по Октомвр.Солун, социјалистички карактеристики на населената област	
2.3.2. Градот на населението во нашите градови во однос на социјално-економските категории "град"	
2.3.3. Преглед врз резултатите на некои позначајни социјално-економски контрастувања на градовите со нивната земја	
2.3.4. Појава на спонтане социјалне диференцијација и сегрегација во СФРЈ, и на градовите	
2.3.5. Појава на планска социјална диференцијација и социјална сегрегација во градот на градовите	
2.3.6. Некои заклучоци на ставови до процесите и просторната распореденост на населението во градот.	

II дел: Методолошки основи на истражувањето..... 49-66

Увод

- Предметот и целите на истражувањето
- Систем на работни хипотези
- Определување на основните индикатори
- Извори на податоци.

III дел: Некои карактеристики на општествено-
економскиот, демографскиот и просторниот
развој на Скопје во поново време..... 66-92

IV дел: Економската положба на семејството и
процесот на социјалната сегрегација во
градот Скопје..... 92-112

1. Распределеност на населението во
просторот во зависност од вкупната
на доходот по вработен и член на
домаќинство.
2. Економската положба на населението
и интензитетот на станбената изградба
во населбите
3. Урбанистичката опременост на населбата
и економската положба на семејството
4. Економската положба на семејството и
станбените услови
5. Собственоста на станот и економската
положба на семејството
6. Емпот на населбата /м.з./и економската
положба на семејството.

- V дел: Распределеноста на населението во просторот на градот Скопје спрема степенот на школска спрема..... 112-122
1. Просторна дистрибуција на населението спрема степенот на школската подготовка по општини.
 2. Распределеност на населението по степен на школска подготовка по месни заедници.
 3. Распределба на населението во ВЗ и ВСС по месни заедници
 4. Распределбата на неписменото население по месни заедници.
- VI дел: Просторна распределеност на вработените по дејности и стапка на вработеност 122-140
- VII дел: Просторната дистрибуција на населението во однос на доселеноста и автохтноста.. 140-145
1. Распределеноста на имигрантите во однос на автохтоното население по општини и месни заедници.
 2. доселеноста по типова на месни заедници.
- VIII дел: Просторната распределеност на населението во однос на годините на старост. 145-151
- IX дел: Социјалната станбена изградба како форма на просторната сегрегација на населението. 153-172

- социолошките аспекти на бесправната станбена изградба
- Бесправната изградба во времените на р.П.
- Мерките за бесправната изградба.
- Социјалниот состав на населението на бесправна станбена изградба.
- Бесправната станбена изградба и процесот на социјалната сегрегација во просторот на градот Скопје.

- 1. Бесправната станбена изградба по општини и месна заедница
- 2. Бесправната станбена изградба и економскиот пој на населението во населбите /м.а./
- 3. Бесправната станбена изградба и степенот на образованието во станбните заедници
- 4. Квалитетот на станбните изградба во "дивните" населби.

X дел. Социјални разгледувања.....

172-1.1

- Социјалната просторна диференцијација
- Социјалната сегрегација во градскиот простор.

"Социјалната практика" - мерките за надгледвање на просторната социјална диференцијација и социјална сегрегација на населението во градот.

